
ARHEO

15/1992

Arheološka obvestila/Glasilo Slovenskega arheološkega društva

ARHEO

Arheološka obvestila. Glasilo arheološkega društva, zanj odgovarja *Predrag Novakovič*, predsednik. Uredništvo: *Peter Turk* (glavni urednik), *Darja Grosman*, *Predrag Novakovič*, *Zoran Stančič*, *Sneža Tecco Hvala*, *Ranko Novak* (grafična zasnova), *Milojka Žalik Huzjan* (DTP). Naslovnica prirejena po SITE. Lektorica *Branka Novakovič*. Izdajateljski svet: *Janez Dular*, *Jože Kastelic*, *Peter Kos*, *Marijan Slabe*. Naslov uredništva: Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, p.p. 580, 61001 Ljubljana, (061) 262-571. Arheo izhaja dvakrat letno, naklada petnajste številke 350 izvodov. Tekoči račun 50100-678-60382. Tisk *Pleško*. Fotografije in risbe po želji vračamo. Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Zaključek redakcije petnajste številke 13. 2. 1993.

ARHEO šteje med proizvode, od katerih se plačuje davek od prometa proizvodov v višini 5 % po tarifni številki 3 Zakona o prometnem davku (Ur. list RS, št. 4/92).

Tiskano s podporo Ministrstva za kulturo in Mestnega sekretariata za izobraževanje, raziskovalno dejavnost, kulturo in šport mesta Ljubljana.

UVODNIK	3	
TEORIJA	4	Current issues in the theoretical archaeology - a Slovenian perspective <i>Božidar Slapšak, Predrag Novaković</i>
	5	Postmodernism, amateurism and politics: the changing past in a society in change <i>Božidar Slapšak</i>
	8	Po Marxu in pred Braudelom: Geografske šola Jovana Cvijića in arheologija <i>Predrag Novaković</i>
	28	Orodje in teorija: primer GIS <i>Zoran Stančič</i>
	32	Iron, Land and Power: The Social Landscape of the Southeastern Alps and the Karst in the Iron Age <i>Phil Mason</i>
	39	The Gender Revolution <i>Iztok Saksida</i>
	43	There's only one 'F' in Foucault <i>Jim Hunter</i>
	45	Arheologija danes. The Theoretical Archaeology Group (Southampton 1992) <i>Irena Mirnik Prezelj</i>
INTERVJU	52	Lev S. Klejn <i>Biba Teržan</i>
	56	Kenneth K. Kvamme <i>Zoran Stančič</i>
METODOLOGIJA	62	Kataster arheoloških najdišč Slovenije ali zgodba o nastanku neke računalniške baze podatkov (prvi del) <i>Sneža Tecco Hvala</i>
	64	Razvoj in aplikacija dendrokronologije v arheologiji na slovenskem prostoru <i>Miran Erič</i>
	70	Poizkus uvodnih dendrokronoloških analiz lesa iz ostrejša baptisterija Sv. Janeza Krstnika v Kopru <i>Miran Erič, Matej Župančič, Alojz Umek</i>
	75	Nekateri tehnični problemi reševanja in prezentacije izkopanin <i>Ivan Bogovčič</i>
	78	Proces konservacije železnih najdb v I.R.R.A.P. <i>Brigita Petek</i>
	82	Jedan aspekt primene teorije simetrije u arheologiji <i>Vuk Ćosić</i>
ODKRITJE	86	Arheološki nalazi u koritu rijeke Cetine u Sinjskom polju <i>Ante Milošević</i>
KNJIŽNE OCENE	89	Arheologija: Disciplina versus Svoboda (I. Saksida, Arheologi naši davni predniki) <i>Predrag Novaković</i>
	108	Akademsko prevara (A. Cermanović Kuzmanović - D. Srejšević, Leksikon religija i mitova drevne Evrope) <i>Svetlana Slapšak</i>
	111	V. Gaffney - Z. Stančič, GIS approaches to regional analysis: A case study of the island of Hvar <i>John Chapman</i>
SREČANJA	113	10. mednarodni kongres za grško in rimsko epigrafiko <i>Marjeta Šašel Kos</i>
	115	XVIII. mednarodni kongres Rei cretariae Romanae fautores <i>Verena Vidrih Perko</i>
	117	Computer Applications in Archaeology 1992 <i>Zoran Stančič</i>
	118	Utrinki s simpozija 'Settlement Patterns between the Alps and the Black sea' (Verona - Lazise 1992) <i>Tatjana Greif</i>
	122	Civilna zaščita in kulturni spomeniki (Padova 1992) <i>Katja Predovnik</i>
ORGANIZACIJA STROKE	123	Koroški Pokrajinski muzej Slovenj Gradec se predstavlja <i>Saša Đura Jelenko</i>

UVODNIK

Vse kaže, da se je Arheo s petnajsto številko po dobrem desetletju izhajanja že dodobra ustalil na področju arheološke publicistike v Sloveniji. Temu daje določeno težo že dejstvo, da revija izhaja redno - dve številki letno - že četrto leto. Ob tem si je koristno znova postaviti vprašanje, kaj predstavlja Arheo bralski populaciji, ki ji je namenjen, kolikšna je njegova odmevnost, ali, če drugače postavimo vprašanje, kdo piše za Arheo, ter kako se bralci odzivajo (in ali se sploh?) na njegovo vsebino.

Z veseljem ugotavljamo, da je krog sodelavk in sodelavcev, ki so s svojimi prispevki pripravljeni sodelovati pri kreiranju revije, neprimerno širši, kot je bil še npr. pred dvema letoma, ko je uredništvo nastopilo v novi postavi. Morda velja znova poudariti, da je prostor v Arheu (posebej to velja za številke s splošno tematiko) odprt za vse, ki se zanimajo za objavo kvalitetnih člankov v že dolgo definiranem spektru rubrik od teorije preko aktualnosti, metodologije, odkritij, poročil s kongresov in sestankov, predstavitev razstav, knjižnih recenzij in prikazov, organizacije stroke do društvenih tem. Vsebinsko se prispevki ne omejujejo le na arheologijo, temveč na vsa področja in discipline, ki so tako ali drugače povezane z njo. Pozornemu bralcu, ki Arheo spremlja že od začetka, ne bo ušlo, da je bil tak koncept programa vzpostavljen že s prvimi številkami. Razlogov za to je več. Prvič, na ta način revija izpolnjuje svojo funkcijo glasila Slovenskega arheološkega društva. Arheo ni ekskluzivna revija, temveč hoče biti tudi odraz realnosti arheologije v slovenskem prostoru. Nadalje, objektivno dejstvo je, da je domet arheologije pri nas omejen tako v kadrovskem kot v organizacijskem smislu, in se na to navezuje tudi produkcija arheoloških člankov. Temu pa je potrebno dodati, da bi nam preprosta statistika o gibanju števila aktivnih arheologov v času npr. zadnjih štiridesetih let (ko je, posebej od sedemdesetih let naprej, zaznati izreden porast arheoloških delovnih mest) v povezavi s količino tekstov, ki jih napišejo, pokazala precejšnje nesorazmerje. Namreč, slednja ni rasla v skladu z ritmom večanja števila zaposlenih arheologov, prej bi lahko rekli, da je stagnirala (število in obseg arheoloških revij in serij v Sloveniji sta bila z izjemo Arhea, ki je začel izhajati l. 1981, definirana že v petdesetih in šestdesetih letih). Ta fenomen bi zaslužil podrobnejšo obravnavo in so morebitni preuranjeni zaključki lahko zavajajoči. Ne moremo pa se izogniti vtisu, da je to dober indikator za določeno krizo v arheološki stroki pri nas, vtisu, ki ga ne morejo ovre-

či niti morebitni ugovori o boljši kvaliteti arheološkega pisanja v zadnjih dvajsetih letih. Nasprotno, očitno je, da je začetni zagon pionirjev ponovne vzpostavitve organizacijskih, publicističnih in strokovnih shem arheologije v Sloveniji po drugi svetovni vojni spremljala stalna refleksija in zavedanje o konceptualnih okvirih, v katerih so delovali (ali, še bolje, v katerih so se odločili delovati). Danes tako refleksijo le redko zasledimo, pogosteje se srečujemo z nekakšno inercijo, ki jo morda najbolje predstavljajo mišljenja, češ arheologija, to je nekaj, kar je potrebno delati, ne pa o tem (v preveliki meri) razmišljati. Uredništvo Arhea poziva k razmisleku in v okviru celotnega spektra rubrik splošnih števil z zadovoljstvom sprejema tekste, ki tako inercijo razbijajo.

Hkrati (in prav zaradi tega) pa se uredništvo zavestno trudi presegati ta okvir z vključevanjem prispevkov, ki tako ali drugače merijo utrip naše discipline v širšem prostoru. Menimo, da je v tem smislu izrednega pomena ohraniti strokovne vezi, ki so se v prejšnjih desetletjih stkale na prostoru bivše Jugoslavije. Če je rezultat danes v številki, ki je pred vami, spoštovane bralke in bralci, viden le kot prgišče fragmentarnih drobcev, je to vsaj delno odraz porušenih strokovnih stikov, ki so tudi ena od posledic tragičnih dogodkov zadnjih dveh let. Obetamo pa si, da je to tista osnova, ki bo v prihodnosti vodila k njihovi ponovni krepitvi in morda k atraktivnim meddržavnim projektom v prostoru, ki je za nas vitalnega pomena.

Vrnimo se k drugemu delu začetnega vprašanja - kako se bralci odzivajo na vsebino Arhea. Če je večje število prispevkov, ki prihajajo v uredništvo, odraz večjega zanimanja za revijo, potem je odgovor lahko pozitiven. Mnenja, s katerimi se člani uredništva seznanjajo v neposrednih pogovorih, so tudi po desetih letih izhajanja zelo raznolika in segajo od izrazito negativnih do izredno pozitivnih. Naj ponovimo misel iz uvodnika ene prvih števil: to nas hrabri, saj je očitno, da je takšna revija potrebna in da se bralci ob njeni vsebini opredeljujejo.

Nosilno temo vsebine petnajste številke opredeljuje prirejeni sklop tekstov, ki so ga na TAG I. 1991 v Leicesteru v posebni sekciji predstavili arheologi iz Slovenije. S tem se tudi naša arheologija (tako si obetamo) na določen način aktivno vključuje v dinamične debate novejših (predvsem anglosaških) teoretskih trendov. Spremljanje dogajanja na konferencah TAG je tako že tradicionalno predstavljeno

TEORIJA

Current issues in the theoretical archaeology - a Slovenian perspective

tudi na straneh Arhea. V zvezi s tem velja opozoriti tudi na prispevek Irene Mirnik Prezelj z zadnje konference l. 1992 v Southamptonu, za katerega menimo, da dobro povzema programske točke t.i. postprocesualne arheologije. V metodološkem sklopu z zadovoljstvom predstavljamo prispevka s področja dendrokronologije in ugotavljamo, da je ta obetavna datacijska metoda dokaj hitro našla pot k prvim poskusom praktične uporabe v arheologiji in je bila ob lanskih razpisih raziskovalnih projektov tudi sprejeta kot skupni projekt raziskovalnega polja lesarstva in arheologije. Novost med rubrikami predstavljata dva intervjuja, ki sta vsak po svoje izzivalna: K. Kvamme zelo informativno predstavi sodobne trende v ameriški arheologiji in podaja z orisom prodora tehnologije GIS v arheološko delo vizijo za prihodnost, stari znanec L. Klejn pa nas znova preseneti z vso širino svojega dela; intervju z njim je gotovo dobra spremljava (sicer nekoliko pozna, pa vendar) prevodu njegovih del v slovenščino v osemdesetih letih, za katera ugotavljamo, da vendarle doživljajo odmeve in tudi posku- se praktične aplikacije. Opozarjamo tudi na rubriko knjiž- nih recenzij in posebej na ovrednotenje knjige *Arheologi naši davni predniki* (I. Saksida) Predraga Novakovića, za katerega seveda upamo, da bo dovoljšen izziv in spodbuda za avtorjev odgovor.

Peter Turk

What we are going to present here is not an archaeological school; we will not be advocating a specific epistemological position or promoting a specific topic of theoretical relevance for archaeology. The group is a section of the vivid and diversified disciplinary community in Slovenia, namely part of the section which has found the link with British archaeology stimulating and productive; it is eager to follow the theoretical debate here and feels that the specific situation in that part of the world may be of general interest and may contribute to the discussions here. In our papers, we are going to present a variety of topics which are under study in Slovenia and we hope to have inspiring feedback from the audience.

Božidar Slapšak

Tako je zazvenela prva najava domače teoretske produkcije v svetu. V Leicesteru se tega sami mogoče nismo zavedali v celoti, toda ko se danes ozrem na to dejanje, se ne morem ubraniti misli, da le vsebuje drobno zrnce zgodovinskega. Upam, da take besede ne zvenijo preveč ne- skromno.

Arheološka teorija se v naši arheologiji še ni uveljavila kot pomembno raziskovalno polje. Vprašanje je tudi, če so kdaj sploh obstajali pravi pogoji za to, in če tudi kdaj v celoti bodo, kljub vsem naporom dveh skupin, ki sta urejali *Artheo* od zgodnjih osemdesetih let dalje.

Zgodovina slovenske teoretske arheologije še dolgo ne bo mogla biti napisana, saj še vedno ni jasnega predmeta tovrstne raziskave. Težko bi govorili o kakršni koli teoretski šoli pri nas, saj je večinoma šlo za prizadevanja posameznikov ali skupine ljudi. Prvi pravi teoretski tekst je napisal Rajko Ložar (Razvoj in problemi slovenske arheološke vede, Zbornik za umetnostno zgodovino 17, 1944), in predstavlja reflektivno razmišljanje filozofa (ta plat Ložarjevega dela je vsekakor premalo poznana). Pogled nazaj je v tem času popolnoma razumljiv, saj je arheologija izgledala smiselno urejena, s trdno strukturo in vlogo v družbi.

Pogled vnaprej je bil 'zadan' naslednji generaciji - prvim našim povojnim arheologom in zgodovinarjem. Prvi kongresi jugoslovanskih arheologov so imeli nalogo to vedo postaviti na noge tako infrastrukturno kot konceptualno v novih družbenih in ideoloških okvirih. Tako lahko razu-

Postmodernism, amateurism and politics: the changing past in a society in change

memo 'teoretsko polemiko' med J. Koroščem in B. Grafenauerjem, za katero lahko rečemo, da predstavlja naslednji prispevek k arheološki teoriji pri nas. Sem bi lahko vključili tudi delo B. Škerlja, ki pa je ves čas deloval na 'vzporednem' tiru - bil je antropolog in ne humanist.

Burna 'teoretska' šestdeseta in sedemdeseta leta so k nam prišla z desetletno zamudo oziroma s pojavom *Arhea*, ki se je očitno zgledoval po francoski *Nouvelle d'Archeologie*. V njem se je ob prvih prevodih počasi razvijala tudi nova domača teoretska produkcija. Naslednji korak v tej smeri pa je pojav štirih prevodov monografskih del. Mogoče zveni nekoliko paradoksalno, da zadnje nosi ime *Uvod v arheologijo*.

V zadnjem času je arheološka teorija dobila svoje mesto v študijskem programu na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete in je postala zanimiva tudi za druge strokovnjake, zlasti za filozofe, sociologe in etnologe. Ena od posledic je tudi prva organizirana predstavitev domačih teoretskih prispevkov v tujini.

Današnje stanje na tem področju je zelo ustrezno predstavljeno v najavi in je še daleč od tega, da bi bili z njim lahko zadovoljni. Razveseljuje nas dejstvo, da se počasi le širi krog ljudi, ki jih ta tema zanima in izziva k pisanju. Do nastanka 'šole' pa je to šele prvi korak. Vprašanje je tudi, če se bo ta sploh lahko razvila, saj tudi teorija zahteva specializacijo in delitev dela. Arheologov pa je v Sloveniji premalo še za marsikaj drugega.

Med domače referate predstavljene na Tagu smo vključili še tekst Jima Hunterja, ki je uporabil nogomet kot metaforo za aktualna dogajanja v sodobni teoretski arheologiji. Ta tekst objavljamo iz dveh razlogov. Prvi razlog je svojevrstna etnografija teoretske arheologije. Ta se je že od samih začetkov v šestdesetih letih kazala kot napol zarotniško delovanje, s svojimi lastnimi znaki prepoznavanja in komuniciranja in s svojo lastno 'ideologijo in politiko'. Drugi razlog je preprosto želja po humorju. Tega v teoretski arheologiji nikoli ni manjkalo (spomnimo se lahko na izjemne domislice Kenta Flanneryja). Tudi TAG ima dolgo tradicijo humorja in delček tega smo želeli predstaviti domači publiki.

Predrag Novaković

Political changes in Central, Eastern and Southeastern Europe are marked by dramatic changes in the ideological fabric of the societies in question. Certainly, the collapse of the grand ideological project preceded the collapse of the rule of the communist parties in these countries considerably and the last period before the change on power actually saw an intellectually most productive opposition between a kind of fiction of the socialist ideology that had lost all its credibility within the society but was supported and maintained through the repressive apparatus of the state, and the ideological pluralism within the ever stronger and better organized civil society. Furthermore, there was an intriguing dialectic in this opposition. While the civil society was in fact all but unaffected by the basic ideals of the socialist project and produced some of the best leftist critique of the structures of power (in Slovenia, references to Althusser were at least as important in the discussions as those to Foucault or Lacan, while in other parts of Yugoslavia the old Praxis group and their followers were rather active), the party on power was slowly shifting towards new tools of mass control and manipulation and was increasingly becoming populist and nationalistic. Milošević's Serbia, where the communist party under a new (socialist) name succeeded in remaining in power, is a good if extreme case in point.

Changes under way inevitably involved a revision and reevaluation of the past. Recent history came under scrutiny first: an impressive production of historical, parahistorical and memoiristic texts appeared in the eighties about the World War 2 and the postwar period. There was an increasingly radical reevaluation of the role of the personalities, groups, movements, and of historical events, starting with those concerning the WW 2 antifascist alliance: in Slovenia, it was the discussion about the relations between the Communist party and other members of the Liberation front, especially about the 1942 Dolomiti declaration, by which the member groups conceded leadership within the alliance to the Communist party, and about the role of Edvard Kocbek, leader of the Christian socialists, poet and author of important memoirs on the WW 2 and the immediate postwar period. Then came the early communist dissidents (e.g. Djilas) and the victims of political trials (memoirs on the Yugoslav Gulag on the Goli island). Ideological opponents of the communists came under

scrutiny next, political emigrants, royalists, 'bourgeois' intellectuals, writers, including quisling poets like Balantič in Slovenia. Finally, quisling groups and their leaders were presented in new light, the chetniks, ustashi, domobrans and others, which resulted, at best, in the idea of 'national appeasement', within the frames of single nations of course, i.e. federal republics to become national states; at worst, it resulted in straightforward revanchism.

This was the period of the fall of old taboos, great new topics were opened, and academically, the resulting debate was undoubtedly productive. On the other hand, it should be interesting to analyse how the academic structures were themselves affected by the changes under way and to what extent they were involved in producing new stereotypes and promoting revanchism and ethnic conflict, in what way they were instrumentalized by or integrated into the new (old) political power structure; in one word, to what extent they are to be held responsible for the war that finally broke out in Yugoslavia. The Memorandum of the Serbian Academy of Sciences, a document written in mid-eighties which was first severely attacked and later (unofficially) taken by the Milošević's regime as its political platform, is a good case in point there.

No less interesting was the process of reinterpretation of the ancient past, the more as it was clearly linked to the growth of nationalism. With the collapse of the ideology of 'brotherhood and unity' as professed by the old regime, changes in collective identities were inevitable. History was indeed perceived as an active force there, defining ethnic roots, feeding therewith the constitutive myths of the ethnic communities and reinforcing ethnic identities. To some extent, the academic community participated, in the best tradition of the 19th century romantic historiography and archaeology, serving what was understood to be the 'interest of the nation'.

Clearly enough, human sciences were never immune to ideological and political instrumentalisation. Numerous recent analysis of interpretative models, strategies and research politics within each and every archaeological paradigm, school or community, from the beginnings in the early 19th century to the most recent debates, have been devastating to the self-esteem of what should be an independent, ideology-free scientific discipline. Archaeology in this part of the world was no exception. The vastly

predominant culture-historical paradigm made it viable for the ethnogenetic preoccupations to remain the ultimate goal of most of its interpretative endeavour. It is not difficult to see the role of interpretative politics in the polemics such as that on the ethnic determination of the early mediaeval Bjelo brdo culture, which was interpreted as Slavic by the Yugoslav archaeologists and as mixed - Hungarian by those from Hungary. Or in the case of Dardanoi, who were pure Illyrians for the Albanian archaeologists and mixed - Thracians for their Serbian colleagues. Research policy is revealing in this respect, too. German SS excavations during the World War 2 in Carinthia and Northern Slovenia, with the aim of proving that there, at the southern border of the Reich, German settlement preceded the Slavs, would be an extreme case. Numerous examples of instrumentalized research policy can be listed from the postwar period though, such as the research project on Slavic settlement in Istria, in the 50's, paralleled by intense work of the Italian side on Roman history, epigraphy and archaeology of the NE border area and Istria in the immediate postwar period and till the end of the Trieste crisis; again, a project on Slavic incursions in Istria was proposed in 1974 by the War Museum in Beograd, during political crisis preceding the Osimo agreement which settled the question of the border between Yugoslavia and Italy. Massive investment in 'national' archaeologies is generally perceived as only natural: among many examples, there is the obvious case of the archaeology of mediaeval Serbian state in the 80's; or that of ancient Macedonia in Greece, where the discovery of the ancient royal graves were given unprecedented political promotion; archaeology of Illyrians, the supposed ancestors of Albanians, was given massive support and ideological weight in Albania. Finally, the very notion of human sciences in general and archaeology in particular as 'national sciences', although far from the reductionism of Kossina's archaeology as *Nazionalwissenschaft*, is revealing in this respect.

The demand, however, within the new ideologies for clear-cut identities (meaning differences, even more important where language, way of life and culture were similar, common or traditionally mutually shared by different ethnic groups, especially in urban contexts), was not always adequately met by academic disciplines. Therefore, there were important developments on the fringes of

the academic world: in the 80's, the production of popular books on early history, origins of the nation and similar was impressive. Educated laymen made considerable success rediscovering theories on Iranian or Gothic origin of Croatians, Venetic origin of Slovenians (or rather Slovenian ethnicity of ancient Veneti), Illyrian origin of Montenegrins, on Serbians as the oldest nation in the world etc. Signs on late neolithic Vinča culture pottery were read as protoetruscan, Etruscan and, later, Venetic texts were read as (proto-) Slovenian; bogumils, the medieval dualist sect in Bosnia, suddenly became of great public interest and was given varying ethnic connotations.

The case of Bosnia is especially interesting. In an multi-ethnic environment where official politics, in mid-eighties, was not supposed to favor any particular nationality, a Mexican businessman and amateur historian who honoured the medieval fort of Gabela in the Neretva valley by adding it to the list of presumed locations of Homer's Troy, was awarded such attention and honours by the government of Bosnia as no academic could ever dream of. His book inspired members of the scholarly community, and most notably classical philologists from Zagreb, to produce some of the best satirical texts ever written by academics in these parts. Their opinions and attitudes, however, never stopped the media from promoting the 'discovery' and making it the event of the year. We will not dwell further on this grotesque reminiscence on mythical and genealogical linking of ancient states and ruling families to the Troyan legend, the more bizarre as we know the subsequent political and military developments in Bosnia. It is a good example though of the attitude of the political power structure regarding the production and implementation of historical knowledge.

Under such circumstances, the favorite weapon laymen would use to counterweight the authority of academic institutions was political denunciation. The case of Slovenian 'venetologists' is classical in this respect.

In Slovenia, autochthonistic ideas were important among the 19th century national intelligentsia fighting for cultural and political identity and autonomy within the Austrian empire. To prove political right to land by ancestry, by *ius primi possidentis*, was vital in opposing German political and cultural supremacy and Italian claims to Roman heritage. Romantic historiography and linguistics maintained

high moral profile among the general public, because they struggled for the national cause. Layman linguists and historians who, in the 80's, with the wakening of independent ideas in Slovenia, promoted the idea of autochthonous development of Slovenians in this area since early first millennium BC at least, and of their ethnogenetic and linguistic link with prehistoric Veneti, proudly quoted 19th century authorities and denounced 'official' historiography, linguistic and archaeology for their supposed dependence on 'imperialist German science' and/or 'Yugoslav' ideology. Their claim was plausible, not because of what we said about the disciplinary debate on the culture/ideology laden conceptual tools and interpretative models, but because all academic disciplines were a priori ideologically suspect since, in this process of change, they could easily be labeled 'official' sciences of the communist regime. This, together with ideological conjuncture of the proposed explanations which undoubtedly flattered the national pride of Slovenians, may account for the failure of the most eminent representatives of historical, linguistic and archaeological sciences to convince the public, although they reacted instantly and published a number of by all standards correct and often witty comments. The books on '*Veneti, our ancient forefathers*' became bestsellers and new Slovenian identity included symbols taken from the supposedly Venetian local Iron Age heritage: it is the case of the horse on the situla from Vače.

Since 1990 when the 'Venetian horse' was proposed by an eminent Slovenian designer as the symbol of an international sports event, with an explanation which had explicit political connotations (belonging to first Slovenian culture, with proud upright posture, promoting Slovenian statehood), it has been presented, under the auspices of the highest political authorities, as a public monument at the central square of a Slovenian town and in Bielarus, while a third example will ornate the hall of the World Trade Center in Ljubljana. A copy of the situla of Vače was presented to the Secretary General of the UN at the first appearance of the president of the independent Slovenia at the General Assembly meeting in New York. A state award for exceptional achievements is being discussed, and it would have the form of the 'venetian horse', in precious metal. Venetian origins of Slovenians are not even questioned any more by eminent journalists when writing about this new symbol.

Po Marxu in pred Braudelom: Geografska šola Jovana Cvijića in arheologija

The point I would like to make here is that our experience in dealing with ideological projects involving early history and archaeology is rather discouraging. The sociopolitical role for archaeology as advocated by postmodernists (explicit interpretative politics, autonomous, politically conscious social agency) is proven unrealistic the moment it is faced with real issues like dramatic political change, aggressive nationalism, war. Ideological agents involved in these processes are so powerful that the scholarly community stands no chance acting in opposition to them if defined by its ideological and political authority only: postmodernist archaeology risks either outright instrumentalisation by (integration into) political elites or complete social insignificance. A simple and cunning practitioner of mass manipulation will make use of history and archaeology much more efficiently than someone burdened with knowledge, scientific method and logic. So while there is no doubt that archaeology is dependent on culture-bound conceptual tools and often ideology-laden research objectives, it can acquire respectability only through adequate implementation of disciplinary methods and logical procedures. It is this respectability, and not adherence to one or another sociopolitical goal, that permits archaeology to act as an independent social power.

Božidar Slapšak

Prolog

Za razumevanje vsake znanosti je bistvena njena sposobnost samorefleksije in kritike, kar v veliki meri prispeva h konceptualizaciji predmeta proučevanja, metodologije in razumevanju njenega razvoja. Očitno je, da refleksija kot metoda ne sodi v samo najožje polje metodologije večine ved, saj dejansko izhaja iz filozofskega načina mišljenja, kjer predstavlja eno od najbolj splošnih metod oziroma intelektualnih postopkov, obenem pa je skoraj vedno prisotna tudi v drugih vedah, kjer med drugim omogoča tudi razumevanje interdisciplinarnih pojavov.

V primeru arheologije to preprosto pomeni, da ne obstaja eksplicitno arheološka metoda za kritično obravnavanje vede same, temveč gra 'za serijo konceptov in postopkov, razvitih v drugih vedah. Mimogrede, enako misel lahko izrečemo tudi za marsikatero druge postopke znotraj arheološke metodologije. Prav tako ni dovolj, če uporabljamo za proučevanje razvoja neke vede historiografsko ali pa sociološko metodo. Ta dva pristopa sta vsekakor pomembna, vendar lahko ponudita samo splošni okvir za tako študijo, ne moreta pa razložiti 'notranjega' (konceptualnega) razvoja določene vede. Na tem mestu ima bistveno vlogo prav poznavanje eksplicitno disciplinarnih problemov in načinov njihovega reševanja.

Na splošno lahko ločimo dva vidika proučevanja razvoja vede:

- a) Proučevanje konceptualnega razvoja (evolucijski oziroma generativni aspekti, dialektika paradigmatičnih soočanj, znanstvene 'revolucije', ...). Pri tem torej očitno iščemo vzroke za nastanek in obstoj posameznih pojavov znotraj znanosti same oziroma znotraj razvoja in strukture logike specifičnih intelektualnih postopkov njene metodologije in epistemologije.
- b) Proučevanje zunanje strukture in podobe (socialna funkcija vede v družbi, položaj in vloga znanstvenikov, percepcija pri širši publiki). V tem primeru želimo razlago posameznih 'interno znanstvenih' pojavov dodatno okrepiti še z vzročno posledičnimi relacijami med vedo, njeno socialno matriko in družbo, v kateri deluje.

Pri teh dveh vidikih lahko računamo na dve bolj ali manj ločeni populaciji konzumentov razlage: na populacijo aktivnih udeležencev (znanstvenikov), ki bo, kar je popolnoma logično, veliko bolj upoštevala razlago razvoja vede, ki

izhaja zlasti iz prvega vidika proučevanja, saj bo taka razlaga tako po strukturi kot po jeziku ustrezala njihovemu disciplinarnemu in paradigmatškemu okolju v katerem delujejo; in na bolj heterogeno populacijo konzumentov drugega vidika, ki bo variirala od znanstvenikov pa vse do ljubiteljev ali celo do uradnikov v znanstvenih institucijah in ministrstvih. Ta populacija bo v marsikaterem pogledu celo bolj kritična od populacije aktivnih znanstvenikov, kajti pri lastni razlagi in interpretaciji jim je dopušče na veliko večja svoboda in izraba tez ter hipotez.

Te pojave lahko zelo jasno opazujemo tudi v arheologiji, katere razvoj v tem kontekstu lahko celo označimo kot kumulativno naraščanje predmeta proučevanja od zgodnejših in preprostejših oblik namena in uporabe arheologije, k vse bolj pestrom oblikam samozavedanja in kritičnega odnosa do družbe oziroma družbe do arheologije.

Danes obstaja že veliko metod in modelov, kako proučevati razvoj znanosti (od epistemoloških, formalno lingvističnih, logičnih analiz pa vse do socioloških ali antropoloških študij). Sam bom v prologu uporabil model centra in periferije, ki je nastal in se razvil v socialni geografiji. Od tu se je močno razširil na večino družboslovnih ved, zlasti na tiste, ki na tak ali drugačen način proučujejo človekove manifestacije v prostoru.

Model centra in periferije sem v svoji razpravi apliciral na sociološki razvoj znanosti, saj menim, da nam lahko omogoči bolj poglobljeno razumevanje določenih vidikov tako 'zunanje' kot 'notranje' podobe. Na prvi pogled se zdi, da je to model, s katerim lahko relativno enostavno proučujemo vpliv splošnih socialnih dejavnikov oziroma okolja, v katerem deluje znanost, vendar menim, da bo natančna analiza pokazala uporabnost tega modela tudi pri razumevanju razvoja konceptov in teoretskih modelov, za katere se zdi, da so imanentni disciplinarni pojavi. V zadnjih stoletjih razvoja znanosti so se na določenih mestih razvili centri oziroma skupine, kjer je znanost napredovala hitreje in pridobivala vse bolj pomembno vlogo v družbi. V tem kontekstu zlasti izstopa Evropa, kjer se je forma znanstvenega mišljenja, kot specifična zvrst mentalnih in intelektualnih postopkov, razvila do te mere, da je postala osnova za splošne mentalne obrazce dojemanja in funkcioniranja družbe in sveta v celoti. Povsem logično je, da predstavlja znanstveno mišljenje temeljni kamen evropskega racionalizma, ki danes velja za osnovno oznako miselnih

obrazcev zahodne civilizacije. Seveda nimam namena zankati obstoja podobnih centrov v drugih delih sveta. Zlasti v arabskem svetu in v deželah Daljnega Vzhoda smo bili lahko priča visokim znanstvenim dosežkom v preteklosti. Vendar kljub temu ostaja dejstvo, da je znanost v teh deželah imela drugačno vlogo in funkcijo, oziroma da je drugače vplivala na razvoj splošnih miselnih obrazcev kot pa pri nas. Racionalistični diskurz se tu v preteklosti ni razvijal na enak način kot v Evropi, kjer je postal splošna miselna paradigma, in ni imel podobnih posledic za razvoj ekonomskih, političnih in drugih splošnih fenomenov.

Podobno situacijo lahko zasledimo tudi znotraj same Evrope. Dovolj bi bilo, da za čas 19. stoletja izdelamo nekakšno karto pomembnih znanstvenih centrov ali pa odkritij, ki so imela daljnosežne posledice. Prišli bi do ugotovitev, ki bi zelo očitno pokazale na regije, kjer se je znanost bolj progresivno razvijala v najširšem smislu, in na regije, ki niso mogle enakopravno spremljati takega razvoja in ritma. Razlogov za tako stanje tu ne bomo posebej navajali, saj so dokaj jasni in logični. Dovolj je, če primerjamo tako karto s karto progresivnejše ekonomije, tehnologije in politične moči. Sovpadanje bi bilo tolikšno, da ne bi bilo nobenega dvoma o razlagi tega pojava. Znanost lahko v tem kontekstu obravnavamo tudi kot formo specifičnega socialnega produkta, katerega kvaliteta in nivo vsekakor ustrežata splošni strategiji razvoja in moči družbe.

Na taki karti bi torej lahko ločili dve regiji oziroma dve skupini regij:

- a) regije z visoko količino znanstvenega produkta (aktivne regije ali centri), ki ga izvažajo v druge kraje,
- b) periferne regije (pasivne regije), lokalni znanstveni produkt je nižji, veliko se ga tudi uvažava iz aktivnih regij ali centrov. (Z distinkcijo izvoz/uvoz mislim predvsem na pretok idej in informacij, zlasti tistih, ki so imele bolj daljnosežne posledice na znanstveni in družbeni razvoj.)

Situacijo lahko opazujemo na primeru splošnega razvoja znanosti kot tudi pri posameznih vedah. Mislim, da je za to arheologija zelo dober primer. Med drugim je dovolj, če pogledamo, katere dežele oziroma centri imajo arheološke institucije v drugih delih sveta in se ukvarjajo v veliki meri z arheologijo drugih dežel, (npr. britanske, nemške, ameriške, francoske, švedske,... šole v Rimu, Atenah, na Bližnjem in Daljnem vzhodu).

Ta distribucija odraža tudi distribucijo svojevrstne znanstvene moči, tako v konceptualnem kot tudi v specifičnem in splošnem kontekstu politike. Celotna struktura moči v znanosti, ki se je oblikovala v zadnjih dveh stoletjih, ima v sebi vgrajene tudi mehanizme samopotrjevanja in ohranjanja legitimnosti obstoječega stanja. Temeljni razlogi za to seveda ne tičijo samo v ponavljanju ali ohranjanju določenih modelov politične zgodovine 18. in 19. stoletja, temveč zlasti v temu, da so se progresivnejša konceptualna in metodološka pravila sodobne znanosti razvila prav v že omenjenih centrih, kar je seveda samo še povečevalo njihovo veljavo in moč. Izrazit primer takega pojava je organizacija znanosti v nekdanji Sovjetski zvezi. Kaže popolno centralizacijo tako v infrastrukturnem kot v konceptualnem smislu. V Moskvi so bile zbrane skoraj vse najpomembnejše znanstvene institucije, kar ni privedlo samo do izjemne monopolizacije moči v tem družbenem podsistemu, temveč, kar je za našo razpravo še bolj pomembno, tudi do monopolizacije znanstvenega diskurza v večini ved. Razlogi za to so seveda bili v splošni družbeni centralizaciji in v ideoloških aparatih države, ki so med drugim znanost izrabljali za potrebe lastne legitimnosti. V deželah zahodne Evrope v sodobnem času ni pojavov, ki bi imeli enake razsežnosti kot v Sovjetski zvezi, vendar pa lahko zasledimo podobne težnje. Že po definiciji si center vedno prizadeva ohraniti svojo položaj.

Vendar na to dejstvo ne smemo gledati enostransko, saj bi to pomenilo preveliko poenostavljanje. Namreč, ne moremo pričakovati serije visokih znanstvenih dosežkov tam, kjer ti niso združljivi s splošno ravnijo družbenega razvoja. Z drugimi besedami, samo razviti centri lahko ponudijo še bolj razvito znanost, ki ima pozitivne učinke tudi v pasivnih regijah. S tega stališča bi bilo popolnoma nesmiselno in tudi škodljivo zahtevati od teh centrov, da bi upočasnili svoj 'ritem ali nivo proizvodnje', saj bi to dejansko pomenilo disolucijo znanstvenih prizadevanj zadnjih nekaj stoletjih.

NEKAJ OSNOVNIH ZNAČILNOSTI AKTIVNIH IN PASIVNIH CON

Čeprav ne moremo nikoli v celoti enakomerno obravnavati posameznih primerov v katerikoli coni (problem nacionalnih šol in usmeritev), pa kljub temu lahko pokažemo na nekaj splošnih značilnosti:

Aktive cone:

1. Razvita infrastruktura

a) Materialna in institucionalna komponenta: razvite univerze, znanstveni inštituti, večji delež nacionalnega dohodka namenjen znanosti in ostalim spremljajočim dejavnostim, kot naprimer šolstvu, prezentaciji, ... Razvit sistem komuniciranja.

b) Konceptualna komponenta: posamezni koncepti so bolj razviti, saj je njihovo uveljavljanje neprimerno bolj vgrajeno v splošni sistem konkurence, visoka specializiranost (potencialno daljnosežni dometi na velikem številu ožjih področjih; relativno večja neodvisnost od vsakodnevnih socialno političnih aspektov družbe, v kontekstu konkurenčnosti imajo bistveno vlogo vzvodi kritike in refleksije.

2. Natančneje definiran pomen in koncept znanosti v družbi. Znanost je bolj jasno vgrajena v družbeno strukturo (strategije, smisel, aplikativnost, ...), omogoča na videz precej ohlapno podobo svobode, manjše oziroma manj izrazite izrabe znanstvenih konceptov v politične in ideološke namene ter relativno dober in neodvisen ekonomski položaj aktivnih udeležencev v znanstvenem procesu. Čeprav taka struktura daje videz ohlapnosti, pa je v njej vgrajen sistem splošnih in formalnih pravil in razmerij, ki ji omogočajo precejšnjo trdnost. Prisotna je tudi velika gravitacijska moč centrov, ki vsrkavajo pomemben delež znanstvenikov iz pasivnih con, kar slednje še bolj izčrpava, saj so v njihovo izobrazbo vložile veliko sredstev, da so lahko postali konkurentni v aktivnih conah.

3. Komunikativnost. Na tem nivoju sta pomembni zlasti dve komponenti: razvita tehnološka infrastruktura in večji delež formalnih pravil. Večje število medijev izražanja in demonstracije dela omogoča večjo konkurenčnost in povečano vlogo formalnih pravil. Velik pomen ima tudi 'brezosebna' narava komuniciranja in razmerij, ki jih taka pravila omogočajo, kar daje možnost bolj objektivnega razsojanja in tekmovanja. Slednje je tudi v tesni povezavi s številom aktivnih udeležencev in institucij v znanstvenem procesu. Večje kot je to število (tako v absolutnem kot v relativnem merilu), manjše so težave, ki izvirajo iz možnosti za monopolizacijo znanstvenega diskurza. To se zlasti lahko vidi v manjših deželah, na primer v Sloveniji, kjer imamo primere, ko je konkurenčnost omejena na izredno nizko raven zaradi preprostega dejstva, ker posamezniki

ali manjše skupine v celoti obvladujejo neko specifično polje (tako konceptualno kot institucionalno), saj so edini, ki se z določenim področjem ukvarjajo. Koncentracija moči je v takih primerih izjemna, obenem pa je tudi močno izraženo nadziranje kanalov in pretoka informacij.

Last but not least, tu je še vprašanje jezika. V dosedanjem razvoju znanosti so se določeni jeziki izkazali kot pomembnejši v komuniciranju (npr. angleški, francoski, nemški). Taka situacija omogoča večjo informiranost govorcev teh jezikov, oziroma ostali morajo vložiti še dodaten napor, da lahko enakopravno vstopijo v kanale komuniciranja.

To ima še eno posledico, namreč poznavanje dela v drugih jezikih je znanstvenikom aktivnih con oteženo in velikokrat zvedeno na prevode in povzemanje, v kar morajo pasivne cone vložiti še dodatno energijo. Vračunati moramo še pojave povezane z določenim časovnim zamikom, v katerem se odvija taka komunikacija.

Pasivne cone:

1. Manj razvita infrastruktura

a) Materialna komponenta je manj razvita, pojavi centraliziranja oziroma koncentracije naprednejše tehnologije v lokalnih centrih pasivnih con, oziroma težji dostop do te tehnologije izven teh centrov.

b) Konceptualna infrastruktura. Opazimo lahko podobne pojave kot pri materialni in institucionalni infrastrukturi. Manj so izraženi aspekti konkurence, povečana je možnost za monopolizacijo diskurza s pomočjo kontrole materialne in institucionalne komponente ter komunikacijskih procesov.

2. Položaj v družbeni strukturi. Znanost v pasivnih conah ima 'izjemnejšo' vlogo kot v aktivnih conah. Predpostavlja se nekakšno superiorno vlogo znanosti in njenih inštitucij. V kontekstu njenega 'nenormalnega' položaja so opazni bolj izraženi elementi njene izrabe v politične ali ideološke namene. Ta pojav je bil zlasti očiten v primeru dežel nekdanjega Vzhodnega bloka, vidimo pa ga tudi zelo jasno na primeru manjših dežel: pomembni znanstveniki imajo večjo politično moč, politične funkcije in vpliv na družbo. Po drugi strani so aktivni udeleženci v znanosti ekonomsko zelo odvisni od politične elite. Struktura znanstvene organizacije daje videz trdnosti in urejenosti z jasno definiranimi pravili hierarhičnih in formalnih razmerij, ki po-

nekod presegajo svojo vlogo in ovirajo konkurenco konceptov.

3. Komunikativnost. Ta je manj razvita v materialnem in konceptualnem pomenu. Navznoter je močnejše formalizirana zaradi manjšega števila medijev. Navzven, v komunikaciji z aktivnimi conami, pa marsikdaj deluje v obliki posebnih ali namenskih predstavitev znanstvenih dosežkov neke dežele ali šole, manj pa v formi kontinuiranega objavljanja. Potrebno je dodatno vlaganje energije in časa v komuniciranje v tujih jezikih - za prevajanje in predstavljaje.

Shemo bi vsekakor lahko prevedli na situacijo v znanosti v Evropi v zadnjih dveh stoletjih. Razlike se danes vse bolj brišejo; vendar kljub temu ostajajo določeni elementi še vedno prisotni. Kaj je tako stanje pomenilo za znanstveni razvoj v pasivnih conah, in kaj pomeni še danes, ni potrebno posebej razlagati. Omejil se bom samo na nekatere pojave konceptualnega razvoja, ki se kažejo kot posledica takega razmerja. Konceptualni diskurz je zaradi večje vloge formalne hierarhije bolj omejen in v veliko primerih monopoliziran. Znanstvene paradigme so močnejše vgrajene in uveljavljene. Za njihovo odpravljanje ali spreminjanje je potrebno vložiti več energije, ker je struktura konkurence manj odvisna od samega ovrednotenja idej kot v aktivnih conah. Pomemben je tudi dotok znanja od 'zunaj', ki se prav tako vključuje v obstoječo institucionalno in konceptualno strukturo.

Ena od posledic takih razmerij je tudi predpostavka, da pasivne cone na splošno manj prispevajo h globalnemu razvoju. Omenjeno delstvo vsekakor drži, vendar je pri tem potrebna natančna analiza, da bi lahko dejansko ovrednotili tako trditev. Pojav izjemnih primerov, ko so znanstveniki pasivnih con izredno prispevali k splošnemu razvoju na prvi pogled zanika tako tezo, vendar jih lahko večkrat razložimo z izjemno sposobnostjo posameznikov, kot pa posledico sistematičnega in kontinuiranega dela neke nacionalne šole ali inštitucije. V pasivnih conah je očitna tudi navezanost lokalnih šol v pasivnih conah na izbrane centre iz aktivnih con. Tako stanje velikokrat izhaja iz dejstva, da obstajajo že ustaljeni oziroma tradicionalni kanali komuniciranja med posameznimi regijami (izmenjava strokovnjakov, skupni projekti,...). Navezave na ožjo skupino centrov največkrat pomenijo tudi povezave znotraj skupnih konceptualnih obzorij in v skrajni možnosti nudijo

močne argumente za prevlado specifičnega tipa znanstvenega diskurza.

Družboslovne in humanistične vede imajo v tem kontekstu še nekoliko bolj specifičen položaj. Veliko teh ved oziroma vsaj njihov pomemben del je v pretežni meri 'nacionalen' (geografija, zgodovina, etnografija, muzikologija, jeziki, literarne vede...). S tem predvsem mislim na tiste vsebine, ki obravnavajo narod in nacionalni prostor in izpopolnjujejo njuno skupno identiteto. Primerjava med rezultati posameznih ved seveda ni strukturno enaka kot v naravoslovnih vedah, ki imajo pomembno komponento univerzalnih vsebin. Merila za primerjavo dosežkov v družboslovnih in humanističnih vedah se zato največkrat oblikujejo na ravni metodologije oziroma konceptualnih orodij, uporabljenih v proučevanju.

* * *

Uvod

V prologu sem želel podal nekaj misli, za katere menim, da jih je potrebno upoštevati pri branju nadaljnega teksta, v katerem želim predstaviti in analizirati pomen geografske šole Jovana Cvijića na splošno ter v specifičnem polju interakcij med geografijo, zgodovino in arheologijo. Balkanski polotok v svojem razvoju v zadnjih stopetdesetih letih po vseh zgoraj naštetih merilih vsekakor ustreza pasivni coni, in to ne samo v smislu razvoja znanosti, temveč tudi mnogo širše. Balkan je bil dolgo časa prava neznanca za širši svet, in bil največkrat dojeman na nivoju poenostavljenih stereotipov in predsodkov o njegovi identiteti, pogosto izvirajočih iz posplošenih predstav in modelov zgodovinskih in političnih procesov ter dogodkov.

S primerom geografske šole J. Cvijića želim pokazati na še nekaj pomembnih dejstev, ki bi jih lahko uvrstil tudi v prolog:

- a) Balkan se v vsej svoji polpretekli zgodovini kaže kot periferna oziroma marginalna cona pomembnih družbenih in znanstvenih tokov.
- b) Pojav vrhunskih osebnosti v svetovnem merilu je predstavljal bolj izjemo kot pravilo. Izrazito velik pomen je pripisan t.i. 'ustanoviteljskim osebnostim' - osebam, ki so formirale pomembne inštitucije, šole, znanstvene koncepte...Zaradi 'nenormalnega' položaja (o tem pojmu glej

zgornji tekst) znanosti in znanstvenikov, zlasti tistih, katerih delo je pustilo daljnosežne posledice v splošnem razvoju znanosti, lahko hitro zaidemo v stereotipne predstave; bili so precej znani, njihov sloves pa je bil kaj hitro poplošen na celotno lokalnovedo ali šolo. Večje število takih osebnosti (npr. Nikola Tesla, Jovan Cvijić, Mihajlo Pupin, Jožef Štefan, Ostrogorski, Ruder Bošković, ...) tak stereotip samo še podpira in briše dejansko sliko, kot bi jo na primer dala natančna statistična analiza. V predstavah lokalnega prebivalstva pa ostaja prepričanje o izjemnosti lokalne znanosti. Veliko manj pa je poznan pojav, ko je po prenehanju delovanja takih osebnosti raven dela padla oziroma se ni ponovila dlje časa.

c) Zaradi različnih konceptualnih in institucionalnih pristopov institucionaliziranih v preteklosti v naši arheologiji in geografiji ni prišlo do interdisciplinarnih študij na višjem nivoju, ki bi združevale koncepte obeh ved kljub njihovemu relativno visokemu dometu na lastnem področju. V večini primerov je šlo ali za izposojanje rezultatov raziskav ali pa za izposojanje nekaterih elementarnih metodoloških orodij. To lahko zelo utemeljeno trdimo na primeru geografske šole J. Cvijića, ki je kljub njeni izraziti interdisciplinarni naravi naša arheologija ni uspela primerno vpeti v svoje koncepte. Mnogo bolje je to uspelo zgodovini, etnografiji in sociologiji.

Primer, ki ga želim obravnavati, ima večplastno vlogo. Vsekakor je moj glavni namen analizirati pomembne aspekte Cvijićeve geografske šole in jih soočiti z delom zgodovinarja Fernanda Braudela, katerega pomen za arheologijo je bil odkrit šele v zadnjih letih. Opozoriti želim na pomembne podobnosti v izhodiščih njenega znanstvenega dela. S tem v zvezi bom tudi kritično soočil delo obeh znanstvenikov in arheološko produkcijo v deželah nekdanje Jugoslavije in poiskal razloge, zakaj ni prišlo do produktivne interakcije.

Naslednji namen je bolj teoretske narave. Razmerje med kulturo in naravo ima v arheologiji osrednje mesto že zelo veliko časa. Večino dosedanjih arheoloških pristopov in teorij bi lahko klasificirali v tem kontekstu. Problem reševanja tega razmerja, ki ni samo arheološki (v tekstu se bomo srečali vsaj še z zgodovinskim in geografskim pristopom), je danes še vedno nujna vsebina skoraj vseh teoretskih razprav v arheologiji, ki kljub dokaj intenzivni diskusiji še vedno ni izčrpan in je vreden nadaljnjih razprav.

Zadnji namen, ali bolje rečeno posledica, ki izhaja iz že prej naštetih, pa je dodati še en prispevek k zgodovini družboslovnih in humanističnih ved pri nas.

Geografska šola Jovana Cvijića

Čeprav Jovana Cvijića (1865 - 1927), danes uvrščajo med pomembne predstavnike oziroma osebnosti, ki so ustanovile več ved na univerzi v Beogradu in prispevale k njihovi uveljavitvi (fizična in socialna geografija, etnografija oziroma antropologija, zgodovina in celo sociologija), je zelo pogost pojav, da se ga natančneje pozna le v kontekstu posameznih ved, manj pa je znano njegovo delo v celoti. Etnografi veliko slabše poznajo njegovo delovanje na področju geomorfologije, politični zgodovinarji izpostavljajo njegovo delo na svojem področju, slabše poznajo ali pa sploh ne njegovega vpliva na razvoj krasoslovja, fizični geografi in morfologi pa manj njegovo sociološko ustvarjanje. Gre namreč za izrazito enciklopedično osebnost, ki je bila med drugim tudi izjemno aktivna in pomembna v družbenem življenju svojega časa in okolja, in ki zasluži večplastno obravnavanje in oceno. Pričujoča razprava ne more in tudi ne želi poseči tako daleč, saj bi tako delo močno preseгло ambicije in zmožnosti avtorja.

Jovan Cvijić je bil po svoji osnovni izobrazbi geograf (predvsem fizični). Leta 1893 je doktoriral na dunajski univerzi z disertacijo *Das Karstphanomen*. Na področju geomorfologije mu pripisujejo veliko zaslug predvsem za razvoj krasoslovja. Tu je v srbski geografiji in tudi širše načrtal pomembne znanstvene in metodološke smernice, uvedel je sodobnejšo znanstveno sistematiko v krasoslovno terminologijo, ki je v določenih primerih postala celo splošno sprejeta med strokovnjaki v tujini.

Kot eden prvih profesorjev beograjske univerze (ta je nastala iz beograjske Visoke šole) na prelomu stoletja, se je očitno že zelo zgodaj zavedal kompleksnosti in posebnega pomena geografske vede in drugih družboslovnih disciplin v nerazvitih deželah na Balkanskem polotoku. Nekatere med njimi, zlasti etnologijo, je skorajda sam uvedel na beograjsko univerzo. Začetno obdobje, v katerem je služboval na univerzi, je bilo vsekakor čas organiziranja in ustanavljanja visokošolskega študija. Določeni centri, na primer Zagreb, so sicer že imeli daljšo tradicijo visokošolskega študija, vendar je politična, ekonomska in socialna zgodovina balkanskih dežel pripeljala do tega, da se je ve-

lik del bodočih strokovnjakov šolal na tujih univerzah (zlasti v nemškem svetu), kar so si lahko privoščili samo najbolj talentirani ali premožni. V takem stanju nas ne sme presenečati precejšnja aktivnost Cvijića izven ožje stroke. Tiste vede, ki jih je pomagal ustanavljati, je v osnovnih črtah že definirali ali vsaj naznanil znotraj svojega koncepta geografije, ki je bil zasnovan zelo kompleksno z upoštevanjem ambientalnih, socialnih, kulturnih, antropoloških, historičnih in političnih vidikov. Drugi impulz, ki ga je verjetno vzpodbujal v njegovem delu, je očitno velika želja po promociji Balkanskega polotoka tako kot predmeta znanstvenega proučevanja, kot tudi pomembnega regionalnega centra geografske in etnografske znanosti. To je bil tudi čas, ko je Cvijić zelo vneto sodeloval pri promociji in afirmaciji ideje o združitvi južnoslovanskih narodov v enotno državo, in pri srbskega naroda oziroma ideje nacionalne osvoboditve izpod režima turške države. To se jasno vidi iz njegove emotivne, čeprav v večini primerov korektno vezi z Balkanskim polotokom in zlasti slovanskimi narodi, živečimi na njem.

Socialna geografija (oziroma antropogeografija, če uporabim Cvijićev izraz, ki izhaja iz nemške geografske šole), mu je v kontekstu afirmacije in izgrajevanja relevantnejše identitete Balkana predstavljala nujno komponento in ne samo nadgradnjo fizične geografije. Socialna geografija je pravzaprav tisti aspekt njegovega dela, po katerem je postal najbolj znan v geografskih in etnografskih krogih. Svoj višek na tem področju je dosegel z objavo znamenitega dela *Balkansko poluotrovo i južnoslovenske zemlje, Osnovi antropogeografije* (v nadaljnjem tekstu *Balkan*), ki je v izvirniku izšlo v Franciji leta 1918 pod naslovom *L' Peninsula Balcanique - Geographie Humaine*. To delo je sintetični vrh njegovih dolgoletnih raziskav, tehnično pa je to zbornik njegovih predavanj na Sorbonni v letih 1917-1918. To delo bo tudi glavni predmet moje razprave in glavna referenca analize ter primerjave z Braudelovim *Sredozemljem in njegovim svetom v času Filipa II* iz leta 1949, (v nadaljnjem tekstu *Sredozemlje*; sam sem uporabljal četrto izdajo angleškega prevoda 1990 (1972)).

Balkan predstavlja najpomembnejše Cvijićevo sintetično delo in povzema rezultate njegovih dolgoletnih raziskav, tako da predstavlja verjetno najboljši vir za poznavanje celotnega Cvijićevega opusa v socialni geografiji z izjemo njegovih politično-geografskih razprav. Empirični vzvod

za to delo je bil vsekakor njegov dolgoletni raziskovalni program *Naselja u Srbiji*, ki se je nadaljeval še po njegovi smrti. Prav v *Balkanu* (druga dopolnjena izdaja v srbohrvaškem jeziku iz leta 1965) je Cvijić najbolj celovito predstavil svojo metodologijo in rezultate raziskav, s čimer je zaslovel po svetu in uveljavil specifičen pristop imenovan tudi Cvijićeva antropogeografska šola (Sion 1921, 275-288; Daneš 1927, 1-26).

Delo *Balkansko poluostrvo...* je sestavljeno iz dveh delov (knjig): *Geografska sredina i čovek, Psihičke osobine južnih Slavena*. Na prvi pogled delujeta ta dva dela precej samostojno, vendar se pomembno dopolnjujeta med seboj. Že s tako razdelitvijo svojega dela je Cvijić označil temeljno dihotomijo v sodobnih družboslovnih in tudi delno naravoslovnih znanostih - odnos med naravo in kulturo. Ta dihotomija, ki se je manifestirala v obliki cikličnih transformacij od integralnega k izolacionističnemu pojmovanju in nazaj, odvisno pač od paradigmatičnih, ideoloških in spoznavnih konstelacij sil in razmerij v znanosti in družbi, je pri Cvijiću prisotna v integralistični formi (enako pri Braudelu). Cvijić naravne pojave skoraj vedno razlaga v človeških terminih: kaj pomenijo za naselitev, ekonomijo, kulturno in duhovno življenje; celovito tudi skuša razlagati kulturne pojave: kako na njih vpliva naravno okolje, kako ti spreminjajo naravno okolje in ga nadgrajujejo, ... Cvijić je na ta način v *Balkanu* ponudil svojevrstno obliko integralne geografije. Podoben namen bi lahko pripisali tudi Braudelu - integralna zgodovina, vendar o tem nekoliko kasneje.

Cvijić je v pretežem delu razmišljanja še vedno dedič tradicije, kjer se je šolal - nemške oziroma dunajske antropogeografije, katere najznamenitejši predstavnik je vsekakor bil Friedrich Ratzel, ki prav tako sodi med pomembne klasičke na področju etnografije oziroma natančneje Volkerskunde. Nasploh je očitno, da je vez med etnografijo in socialno geografijo v tem času izredno močna, in Cvijić je vsekakor tudi sam nadaljeval v tej smeri (kot profesor je na geografskem oddelku organiziral dve smeri: fizično geografsko in geografsko-etnografsko smer). Vendar je v svojem delu izoblikoval lasten pristop, ki ga v precejšnji meri ločuje od njegovih učiteljev v geografiji in etnografiji, in ki ga lahko označimo kot kombinacijo nemških antropogeografskih konceptov in francoskega geografskega posibilizma (Chatigneau 1925).

Nekoliko manj velja to za njegovo delo v fizični geografiji, saj ga Fritz Mohaček označil kot enega najpomembnejših predstavnikov starejše dunajske geografske šole, zlasti na področju geomorfologije (povz. po Daneš 1927).

Kar Cvijića najbolj ločuje od te šole je, njegovo delo na področju socialne geografije, za katerega smo rekli, da se močno približuje francoskemu posibilizmu Vidala de la Blacha in Yvesa Chatigneauja, ki sta ponudila alternativne koncepte v diskusiji o razmerju narave in kulture. Težko je reči, da je Cvijić prevzemal posibilistične ideje, saj Yves Chatigneau v članku o Vidalu de la Blachu, doyen francoske geografije, pravi, da se Blachov pristop približuje Cvijićevi geografski koncepciji (Chatigneau 1925). Glavna značilnost, ki francoski posibilizem ločuje od takrat prevladujoče *Antropogeographie*, je nov pogled na odnos človeka oziroma njegove kulture in narave. V tej diskusiji je bila antropogeografska šola izrazito pozitivistična in geografsko deterministična - okolje narekuje in determinira pogoje človekovega bivanja, njegove ekonomske aktivnosti in kulturne stvaritve. Tovrstna koncepcija je revitalizirala Von Thunenovo lokacijsko metodologijo in njegovo delo *Der Isolierte Stadt* iz leta 1826 in doživela vrh nekoliko kasneje v Christallerjevem pristopu (koncept centralnih mest, predstavljen v *Die zentralen Orte in Suddeutschland* iz leta 1933). Posibilizem in Cvijićeva šola pa sta zagovarjala teorije, ki so bile manj deterministične tako v geografskem, kot v ekonomskem smislu. Zlasti posibilizem je gradil svoj koncept na predpostavki, da ni nič univerzalnega v človeškem bivanju, da tudi na enake pogoje okolja človek reagira različno, in izbira med več možnostmi glede na svoj historični, tehnološki in socialni razvoj ter strategije. Ta postopek je zelo dobro viden v Cvijićevem prvem delu *Balkana*, kot tudi v prvem delu Braudelovega *Sredozemlja*. Večina opisov naravnega okolja je strukturirana tako, da razlagajo, kaj posamezni naravni pojavi predstavljajo za človekovo bivanje in kakšne posledice puščajo na njegov kulturni razvoj. Praktično ni izoliranih 'objektivnih deskripcij' naravnega okolja. Slednji postopek je še najbolje označil Braudel, ko je kritiziral vse zgodovinske razprave o določenem prostoru ali regiji, ki so se pričenjale s suhoparnim opisom okolja in prostora, in ki se kasneje v tekstu niso več pojavljali oziroma so služili samo za določitev osnovnih geografskih koordinat in deskripcijo reliefa, deloma klime in hidrologije (Braudel 1949, 20). Lahko rečemo, da so se posibilisti in Cvijić na

eni strani ter Braudel in mogoče še marsikdo na drugi, približevali istemu cilju. Prvi so želeli dati okolju kulturno in historično komponento, slednji pa so želeli historični in kulturni razvoj vpeti v kontekst prostora in narave, v katerem se ta odvija. No, da ne bi bili krivični do antropogeografske šole, moramo reči, da je tudi ta širila svoje spoznavne horizonte, le v drugi smeri, iskali so vzorce in odgovore za ekonomsko in naselbinsko aktivnost, kot se je ta zrcalila in dala razbirati v prostorskih manifestacijah, pri tem pa so seveda manj pozornosti posvečali zgodovinskemu in kulturnemu razvoju, kar je popolnoma logično in izhaja iz narave njihovega pristopa. Oba geografska pristopa sta imela kasneje v arheologiji izjemen uspeh. Nemška antropogeografska šola je doživela slavo s pojavom angleške nove geografije M. Chorleya in P. Haggeta, ki sta s svojimi lokacijskimi analizami dejansko oživila v prenovljeni obliki te koncepte v znamenitem zborniku *Models in Geography* iz leta 1967. Geografsko deterministična oziroma bolj rečeno ekološko deterministična koncepcija je prisotna tudi v večini del ameriške nove arheologije. Posibilizem pa je močno vplival na *Annales historiografijo* (nekateri znanstveniki jo tudi označujejo kot *geografsko historiografijo* oziroma *historično geografijo*, (o tem glej uvod F. Carterja v zborniku *A Historical Geography of the Balkans*, 1977). Danes lahko rečemo, da sta oba koncepta še vedno vzporedna v arheoloških in antropoloških študijah.

Težko je reči, kje so vzroki, da se je Cvijić oddaljil od antropogeografske šole. Del odgovora moramo vsekakor poiskati v njegovem zelo intenzivnem terenskem delu, ki ga je opravljal več desetletij (1895 - 1915), in v sklopu katerega je opravil veliko število študijskih potovanj ter obiskal številne, za širšo geografsko javnost, do tedaj še praktično nepoznane kraje. Bogastvo etnološkega gradiva, na katerega je na svojih potovanjih naletel, ga je vsekakor moralo prevzeti in vplivati nanj. V svoji očitni želji po čim bolj obsežni predstavitvi Balkanskega polotoka in zlasti južnoslovanskih narodov je tako nujno moral zajeti tudi ta aspekt življenja. Drugi del odgovora moramo iskati v njegovi polihistorični orientaciji in želji po aktivnem sodelovanju v družbenem življenju.

Med Braudelom in Cvijićem obstajajo precejšnje podobnosti v obravnavanju naravnega okolja, toda tu ni konec podobnih konceptov. Te lahko vidimo tudi v tistem delu,

ki ga Braudel označuje kot nivo srednjega dometa (kolektivne usode in konjunktore). Braudelu je Cvijić vsekakor služil kot dober informator o Balkanskem polotoku in to ne samo pri opisu okolja, temveč tudi pri navedbah in razlagah o ekonomiji, kulturi, simbolnem in političnem svetu, o čemer bo govor nekoliko pozneje.

Govorimo lahko celo o podobnem emocionalnem odnosu do prostora, ki ga proučujeta (Braudel 1949 (1990, 17)). Pri Cvijiću je ta emocionalna nota izrazito poudarjena. Ni samo navdušen opazovalec, kot bi lahko verjetno označili Braudela, temveč je aktivni udeleženec v transformaciji Balkana v sodobne države in narode. Njegov *Balkan* tako lahko beremo tudi kot prvo obsežno osebno iskaznico o tem prostoru.

Cvijićev teoretski model ima jasna izhodišča v pristopih antropogeografske šole (Cvijić 1902). Te sicer sčasoma nadgrajuje, vendar jih nikoli povsem ne opusti. Če ne drugače, jih zasledimo v njegovi očitni klasifikacijski nagljenosti. Drugi del knjige je organiziran kot klasifikacija in deskripcija klasificiranega. Dejanska novost so predvsem interpretacije in razlage vsebine teh enot. Vzročno-posledična razmerja, ki jih je definiral, ga ločujejo od večine svojih učiteljev in sodelavcev. Pozitivizem je bil takrat izrazito uveljavljen. Cvijić ga ne negira, temveč ga uveljavi na specifičen način oziroma ga nadgrajuje.

Braudelov model zgodovinopisja je že dolga leta predmet razprav zgodovinarjev in drugih družboslovcev. Njegov pomen za razvoj ne le zgodovine, temveč tudi arheologije, antropologije, sociologije in družboslovne teorije je izjemen. Pri nas je, sodeč po redkih omembah, sicer manj poznan in je bil omejen večinoma na ožje kroge zgodovinarjev in sociologov. V našo publicistiko so ga vpeljali šele pred kratkim z mogoče ne najbolj posrečeno izbranimi prevodi njegovih del.

Kar Braudela najbolj zaznamuje, je preobrat, ki ga je napravil v strukturi historiografske razlage. Njegov model treh časovnih nivojev zgodovine je predstavljal korenito spremembo v primerjavi z linearno in narativno koncipirano strukturo zgodovinske razlage, ki je bila v njegovem času še vedno močno pod vplivom tradicionalnega Rankejevskega koncepta zgodovine kot 'objektivne pripovedi' o preteklih ljudeh, dogodkih in kratkotrajnih pojavih. Taka razlaga je iskala vzroke za posamezne in pomembne do-

godke v podobno strukturiranih dogodkih, ki so se zgodili prej. Braudel je tako zgodovinopisje označeval kot preveč faktografsko, pozitivistično in neustrezno za kompleksnejšo razlago zgodovinskega razvoja. Takemu tipu razlage je očital preveč zožene horizonte. Pojave je bilo treba opazovati iz večje distance oziroma v daljših časovnih obdobjih, da bi bilo mogoče ugotoviti globlje ležeče strukture, ki odločilno definirajo zgodovinski razvoj tako velikih kolektivov kot posameznikov. Za odkrivanje teh struktur je Braudel definiriral koncept zgodovinskega razvoja in s tem tudi opazovanja in razlaganja le tega na treh nivojih: na nivoju dolgotrajnih procesov zgodovine in vpliva okolja, počasi spreminjajočih se oblik življenja, zlasti tistih, ki so močno vpete v okoliščine in pogoje narave, konstantnih dihotomij (naprimer poljedelstvo v nižinah : pastirstvo v višavjih, ali pa življenje v urbanih : ruralnih conah), večtisočletnega razvoja civilizacij... Te strukture oziroma pojavi v človeških predstavah obstajajo že zelo dolgo oziroma vedno, in se jim ljudje prilagajajo bolj ali manj nezavedno, saj so v njihovi percepciji skorajda nespremenljivi. Naslednji je nivo srednjega trajanja. Braudel ga označi kot konjunkture in kolektivne usode. Tudi tu gre prav tako za časovno daljše procese razvoja tehnologije, socialnih sistemov, kulturnih in civilizacijskih obrazcev in ekonomskih tokov, ki se jih akterji bolje zavedajo in jih bolj ali manj sooblikujejo. Vendar so ti pojavi največkrat kolektivni in posamezniki nanje nimajo večjega vpliva. Tretji Braudellov nivo so dogodki in osebnosti. Sam pravi, da to najbolj ustreza tradicionalnemu tipu zgodovinopisja v njegovem času.

Braudelovega sistema se ne smemo posploševati na tak način, da pač pogoji in okoliščine na spodnjih nivojih opazovanja razlagajo procese in dogodke na višjih: naprimer da bi procesi na srednjem nivoju pojasnjevali dogodke in dejanja osebnosti. Če bi sledili taki logiki, bi v končni konsekvenci lahko pojasnjevali večino stvari s procesi in fenomenom dolgega trajanja, kar bi nas spet vrnilo nazaj h geografskemu ali ekološkemu determinizmu. Razloge za zgodovinski razvoj oziroma tok zgodovine je treba iskati v medsebojnem prepletanju silnic z vseh treh nivojev. Če poenostavim, to pomeni, da lahko za vsak dogodek na tretjem nivoju dobimo razloge v delovanju silnic na vseh treh nivojih: naprimer znani so konflikti med prebivalstvom živječim v zaledju obale v Dalmaciji v 16. stoletju oziroma v pojavu hajduštva v istem času. Razlogi zanje ležijo

v politični in vojaški organizaciji dveh velikih držav, Benetk in Turčije, ter v posameznih ukrepih lokalnih poveljnikov; oboje bi recimo sodilo na nivo kratkotrajnega toka zgodovine, na nivoju srednjega trajanja lahko te konflikte opazujemo skozi prizmo konfliktov med različnimi religijami in etničnimi skupnostmi, družbami in civilizacijami, na nivoju dolgega trajanja pa tudi kot na konflikte med populacijami tako različnih ekosistemskih con kot sta naprimer obala in višavje v njenem zaledju, ki se skozi tisočletja kažejo kot splošen pojav v celotnem Sredozemlju. Tako lahko vidimo, da razmerje med posameznimi nivoji ni vzročno-posledično, temveč dialektično. To tudi pomeni, da vsebujejo pojavi v zgodovini, ki jih želimo opazovati in interpretirati njihovo multitemporalno naravo, dele, ki imajo različen časovni domet in pomen.

Na ta način se interpretativna moč razlage močno poveča, saj lahko bolj utemeljeno interpretira kompleksnejše socialne in historične pojave. Struktura razlage ni več narativno-linearna temveč je njena kompozicija razbita na več posameznih segmentov, ki pa soj med seboj združljivi oziroma komplementarni na daljšem nivoju toka zgodovine. To se vidi zelo lepo pri Braudellovem opisu okolja, za katerega smo že rekli, da je vse prej kot suhoparno naštevanje dejstev in opažanj. Ves njegov opis narave je podrejen eni sami misli: kaj je ta predstavljala za razvoj in zgodovino človeka.

Tudi Cvijić nadgrajuje svoj opis okolja na podoben način kot Braudel, saj definira okolje in človekovo bivanje v njem kot sintezo različnih konjunkcij: ekonomije, socialne organizacije, državne strukture, kulture, ekosistemskih specifičnosti in tudi zgodovine.

Danes še vedno obstajajo različna mnenja, ali je treba Braudela interpretirati kot prelom s tradicionalnim zgodovinopisjem ali pa ga je treba razumeti kot njegovo nadaljevanje in nadgradnjo. Sam se nagibam k slednji tezi. Tako kot smo lahko pri Cvijiću, ki ga nekateri razlagajo kot izjemno in izvirno osebnost, ki je postavila nove koncepte geografije, uvideli, da moramo vzvode za njegovo delo iskati v geografski tradiciji in okoliščinah, v katerih je deloval, velja verjetno podobna ugotovitev tudi za Braudela. J. Bintliff (1990, 5,7) je v svojem članku o *Annales* historiografiji jasno pokazal, sklicujoč se na Stoianovicha, da moramo Braudela opazovati v kontekstu kontinuitete dela njegovih predhodnikov, zlasti Marca Blocha in Lu-

ciena Lefebvra, ki sta postavila temelje za nastanek nove paradigme v zgodovinopisju, in pri čemer tudi sama ne nastopata izolirano, temveč sta uspela konceptualno sintetizirati in uveljaviti pomembne spremembe v znanstvenem diskurzu svojega časa. Oba sta se že zelo zgodaj začela odmikati od tradicionalnega zgodovinopisja tipa F. Rankeja in sta želela historični razvoj osvetliti še z drugih plati - s socialne in kulturne. Braudel je tako že prišel v atmosfero, ki je bila plodna za kasnejše zmagoslavje njegove paradigme.

V Stoianovchevi shemi zasledimo še en pomemben podatek za našo razpravo. V predparadigmatsko obdobje šole *Annales* je kot pomembno osebo uvrstil P. Vidala de la Blacha in publikacijo *Annales de Geographie*. Vidal de la Blach je bil za analiste zanimiv zaradi svojega posibilitističnega in historičnega pristopa v geografiji, za katerega smo že rekli, da se močno približuje Cvijičevemu, ki bi tudi po teh merilih lahko ustrezal predparadigmatskim konceptom *Annales* šole. Toda to ni edina podobnost.

STRUKTURE, KONJUNKTURE IN ETNOPSİHOLOŠKI TIPI

Braudel je na kratko označil svoje Sredozemlje kot zgodovino interakcij med strukturami in konjunkturami. Strukture naj bi bili tisti koncepti in pojavi, ki so globoko vsajeni v historičnem razvoju človeka, kot so na primer različna razmerja v odnosu med naravnim okoljem in bivanjem, med bivanjem različnih skupnosti, med ekonomijo in politiko.... Strukture so za takratne akterje največkrat nezaznavne, obstojajo kot nekakšno univerzalno ogrodje, ki se zelo počasi spreminja oziroma človek na njih skorajda ne more vplivati, funkcionirajo kot ovire, vzpodbude ali pa kot dolgotrajni obrazci v vedenju in so globoko vsajene v kulturo in civilizacije. Enega najlepših primerov struktur pri Braudelu lahko najdemo v odnosu vseh evropskih civilizacij (ne samo sredozemskih) do Židov v zadnjem tisočletju. Vse različne kulture, družbe, države, oziroma civilizacije, ne glede na to, kako visoko se uvrščajo na hierhični lestvici civilizacij, ne glede na to ali so protestantske, katoliške ali pravoslavne ali celo islamske, imajo superioren odnos do Židov. Ta pojav, ki je vsekakor prisoten od srednjega veka dalje pa vse do danes, predstavlja strukturni pojav, ki je tako globoko vsajen v socialne in kulturne oblike evropske družbe, da se v marsičem ni spremenil že vsaj

tisočletje, in ima podobne manifestacije tako na kolektivni kot individualni ravni. Tako dolgotrajno strukturo vsekakor ni možno razložiti samo na nivoju kratkotrajnega (npr. z odloki španske kraljevine o izgonu Židov ob koncu 15. stoletja, ali pa s para-znanstvenimi razlagami, da Židi kontrolirajo pomembne tokove kapitala in so zato osovraženi). Idejo, kje iskati razloge za to, lahko med drugim poiščemo v fascinantnem dejstvu, da je papež šele na koncu 20. stoletja osvobodil Žide kolektivne krivde za Kristusovo smrt. Slednje dejanje je vsekakor posledica omenjene strukture, a je obenem tudi dober napotek, kje iskati razloge zanjo.

Takih struktur je v Braudelovem *Sredozemlju* še zelo veliko: naprimer korelacije med okoljem, mejnimi področji držav in civilizacij in pojavom banditizma v različnih oblikah v celotnem Sredozemlju; ali pa dejstvo, da ima vsaka večja vojna, ki privede kmečko populacijo v Sredozemlju, neprimerno hujše posledice za razvoj poljedelstva kot bi jih imela v pasu zmernega podnebja. Prst v Sredozemlju zahteva stalno človeško skrb, da bi bila rodovitna; če ta za nekaj časa izostane, postane veliko poljedelskih površin skoraj puščava, medtem ko v pasu zmernega podnebja prst še dolgo časa ohranja rodovitnost (Braudel 1990, 238). Struktura, ki se nam tu kaže, je ena od specifičnih manifestacij vojne in njenih posledic v Sredozemlju.

Konjunktura je Braudel označil kot procese, silnice in pojave, ki delujejo na nivoju srednjega in kratkega trajanja toka zgodovine. Označi jih tudi kot kolektivne usode, lahko bi tudi rekli, kot specifične kolektivne vzorce vedenja: specifične forme gusarstva v Jadranskem morju, ki vsekakor imajo univerzalnejšo strukturno komponento, a se razlikujejo od podobnih pojavov naprimer ob afriški ali korziški obali. Razlikujejo se tudi od pojavov državnega gusarstva na Atlantiku. Gusarstvo na Jadranskem morju, zlasti gusarji, ki so prihajali z vzhodne Jadranske obale, so delovali v specifičnih pogojih okolja, ekonomskih tokov in bolj ali manj dinamične politične situacije med Benetkami, drugimi pomembnimi trgovskimi mesti, avstrijsko in turško državo.

Kolektivne usode niso samo regionalno ali politično pogojene, so tudi sestavljene iz različnih socialnih svetov revežev, trgovcev, cerkve, vojaških najemnikov,...Vsak od teh svetov ima svojo usodo, mentaliteto in zgodovino.

Izraz mentaliteta, ki bi mu lahko rekli tudi kolektivna zavest, ima določen ekvivalent v Cvijičevih etnopsiholoških tipih. Seveda ne gre za dva koncepta, ki bi bila v celoti enaka, kajti izhodišča za njuno definiranje niso bila identična, vendar je podobnost med njima tolikšna, da zasluži pozornost.

Braudelovi opisi kolektivnih usod, stanj in mentalitet so ponekod skoraj identični Cvijičevim primerom etnopsiholoških tipov, oziroma jih na določenih mestih Braudel celo povzema po Cvijiču (glej Braudel 1990, 47,57,245, in še posebej 777-779). Braudel kolektivnih zavesti ne veže v narativno verigo, temveč sestavlja nekakšen mozaik katerega ogrodje predstavljajo strukture dolgega trajanja. Toda za razliko od Cvijiča, Braudel tega mozaika ni definiral samo po svojevrstni regionalni distribuciji, temveč tudi na posameznih socialnih in kulturnih presekih družb. Cvijič v celoti ostaja na nivoju regionalne klasifikacije in se ne spušča globlje v socialne in kulturne preseke. Razlog za to je, da je predmet Cvijičevega proučevanja predvsem tradicionalno življenje, oziroma življenje neindustrijske in ruralne populacije. Preprosto povedano, Cvijič proučuje tradicionalno življenje v etnografskem smislu.

Če smo bolj natančni, so njegovi etnopsihološki tipi neke vmes med strukturami in konjunkturami v Braudelovem smislu. Cvijič jih definira najprej kot rezultat delovanja geografskega okolja, ki ne vpliva samo na splošni tok zgodovine (sic!), na razpored različnih civilizacij, migracij, etnično sliko, položaj in tip naselja, temveč posredno in neposredno tudi na psihične lastnosti prebivalstva (Cvijič 1965, 347). Pomembna naloga antropogeografije je ugotavljanje psihičnih lastnosti prebivalstva v različnih naravnih conah in vpliva okolja na formiranje psihičnih lastnosti. Vendar antropogeografija ne sme zanemariti tudi drugih vzrokov: zgodovinskih, etničnih in socialnih, ki prispevajo k oblikovanju ljudske mentalitete in ki se prepletajo z geografskimi vplivi. Vidimo torej, da taka definicija združuje elemente struktur in konjunktur.

Cvijič definira etnopsihološke tipe kot kolektivne pojave, lahko bi jih označili tudi kot kolektivne mentalitete in predstavljajo pomembno komponento tradicionalnega (ljudskega) življenja. Očitno je, da pri njihovem formiranju zagovarja večjo vlogo naravnega okolja, čeprav ne zanemarja tudi drugih dejavnikov. Tu lahko vekakor slutimo vpliv tradicionalne antropogeografske šole. S tem tudi

lahko razložimo za današnji čas precej mehanicistično in deterministično obravnavanje psihologije kot sklop reakcij na naravno okolje in druge zunanje impulze. To nas seveda ne sme presenečati, saj je bilo takšno doumevanje človeške psihologije v Cvijičevem času zelo pogosto in popularno.

Čeprav Cvijič v svoji definiciji etnopsiholoških tipov postavlja vpliv okolja na prvo mesto, ga kasneje v analizi posameznih tipov nadgradi s historično in kulturno komponento.

Če danes prebiramo njegove etnopsihološke tipe skozi prizmo Braudelovih kolektivnih usod in pojavov, jih torej lahko najbolje opišemo kot konjunkturo tradicionalnega življenja z elementi dolgotrajnejših struktur. Z nekaj zadržki jih tako lahko uvrstimo na nivo srednjega trajanja. Tudi raso kot antropološko kategorijo Cvijič postavi med historične kategorije, saj niso samo proizvod biološkega razvoja in vpliva okolja. S tako definicijo zavrne vse rasne teorije v takratnem času, ki so govorile o rasah kot o izključno bioloških kategorijah, kar naj bi pomenilo, da je neka rasa zgodovinsko uspešnejša zaradi bioloških razlogov. Primer njegovega nasprotovanja takim teorijam, je njegova analiza patriarhalne civilizacije v dinarskem svetu, ki je uspela oblikovati svojo specifično identiteto in politično moč navkljub dejstvu, da je bila dolga stoletja politično razdeljena med velike sile. Na istem primeru tudi lepo vidimo, kakšen pomen daje Cvijič zgodovinskim okoliščinam.

Ta družba je v socialni organizaciji ohranila še precej elementov iz časa slovanske naselitve (na primer socialno strukturo zadrug, rodov, plemen, bratstev), ki je doživela svojo precejšnjo revitalizacijo v času turške okupacije, potem ko je že skoraj odmrta zaradi fevdalnega in fiskalnega sistema srbske, bolgarske in hrvaške srednjeveške države. Očiten je torej korak nazaj k starim strukturam, ki so bile tako trdožive, da so se ponekod ohranile še v začetku 20. stoletja z vsemi svojimi arhaičnimi, mitološkimi, moralnimi in ideološkimi obrazci. Prav z analizo tega pojava pridemo do tipičnih primerov dialektike silnic različnih nivojev historičnega dogajanja. Vidimo torej oscilacije v pomenu, ki so ga določene silnice imele na tradicionalno življenje. V določenem času so pomembnejši vidiki okolja (prilagoditev na surovo višavsko okolje zaradi umika pred turško oblastjo in revitalizacija arhaičnih obrazcev ekonomije in socialne organizacije), v nekem drugem obdobju

pa je odločilno delovanje zgodovinskih sil (uvedba fiskalnega sistema po bizantinskem vzoru), ki vzpostavijo nove strukture. V določenih historičnih okoliščinah je tako s stališča antropologije konzervativna forma družbene organizacije imela več uspeha. Imela je tudi veliko počasnejši ritem spreminjanja in je zato uspela ohraniti etnopsihološke poteze populacije mnogo bolje kot v urbanih ali nižinskih predelih, tudi zaradi tega, ker je zelo dolgo vztrajala na konzervativnih oblikah ekonomije. Uspešnost omenjenega tipa, lahko bi celo rekli strukture, je bila tolikšna, da je vsilil del svojih mitoloških in moralnih obrazcev tudi populaciji v nižinah.

Naslednja komponenta v etnopsiholoških tipih je antropološka. To je zelo dobro vidno iz dveh osnovnih metod, ki jih je Cvijić definiral v svoji metodologiji: a) metoda etnopsiholoških profilov v večjem geografskem prostoru, oziroma primerjava odzivov na enake pogoje v različnem geografskem okolju in b) primerjalna metoda proučevanja odzivov iste populacije na enake pojave v matični deželi in kolonizirani deželi.

S tako metodologijo je dejansko uvedel koncept kulturne spremembe (culture change), koncept, ki ga bo nekoliko kasneje predvsem ameriška antropologija natančneje profilirala in pripeljala do najpomembnejše paradigme v antropologiji. Na tem mestu moramo vsekakor Cvijića označiti kot zelo modernega antropologa, čeprav se sam verjetno ni zavedal pomena tega aspekta svojega dela.

Tudi njegova antropološka razlaga je močno pod vplivom geografskega okolja, vendar jo skuša izpopolniti z razlago lingvističnih, kulturno-antropoloških in historičnih aspektov. Prisotna je tudi metodologija fizične antropologije (rasni tipi), vendar ta ni prevladujoča in determinirajoča.

V kontekstu antropologije se njegovi etnopsihološki tipi približujejo konceptu kulturne antropologije in ne pomenijo jasnih etničnih kategorij v historičnem smislu. Naprimer dinarski tip v svojih različicah in skupinah vključuje različne narode (del Srbov Hrvatov, Slovencev, današnjih Muslimanov, Aromunov in Albancev), centralni tip (del Srbov, večino Makedoncev, del Bolgarov), panonski tip (del Hrvatov, Slovencev). S tega stališča so njegovi tipi kategorija, ki pomeni preseke skozi nacionalne oziroma etnične skupine. Na splošno njegova klasifikacija in distribucija tipov bolj odgovarja splošnim ekološkim conam na

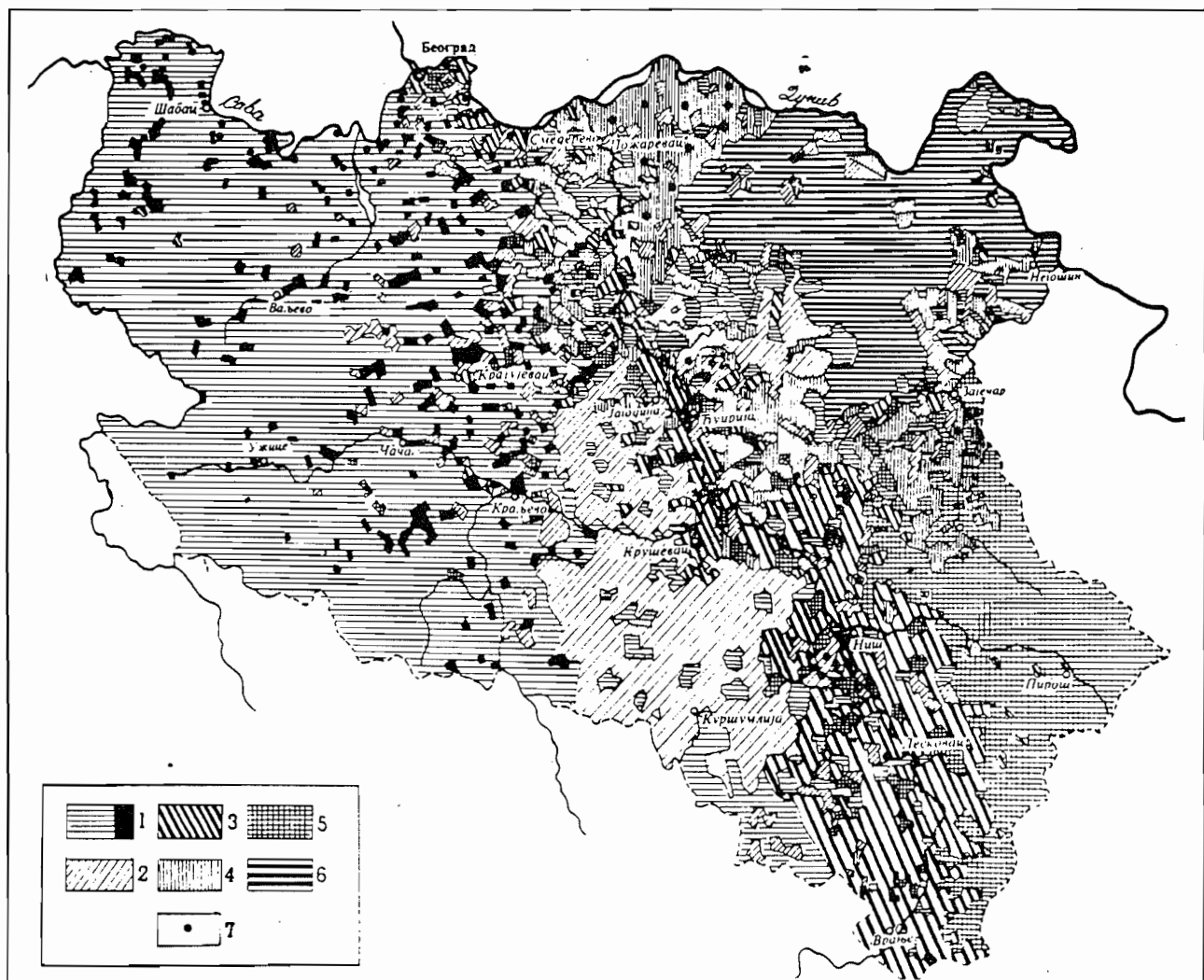
Balkanskem polotoku, vendar je z natančno analizo migracij zlasti v primeru Srbije od 16. stoletja dalje uspel sestaviti veliko bolj kompleksno podobo. Tako je v svoje kategorije tipov, ki po njegovem mnenju niso bile genetsko pogojene in nespremenljive, vnesel dinamično in historično komponento.

Tretja komponenta je socialno geografska. Pri analizi vsakega posameznega tipa ali njegovih podskupin je najprej skušal spoznati njegovo ekonomsko in socialno življenje. Ekonomiji je vsekakor dajal prednost pred drugimi manifestacijami, saj je ugotovil, da so ekonomske strategije najbolj trajne in determinantne. Zavračal je vse raziskave, ki niso imele pomembne opore v ekonomskih študijah. Količino pomena je dajal ekonomiji, se najbolje vidi iz njegove razlage sprememb v etnopsihologiji posameznih skupin, ki so se zgodile za časa turške okupacije. Glavna značilnost te populacije je z etnopsihološkega stališča pojav splošne mentalitete raje ('rajinski mentalitet'), ki ga je zasledil pri centralnem in vzhodno balkanskem tipu. Razloge za pojav te mentalitete ne vidi samo v novi politični realnosti, ki je nastala po turški okupaciji ('rajinske mentalitete' namreč ne zasledi v tolikšni meri v dinarskem tipu, katerega del populacije je tudi bil pod turško upravo), temveč tudi v spremenjenih lastninskih in socialnih razmerjih. Turški fevdalni sistem je večino lokalnega kmečkega prebivalstva postavil v izrazito podrejen položaj. Večstoletna ekonomska in socialna podrejenost (omejene lastniške pravice, množična turška kolonizacija, brezpravnost precejšnjega dela populacije,..) je v svojem trajanju izoblikovala pri slovanskem prebivalstvu mentaliteto raje, kar lahko označimo kot strukturo in kolektivno usodo.

Čeprav danes na Cvijićeve etnopsihološke tipe gledamo kot na precej izvirno kreacijo, pa vseeno lahko ugotovimo, da je tudi zanje moč najti določena izhodišča v nemški antropogeografski šoli. Njegov model klasifikacije ne samo etnopsiholoških tipov, temveč tudi splošnih civilizacijskih pasov na Balkanu (razvrsti jih po klimatskih pasovih; mimogrede, to naredi tudi Braudel, ko zameji pravo sredozemsko civilizacijo od severnih meja rasti palme do severnih meja rasti oljke, (Braudel 1990, 24,168), izvira v precejšnji meri iz antropološke teorije kulturnih krogov Friedricha Ratzela in Lea Frobeniusa. Zlasti ko govori o središču določenega tipa in o mešanju med različnimi tipi na njihovih stičiščih, v celoti povzema koncepte Kultur-

kreis šole. S takim mnenjem se ne strinja Filipović (1968, 34), saj pravi, da Cvijićev koncept civilizacijskih pasov nima s Kulturkreis šolo nič skupnega. Neglede na to, je difuzionizem druga plat v njegovem antropološkem pristopu. Oporo za to je vsekakor imel v izredno natančni in za takratni čas vrhunski študiji o naseljih v Srbiji, v kateri je odkril izredno intenzivne migracijske tokove v zadnjih stoletjih, ki so zajemali tako masovne migracije v oddaljene kraje kot tudi manjše populacije ljudi, ki so se selili na

krajše razdalje, in prav tako zelo masoven pojav 'pečalbe' (izseljenstva oziroma ekonomskih migracij zlasti moškega prebivalstva v Makedoniji). V svojih naselbinskih študijah je ugotovil izredno kompleksno situacijo, ki je bila predvsem posledica migracij. Eno od pomembnih dejstev je vsekakor, da je bila Šumadija prizorišče številnega priseljevanja iz različnih delov dinarskega sveta in predstavlja svojevrsten populacijski mozaik.

Sl. 1. Poreklo prebivalstva severne Srbije: 1 - dinarski priseljenci s staroselci, 2 - prebivalci Kosova, Metohije in prizrenskega področja, 3 - prebivalci iz južnomoravskega in vardarskega področja, 4 - timoško-braničevsko prebivalstvo, 5 - šopsko ali torlaško prebivalstvo, 6 - vlaški priseljenci, 7 - srbsko prebivalstvo iz krajev onstran Save in Donave (Cvijić 1965, 177).

Cvijićev difuzionizem je s tem imel zelo močno oporo v historičnih dejstvih. Utemeljeval ga je večinoma z ekonomskimi in demografskimi razlogi, delno pa tudi s političnimi.

Prednost, ki jo je Cvijić pripisoval ekonomiji v svojih študijah, ga na nek način odmika od klasičnega kulturnega difuzionizma, ki mu je bolj predstavljal splošno ogrodje ne pa analitičnega vodila. V mnogih primerih je zagovarjal precej materialistične teze, ki ga vsekakor približujejo marksistični teoriji. Če bi prevedli Cvijićev jezik v klasično marksistično terminologijo, bi lahko rekli, da je najprej raziskal proizvodne sile, sredstva in odnose, in nato skušal te dopolniti s historičnimi ter antropološkimi vidikini tako razložiti družbeno nadgradnjo. Sam si celo kot splošno izhodišče svojega dela postavi naslednja načela: a) realistični humanizem, b) socialni kriticizem in c) zanimanje za ekonomska vprašanja.

Tudi v svoji autobiografiji pravi, da je bil v mlajših letih prepričan socialist zlasti pod vplivom Svetozarja Markovića, kasneje pa naj bi postal v življenju bolj realističen. Nesmiselno bi bilo iskati neke globlje marksistične koncepte v njegovem delu, kot so to počeli v nekaterih študijah o njem (glej več člankov v Cvijićevem zborniku, Beograd 1968, zlasti študijo D. Nedeljkovića in M. Vasovića). Vendar pa lahko rečemo, da ga je usmerjenost v ekonomska vprašanja in socialni kriticizem še dodatno ločevala od antropologije kulturnih krogov. Sicer pa bi ga lahko politično ocenili vsaj v njegovih zrelih letih za zmernega konzervativca, ki ni bil strankarsko vezan, a je bil kljub temu izredno aktiven v nacionalnih vprašanjih Srbije in v ideji o združitvi južnoslovanskih narodov. Njegovo konzervativnost največkrat lahko opazimo v občudovanju razuma in tradicionalnih vrednot, kar ponekod že preraste v precejšnje moraliziranje (zlasti v njegovi avtobiografiji).

Tudi Braudel pravi, da je upošteval marksistične koncepte kot metodološko orodje, nikoli pa ni verjel v togost ideologije, ki se je pod tem imenom širila. Podobno misel bi lahko do neke mere izrekli tudi za Cvijića. Marksizma ni namensko uvajal v svoje delo, upošteval je podobna izhodišča, ki pa jih ne gre zanemarjati, saj gre za avtentične oblike uvajanja specifične intelektualne in analitične misli v družboslovje, ki niso bile 'zapovedana od zgoraj', kot se je to dogajalo nekaj desetletij kasneje. In še dodatna misel. Marksizem je danes v družboslovju že povsem uveljavljen

kot eden od najpomembnejših splošnih teoretskih pristopov. Ponekod je bil sicer uvajan z 'ognjem in mečem', drugje pa v konkurenci z ostalimi koncepti in analitičnimi postopki. Dejstvo pa je, da se ne bi mogel uveljaviti, če ne bi ponudil kvalitetnejših alternativ drugim sočasnim pristopom. Danes je marksizem zlasti v postsocialističnih deželah predvsem zaradi načina, kako se je uveljavil in ohranjal kot vodilni ideološki obrazec več desetletij, spet podvržen stereotipom in poenostavljanju, marsikdaj celo na podoben način kot takrat, ko je bil privilegiran. In mogoče so prav ti drobni prispevki o zgodnejših pojavih marksistične misli pri nas, še preden je ta postala vladajoča ideologija, korak k njihovem rušenju.

Dober primer znanstvene analize, ki poleg ostalih Cvijićevih postopkov (ekonomska, socialno geografska, historična in etnopsihološka analiza) vsebuje primesi zgodnjih oblik marksistične misli, je njegovo razmišljanje o makedonskemu narodu. Pravzaprav je članek, ki je v celoti posvečen makedonskemu vprašanju (*Geografske osnove makedonskog pitanja*, Beograd 1965, 231-240) še najslabši, saj je pisan izključno zaradi bolgarskih pretenzij po Makedoniji. Mnogo kvalitetnejša so njegova razmišljanja o problemu Makedoncev, ki niso bila posebej objavljena, temveč jih lahko zasledimo v več različnih tekstih (npr. v *Balkanu* in v celi seriji člankov ter govorov o združevanju južnih Slovanov objavljenih v njegovi Autobiografiji, 1965a), glej tudi S. Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb 1990). Cvijić je makedonsko vprašanje obravnaval za svoj čas zelo kompleksno z upoštevanjem več vidikov in ne samo s stališča 'raison d'Etat', kar je najbolj očitno v njegovem članku 'O potrebi Srbije po morju' (Cvijić 1912).

V primeru Makedoncev se je jasno zavzemal, da jih je treba obravnavati kot samostojen narod, in ne kot del nekega drugega naroda. Razloge za to je našel v socialni in politični zgodovini, etnografiji, geografiji in tudi v aktualni politični situaciji. Njegova analiza je jasno pokazala glavne vzroke, ki so pripeljali do znane Ilindenske vstaje (3. avgusta 1903), verjetno najpomembnejšega dogodka, ki je utrdil makedonsko nacionalno misel v novejšem času. Močno analogijo njegove analize Ilindenske vstaje srečamo v enem od tekstov mlajše generacije šole Annales - v delu Emmanuela Leroy Ladurieja *Karneval v Romansu: Ljudski upor v Romansu 1579-1580* (1979). V tem delu se je

avtor osredotočil na katkotrajen dogodek - praznovanje karnevala, ki se je sprevrgel v nemire in ljudski upor. Ladurie je pokazal na globlje vzroke socialnih konfliktov, od globljih struktur in konjunktur, pa vse do lokalnih političnih in ekonomsko socialnih procesov ter dogodkov, ki so dosegli vrh v vstaji za časa karnevala (razmerje med ruralnim in urbanim razvojem, razmerje med posameznimi družbenimi stanovi, strukture in konjunktura pri lastni zemlji, ekonomske strukture in konjunktura, elementi razrednega boja, vloga podobnih praznovanj v ljudskem življenju v Franciji in drugje v Evropi...). Pomen Ladurievega dela je tudi v tem, ker je uspel pokazati na strukture, ki so bile dlje časa prisotne in so med drugim tudi pripeljale do izjemnega dogodka dve stoletji kasneje - do francoske revolucije (povz. po Bintliff 1990). Če se danes ozremo na makedonsko vprašanje, lahko vidimo, da je velik del okoliščin, ki so bile prisotne v Cvijičevem času, prisoten še danes in da imajo za Makedonce podobno vsebino ter pomen.

Povzemimo nekaj misli o Cvijičevem *Balkanu* oziroma o njegovem delu nasploh. Prvi problem na katerega naletimo je, da dopušča več načinov branja. Omenil bom le nekaj glavnih. Cvijiča je moč brati tako skozi perspektivo sočasnih šol Antropogeographie oziroma kot Geographie Humaine. Na ta način ga lahko razumemo v kontekstu kontinuitete oziroma nadgrajevanja takratnih aktualnih konceptov v socialni geografiji. Prav tako ga je možno brati (in upam, da mi je to uspelo pokazati) tudi s stališča kasnejših konceptov v geografiji, antropologiji oziroma zgodovini. Zlasti na teh treh področjih se nam ob takem branju izkaže za izrazito modernega avtorja. Na tem mestu je treba vsekakor omeniti pomembne podobnosti s poznejšo klasično šolo Annales historiografije; v preddaradigmatske modele, ki so to šolo oblikovali, bi, kot smo že omenili, lahko uvrstili Cvijiča. Na področju antropologije ga lahko razumemo tako v luči takratne teorije kulturnih krogov (se pravi pod vplivom Ratzla in Frobeniusa), ali kot zelo zgodnjega zagovornika koncepta 'culture change', ki se v antropologiji začne uveljavljati skoraj v istem času kot Annales historiografija. Cvijičev 'culture change' pristop je najbolj očitno v metodologiji, ki jo je definiral za analizo etnopsiholoških tipov. Metodologija etnopsihološkega profila v prostoru in primerjava med populacijo v matični in kolonizirani deželi ob soočenju z njegovimi raziskavami migracij v zgodovini Balkana delujeta naravnost moderno

in popolnoma v duhu kasnejšega antropološkega razvoja. Verjetno ta pristop iz vsega njegovega dela po kvaliteti še najbolj izstopa in je obenem najbrž vzrok, da ga v nekaterih tujih socioloških publikacijah označujejo tudi kot sociologa.

Zlasti *Balkan* vsebuje kar nekaj različnih analitičnih postopkov in jezikov (oz. izraznih ravni): sintezo in predstavitev identitete določene regije, politični tekst, promocijo lastne vede oziroma lastnih analitičnih postopkov, prispevek k reševanju temeljne dihotomije v družboslovju (narava : kultura), tekst o nacionalni zgodovini,...

Težave pri branju tako kompleksnega teksta, kot je *Balkan* (ki ga lahko brez predsodkov razumemo kot vrh in skupni imenovalac njegovega celotnega dela), so očitne. Pri sintetičnem branju obstaja velika možnost, da v končni oceni prevladajo določeni aspekti oziroma vsebine teksta nad drugimi, ki so ravno tako pomembni, a mogoče slabše izraženi. Tak je vsekakor primer z etnopsihološkimi tipi, ki se največkrat pojavljajo kot sinonim za celotno delo, obenem pa zakrivajo tako pomembne koncepte, kot je 'culture change'. Po mojem mnenju je veliko bolj uspešno analitično branje. S tem želim označiti postopek razumevanja in dožemanja Cvijičevih konceptov v relativni izolaciji od ostalega njegovega dela, ki jih vzporejam s podobnimi oziroma sočasnimi koncepti drugje. Na ta način se izognemo določenim posploševanjem, ki bi nas zavedla.

Če na ta način opazujemo njegove etnopsihološke tipe, jih lahko precej bolj jasno kritično ovrednotimo. V celoti lahko sicer rečemo, da je pristop, s katerim je nadgradil raziskave o naravnem okolju in načinih človekovega bivanja, skorajda genialen ali vsekakor izjemno izviren, toda če si ta postopek ogledamo od blizu, naletimo na precejšnja nihanja v kvaliteti. Razlogi za to so med drugimi tudi v socialnih in zgodovinskih okoliščinah, v katerih je Cvijič živel, pa tudi v njegovih subjektivnih predstavah. Kvaliteto koncepta etnopsiholoških tipov do neke mere zmanjša njegova izjemna navdušenost nad dinarskim tipom (kateremu tudi sam pripada), in še zlasti nad podskupino tega tipa, ki živi v Hercegovini in Črni gori. Na tem mestu močno izstopata dva aspekta: povečevanje vloge tega tipa v nacionalni zgodovini, ki je velikokrat precej subjektivno, in naravnost romantična in 'rousseaujevska' fascinacija nad tradicionalnim, naravnim, visoko moralnim, oziroma kot bi sam Cvijič rekel, nepokvarjenim in zdravim življenjem.

Na nekaterih mestih je kot največjo vrlino ocenil predanost 'narodni stvari in zgodovini'. To, kar se med strukturami dinarskega tipa kaže kot najbolj trdno, so mitološki obrazci nacionalne zgodovine, ki jih zaznamo tudi v njegovi interpretaciji. Po drugi strani pa je zelo korekten in objektivni, naprimer ko piše o Liki in kritično oceni njihovo novejšo zgodovino in način življenja (Cvijić 1965, 400-404), ali ko pokaže, da je mitološke obrazce in tradicionalne oblike (patriarhalno življenje) v veliki meri odpravila prav srednjeveška srbska država in ne pozneje Turki, kot je to že uveljavljen stereotip. Ravno nasprotno, v času turške okupacije so te oblike ponovno oživele.

Dokaz nihanja v kvaliteti je njegov opis Bolgarov, oziroma dveh etnopsiholoških tipov, kamor jih je uvrstil (centralno in vzhodno balkanskega). Vsekakor njegovi opisi ne temeljijo samo na posrednih podatkih, temveč tudi na terenskem delu, toda kljub temu se ne moremo znebiti občutka, da so Bolgari predstavljeni v nekoliko slabši luči. V prvi vrsti gre seveda za to, da jih je manj raziskoval, drugi razlog pa verjetno izvira iz tega, da je bila Bolgarija v času med 1913 in 1918 dvakrat v vojni s Srbijo. Sam se tega dejstva zaveda in točno oceni, kaj to pomeni za njegovo analizo (Cvijić 1965, 528); pravi, da bi bil na tem mestu potreben bolj objektivni opazovalec, kot je sam. Kljub temu ne gre za popolnoma subjektiven opis. S stališča definicije etnopsihološkega tipa jasno pokaže razlike z dinarskimi variantami. V primeru osrednje in vzhodne Bolgarije gre za prebivalstvo, ki pretežno živi v nižinah in je bilo dolga stoletja pod neprimerno močnejšim turškim režimom kot dinarski tip. Turška administracija je v tem delu Balkana izvedla najbolj intenzivno in množično kolonizacijo, tako da so Bolgari živeli v okolju, kjer so bili v določenih delih Turki celo v večini in so imeli Bolgari velikokrat status raje. V opisih vzhodno balkanskega etnopsihološkega tipa prevladujejo izrazi, kot so npr. manjša živahnost duha, svojevrstna neokretnost v dejanjih in mišljenju, zaprtost v komuniciranju, velika individualnost in materialistična ter profitarska nagnjenost. Večino teh razlogov Cvjić poišče v zgodovinskih okoliščinah, v katerih je živelo bolgarsko prebivalstvo. Očita jim tudi manj razvit čut za nacionalno svobodo in suverenost, ki jo pri dinarskem tipu (zlasti pri Srbih in Črnogorcih) postavlja na prvo mesto med vrlinami.

Braudel prav pri teh Cvjićevih opisih namigne na njegovo

pristranskost in sam postavi Bolgare v mnogo lepšo luč prav s stališča istih vrednot kot Cvjić (Braudel 1949 (1990), 777-779). Sam jih dojema kot nekakšne tragične like evropske zgodovine, ki so preživeli najbolj pogoste in množične vpade, kolonizacije ter režime v srednjem veku. Kljub temu, da so bili precej nizko na družbeni lestvici, so uspeli ohraniti svoj jezik in vero, ki sta jim bila osnova za oblikovanje svoje nacionalne države.

Braudelovo razlago moramo vsekakor imeti za bolj objektivno oziroma znanstveno. To mu omogočajo predvsem geografska, časovna in historična distanca, ki ga ločujejo od Cvjića. Ne gre za to, da bi Cvjićeve opise popolnoma zanemarili, temveč jih moramo bolj kritično analizirati. Vsekakor ima pri Cvjiću največji pomen njegova definicija in opis zelo izrazite strukture (ne samo pri Bolgarih, temveč tudi pri delu Srbov in Makedoncih) - mentalitete raje.

Nasploh dobivajo danes njegovi etnopsihološki tipi novo veljavo. Pojavljajo se znova v vlogi struktur dolgega oziroma srednjega trajanja, ki jih nobena sociološka ali antropološka, pa tudi historična analiza tragičnih dogodkov na Balkanu ob koncu 20. stoletja ne bi smela izpustiti.

Sam sem svoje analitično branje in razumevanje primerjal z *Annales* zgodovinopisjem oziroma z Braudelovim Sredozemljem. S svojim tekstom ne želim izpostavljati nikakršnih hipotez o neposrednih vplivih ali celo prvenstvu med obema znanstvenikoma. Skorajda nobenih dokazov nimamo, da bi Cvjić neposredno vplival na Braudela, čeprav je predaval na Sorbonni v letih 1917-1918. Če lahko govorimo o kakršnihkoli vplivih, so ti bolj posredne narave (preko vpliva takratne francoske geografske pozitivistične šole Paula Vidala de la Blacha). Toda najbolj verjetno je, da gre v obeh primerih za podobne odgovore in reakcije na prevladujoče pozitivistične znanstvene tokove v njunem času v geografiji, etnografiji oziroma historiografiji. Pri obeh gre za specifične in podobne odgovore na pozitivizem in empirizem - na tradicijo 19. stoletja. V določenih segmentih sta si *Balkan* in *Sredozemlje* v izhodiščih tako podobna, da bi lahko celo tvegali nekoliko drzno tezo: če bi Cvjić svoj *Balkan* opremil še s tretjim delom - z bolj ali manj klasičnim opisom zgodovine dogodkov in oseb na Balkanu med 1500 in 1900 - bi verjetno dobili tipično delo v duhu zgodnje *Annales* šole.

Toda bodimo korektni, če bi po drugi strani Cvjić svoj

Balkan opremil z etnografskim pregledom celotnega prostora, bi verjetno dobili delo v duhu Kulturkreis šole z vsemi difuzionističnimi in migracijskimi elementi, ki pa bi bili močno nadgrajeni s historičnimi in socialno geografskimi konteksti. Ta nekoliko drzna teza, a menim, da kljub vsemu upravičena, je lahko samo še en dokaz o večplastnosti Cvijičevega dela in težavah izhajajočih iz sintetičnega branja.

BRAUDEL, CVIJIČ IN ARHEOLOGIJA

O pomenu Braudela oziroma celotne šole pod imenom *Annales* ali *L'histoire nouvelle* za arheologijo je bilo že precej napisanega. Mnenja so precej deljena, od popolnega sprejemanja do zavračanja. Vsekakor pa je res, da se je zanimanje za Braudela povečalo v zadnjem desetletju, ko so prišli pod povečevalno lupo mnogi že ustaljeni koncepti v arheologiji. Zanimanje za strukturalno zgodovinopisje je bilo izrazito v tistih arheoloških krogih, ki so skušali nadgraditi oziroma zanikati ekološki determinizem in eksplicitno znanstveno razlago najbolj ekstremne šole nove arheologije. Čeprav je bila zgodovina zelo hvaležno področje iskanja primernih konceptov v postprocesualni arheologiji, Braudela v arheologiji niso odkrili postprocesualisti, kajti bolj jih je privlačil koncept Colingwoodovega modela subjektivne idealistične zgodovine (Hodder 1986, 95-106). Po pristopu Braudel bolj ustreza procesualni šoli, saj je povsem očitna njegova želja po opazovanju in razlaganju dolgotrajnih procesov v razvoju zgodovine. Njegove konjunktore in mentalitete so postale izjemno zanimive za t.i. kognitivne procesualiste. J. Bintliff (1990, 4) postavlja zelo indikativno tezo, namreč, da arheologija potrebuje v povprečju nad deset let, da uveljavi koncept, prenešen iz druge vede. Pri tem se tudi velikokrat zgodi, da le-ta zastari v vedi, od koder je prišel. Tak je po Bintliffu primer z večino geografskih in zgodovinskih konceptov, kar vsekakor velja tudi za strukturalno historiografijo.

Neglede na to, kako vrednotimo prispevek strukturalne historiografije, lahko arheologijo označimo kot vedo, ki raziskuje pojave dolgega in srednjega trajanja. Še vedno pa smo precej daleč od uspešnih rezultatov pri raziskavah dogodkov in osebnosti, čeprav se ta ideja v arheologiji ohranja že dolga desetletja. Braudel je s svojim modelom arheologiji ponudil tudi nov način branja arheološkega zapisa - ta je sedaj multitemporalen in večplasten. Z njim je

ob primerni metodi možno ugotoviti procese, ki so potekali na različnih časovnih nivojih. Druga zasluga, ki jo seveda ne moremo pripisati samo Braudelu, temveč tudi velikemu številu etnoarheoloških raziskav, je obstoj dolgotrajnih struktur ne le v materialni kulturi, temveč tudi na nivoju mentalitet, socialne organizacije in ekonomije. Prav s študijem dolgotrajnih struktur pri Braudelu lahko ugotovimo, kako dolgotrajna in počasi spreminjajoča je bila kultura pastirjev na višavjih, kako je skoraj 'večna' narava njihovega konflikta z nižinami in kako je tudi večkratna menjava civilizacij in držav ni mogla popolnoma spremeniti.

Danes je strukturalno zgodovinopisje že dolga desetletja prisoten koncept v zgodovinopisju. Zvrstilo že več generacij zgodovinarjev, ki so delovali v njegovem duhu. V zadnjih desetletjih se pojavljajo relevantne kritike tega pristopa: da je kvantitativen, da ne vidi človeka za svojimi analizami ekonomskih konjunktur, oziroma da je njegova razlaga razbita in težko razumljiva, saj je izgubila svojo narativno strukturo (Stone 1990, Furet 1990, Luthar 1990).

Cvijič je v arheologiji praktično neznan, tako da ne moremo govoriti o kakršnemkoli vplivu, tudi na lokalni ravni ne. To je po eni strani zelo presenetljivo, če pomislimo, kako močno je vplival na razvoj nekaterih drugih družboslovnih ved: socialne geografije, etnologije, zgodovine in delno sociologije.

Če danes soočimo njegove koncepte s tradicionalnimi arheološkimi pristopi pri nas, spoznamo, da je njegov koncept socialne geografije in etnografije precej drugače naravnani. Naša arheologija (s tem mislim na vso nekdanjo jugoslovansko arheologijo) pri svojem izposojanju konceptov iz geografije še vedno temelji na tradicionalnih konceptih nemške antropogeografije, pa še teh, z redkimi izjemami, ni uporabljala v njenih razvitih oblikah. S tega stališča naša arheologija tudi ni uspela najti skupnega jezika s sodobno geografijo pri nas. Zaradi svojega vztrajanja na kronoloških in tipoloških vprašanih ter vprašanih kulturno-zgodovinskega razvoja je bila geografija največkrat prisotna kot dodatek arheološkim študijam, ne pa kot njihov sestavni del. Stanje se je nekoliko izboljšalo v zadnjem desetletju, ko se je pojavilo nekaj študij o prostoru, ki se opirajo na sodobnejše geografske koncepte (Slapšak 1983, Budja 1989, Stančič in Gaffney 1991), ti še vedno v veliki

meri temeljijo na konceptih ekonomskih in ekoloških študij v socialni interpretaciji prostora.

Cvijićev koncept socialne geografije lahko označimo tudi kot antropološko-historični. Sestavljen je iz dveh komponent: iz študija poselitve in izrabe prostora (blizu antropogeografski šoli), in študija etnopsiholoških tipov (svojevrsen koncept kognitivne geografije). Iz tega je tudi razvidno, zakaj ne zasledimo njegovega vpliva v arheoloških študijah. Te so se v svoji zgodnji fazi opirale na zelo poenostavljene geografske koncepte, ves čas pa so bile nezdržljive s kognitivno naravnostjo Cvjićeve socialne geografije. Če skušamo to razlago razširiti izven meja naše arheološke šole, lahko rečemo, da bi Cvjić pomenil podoben navdih za kognitivni procesualizem kot Braudel. Zlasti v njegovem pristopu etnopsiholoških tipov lahko najdemo, ob kritičnem branju in analiziranju, precej možnosti za socialno-teoretsko in kulturno razlago prostorskih in naselbinskih pojavov v arheoloških raziskavah. Sam Cvjić ni imel nobenih pretenzij po vplivu in razvijanju arheologije, kajti ta je bila v njegovem času utemeljena na povsem drugačnih konceptualnih temeljih in med njima še zelo dolgo ne bi moglo priti do plodnih interakcij, pravzaprav vse do uveljavitve novejših konceptov prostorske, naselbinske arheologije in arheologije krajine.

Čeprav lahko opazimo navidezno ujemanje Cvjićevih klasifikacij posameznih kultur in kultur v tradicionalnem arheološkem smislu, ta primerjava ne vzdrži natančneje kritike. Koncept kulture, kot je bil definirán s strani zgodnje nemške Siedlungsarchaologie (Kossinova šola), temelji na dveh osnovnih predpostavkah: da je možno na podlagi tipologije in kronologije diskretno zamejenih enot materialne kulture sklepati na bolj ali manj jasne etnične skupine (enaka ali podobna materialna kultura = enaka ali podobna socialna in duhovna kultura) in da kontinuiteta razvoja materialne kulture in njene prisotnosti na istem prostoru pomeni tudi etnično kontinuiteto.

Cvijićev pristop dejansko ponudi dobro kritiko tradicionalnega koncepta kultur v arheologiji. Njegovo pojmovanje kulture (sam tega izraza ne definira eksplicitno v smislu zaključene populacije ljudi ali prebivalstva) je mnogo širše. V njem se prepletajo elementi civilizacij, načina življenja, zgodovine in socialnih kategorij, ne pa etničnih v Kossinovem smislu. Njegova analiza zgodovine poselive na Balkanu jasno pokaže, da ne moremo najti niti ene

skupine, ki bi ustrezala kulturi v arheološkem smislu, saj bi to bilo zelo poenostavljeno in analitično popolnoma neustrezno.

To se najbolje vidi pri Cvjićevi klasifikaciji skupin na ozemlju današnje Makedonije, kjer je bilo prebivalstvo v zgodovini izrazito premešano. Odkril je zelo veliko majhnih bolj ali manj jasno zamejenih skupin z močno izraženo lastno identiteto v smislu lokalno geografske, socialne in ekonomske identitete. Etnična in verska pripadnost in še zlasti materialna kultura so bile v takih skupinah, ki so bile precej endogamne oziroma so imele precej stroge obrazce sklepanja sorodstvenih razmerij s pripadniki drugih skupin, drugotnega pomena. V posameznih primerih so bile te skupine sestavljene iz populacije 30 - 40 vasi, ki je naseljevala jasno zamejeno geografsko in ekološko enoto. Ponekod so bile take skupine sestavljene tudi iz različnih etničnih komponent (slovanska, aromunska, albanska; Cvjić (1965 478-515).

Kateri mehanizmi so vplivali na kulturni razvoj? Pri Cvjiću so na prvem mestu ekonomska vprašanja. Če se spet povrnemo k primeru iz Makedonije: ena od zelo specifičnih ekonomskih strategij je bilo izseljevanje, ki je marsikje pomenilo celo glavno in najbolj množično dejavnost moških. Ti niso iskali dela samo v lokalnih in regionalnih okvirjih, temveč so kot rokodelci in fizični delavci potovali v bolj oddaljena mesta v Grčiji, Srbiji, Turčiji in Avstroogrski. Domov so se vračali bolj ali manj redno, vendar vedno le začasno. Na ta način so prihajali v stik z drugimi kulturami in njihove vplive prenašali v domači kraj. Izseljevanje kot ekonomska strategija je tudi struktura v Braudelovem smislu, saj se je tako globoko vrezala v etos Makedoncev, da jo najdemo v ljudskih pesmih in je v veliki meri prisotna še danes.

Ekonomska vprašanja so primarni predmet raziskave tudi v primeru množičnih in dolgotrajnih migracij dinarskega prebivalstva v Šumadijo. Ta je bila po 19. stoletju tako množično naseljena z novimi priseljenci, da je bilo staro avtohtono prebivalstvo v izraziti manjšini in se je sčasoma močno podredilo kulturnim vrednotam priseljencev.

Podoben primer lahko najdemo tudi v Dalmaciji. Slovansko prebivalstvo se po kulturi in civilizaciji močno razlikuje med seboj glede na to, ali prebivajo v urbanih mestih ali pa v ruralnem zaledju. Čeprav gre večinoma za prebi-

valstvo iste ali zelo podobne etnične pripadnosti, so razlike v ekonomiji, socialni organizaciji in kulturi tako močne, da so nenehno v svojevrstnem konfliktnem odnosu.

Iz obeh primerov je razvidno, da gre pri Cvijiću za razlago kulturne spremembe v glavnem z difuzijo oziroma migracijami. Etnične meje se kažejo kot bolj propustne od ekoloških, ekonomskih in celo historičnih. Dober primer za to so obrazci poročanja med črnogorskimi plemeni, saj gre pri njih za izrazito arhaično poglavarstvo in patriarhalno družbeno strukturo, ki največkrat temelji na pastirski ekonomiji. Socialne skupine so temeljile na starih slovanških zadrugah in so se v odporu proti Turkom organizirale v plemena, ki so izrazito vojaške strukture. Prevladujoča je bila ideologija vojevanja, herojstva in 'bratske' solidarnosti. Moški, zlasti taki s herojsko preteklostjo ali pa v sorodstvu s herojskimi rodovi, so bili na družbeni lestvici visoko cenjeni. V takem sistemu je bilo zelo pomembno regulirati sorodstvena razmerja, ki so morala ustrezati lestvici vrednot, zaslug in lestvici politične ter vojaške moči. Glavni princip, ki ga lahko pri tem zasledimo, je bilo 'poročanje navzgor' - napredovanje se je odvijalo po socialni lestvici zaradi sorodstvenih vezi s pomembnimi rodovi ali posamezniki. Problem je nastopil takrat, ko se znotraj endogamnih skupin, kot je bilo tradicionalno črnogorsko pleme, ni našlo več dovolj 'ustreznih' partnerjev. To je bil zlasti problem za plemensko elito. V takih okoliščinah so bile zelo pogoste poroke z elito albanskih fisov (plemen), tudi zato ker je med posameznimi črnogorskimi plemeni obstajalo dolgotrajno sovrašтво (predvsem zaradi osvajanja novih pašnikov). Tu lahko zelo lepo vidimo, kako je socialna meja pomembnejša od etnične.

Cvijićeva analiza naselitve, socialnih razmerij in etnopsihologije črnogorskih plemen je lahko izjemnega pomena za arheologijo, saj se močno približuje sodobnim arheološkim pristopom tipa 'prestige gift economy' in analizam družbene hierarhije. V obeh primerih je arheologija črpala ideje iz antropoloških raziskav večinoma ljudstev in skupin, ki so živele v 'chiefdom' socialni strukturi (določena afriška plemena, rodovi na Papui - Novi Gvineji, v Kampučiji,...). Veliko teh antropoloških raziskav se citira v arheoloških tekstih, ki analizirajo bronastodobno in halštatsko družbo. V tem kontekstu bi nam Cvijić in njegovi učenci (zlasti Erdeljanović 1926 (1978)) omogočili prav

tako sila zanimive analogije. Njihove antropološke analize seveda niso bile v skladu s sodobnimi metodološkimi koncepti antropologije, vendar so nam lahko neprimerno bližje, saj niso locirane v oddaljene kraje ali tuje ekološke cone - dogajajo se na Balkanu v novejši zgodovini, torej v okolju in zgodovini, ki jo neprimerno bolje razumemo. Danes predstavlja organizacija črnogorskih plemen in škotskih klanov verjetno medij za zelo zanimive antropološke raziskave in relevantne analogije v arheologiji. Mogoče so te celo bolj zanimive kot pa afriške skupnosti ali skupnosti na Daljnem Vzhodu ali Oceaniji, saj imamo na voljo poleg arheoloških in antropoloških tudi pisane vire. Poleg tega pa to ni edina skupna lastnost obeh pojavov, saj gre za podobne procese izolacije, upočasnjene toka zgodovine in arhaičnosti v socialni in kulturni organizaciji. Primerjalna analiza obeh pojavov bi vsekakor vzbudila pozornost.

Pomen tega aspekta Cvijićevega dela je zelo dobro ocenil Braudel, saj so mu Cvijićeva odkritja 'fosilnih, arhaičnih oziroma izoliranih' otokov poselitve in zgodovine na Balkanu bila zelo pomembna pri definiranju struktur dolgega trajanja, ki jih je lahko soočal s podobnimi pojavi na Siciliji, Korziki, v Pirinejih in arabskem delu Sredozemlja (Braudel 1949 (1990), 99-101). Žal pa domača arheologija tega ni znala izrabiti, oziroma ni izbrala vse do pred kratkim, ko antropološka paradigma in socialna teorija dobivata vse večji pomen in kakovost v naši stroki.

Analitično branje Cvijića in njegovih učencev bo vsekakor odkrilo še veliko pomembnih aspektov za arheologijo. Sam sem v tem tekstu izpostavil njegove etnopsihološke tipe in analizo razlogov za posamezne oblike socialne organizacije. Manj sem poudaril tisti aspekt njegovega dela, ki se posveča interakcijam okolja in človeka oziroma njegovi ekonomski geografiji. Njegov pristop sem primerjal z Braudelovim, ker menim, da sta si v izhodiščih precej podobna. Razlika je precejšnja v posledicah, ki jih je njuno delo zapustilo. Medtem ko je bil Braudel najznamenitejši predstavnik močne šole, je bil Cvijić vsaj na začetku neprimerno bolj osamljen. Braudel je v bistvu nadaljeval in nadgradil temeljne strategije, ki so jih pred njim načrtali pomembni geografi in zgodovinarji. Obema pa je skupno, da sta želela nadgraditi prevladujoče znanstvene paradigme v njunem znanstvenem okolju.

Epilog

Soočenje Cvijića in Braudela je tudi soočenje nerazvitih in razvitih znanstvenih con. Usoda njunih del in pomena vsekakor ustreza obrazcem, ki sem jih v prologu napovedal. Cvijić je bil že zelo dolgo slaven še v času svojega življenja (rektor univerze v Beogradu, dopisni član Italijanske akademije znanosti, dopisni član Kraljevega geografskega društva v Londonu, član Poljskega geografskega društva, Sociološkega društva v Parizu, Češkega naravoslovnega društva, častni član Češke akademije znanosti, častni doktor na Sorbonni, častni član Vsezveznega geografskega društva SSSR, dobitnik več mednarodnih odlikovanj za znanstveno delo,... (o tem glej natančneje Radovanović 1957), medtem ko si je Braudel moral šele utirati pot v konkurenci z mnogimi koncepti historiografije, kar je še ojačalo njegov teoretski model zgodovine. Po Cvijiću na področju geografije in etnologije pri nas ni bil več dosežen podoben nivo sinteze in konceptualnih novosti, ki bi imele tako širok odmev.

Cvijić je očitno imel 'nenormalen' položaj, tako v znanosti, kot v družbenem življenju. Bil je predsednik geografske komisije o Kraljevini SHS na mirovni konferenci v Parizu, neuspešno je bil kot nestranski politik predlagan za prvega predsednika vlade Kraljevine SHS, ki naj bi zagotovila kontinuiteto oblasti do vzpostavitve novega ustavnega sistema l. 1921, bil je tudi rektor univerze in član več akademjskih združenj...

Zaradi vsega naštetega se je za njegovo osebnost izoblikoval stereotip, ali bolje povedano niz stereotipov (povzdignovan je bil neprimerno visoko, ocenjevan kot utemeljitelj srbskega nacionalizma, ponekod tudi v celoti pozabljan). Edino zdravilo proti tem je natančna kritična refleksija in korektna distanca.

LITERATURA:

BINTLIFF, J. 1990. "Prispevek strukturalne historiografije Annales k arheologiji", *Arheo 11*, Ljubljana 1990, 4-19.

BRAUDEL, F. 1949 (1990). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Phillip II*, (revised edition tr., by S. Reynolds), Collins, London.

BRAUDEL, F. 1988. *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče*, Studia Humanitatis, Ljubljana.

BUDJA, M. 1989. "Arheološki zapisi na površju - palimpsesti preteklih stanj", *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji XVII*, Ljubljana, 83-102.

CHATIGNEAU, Y., 1925. "Les tendances actuelles de l'école géographique Française", *Geografski vestnik*, Ljubljana, 81-86.

CARTER, F.W. 1977. "Introduction to the Balkan Scene", uvodni tekst k zborniku *An Historical Geography of the Balkans*, Carter F. (ur.), Academic Press.

CVIJIĆ, J. 1902. *Antropogeografski problemi Balkanskog poluostrva*, Beograd.

CVIJIĆ, J. 1912. *Izlazak Srbije na Jadransko more*, Beograd.

CVIJIĆ, J. 1918. *La Peninsule Balcanique - Géographie Humaine*, Paris.

CVIJIĆ, J. 1964. *Opšta geografija, Antropogeografija*, Beograd.

CVIJIĆ, J. 1965. *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje, Osnovi antropogeografije*, Beograd.

CVIJIĆ, J. 1965. *Autobiografija i drugi spisi*, Beograd.

DANEŠ, J. 1927. *Jovan Cvijić*, Posebno izdanje geografskog društva, Bograd, 1-26.

ERDELJANOVIĆ, J. 1926 (1978). *Stara Crna Gora*, Beograd.

FILIPOVIĆ, M. 1968. "Jovan Cvijić i srpska etnologija", *Cvijićev zbornik*, Beograd, 27-42.

FURET, F. 1990. "Družboslovne vede v proučevanju zgodovine in 'histoire totale'", v: Luthar O. (ur.), *Vsi Tukididovi možje: Sodobne teorije zgodovinopisja*, KRT 70, Ljubljana, 51-73.

HODDER, I. 1986. *Reading the Past*.

LADURIE, L. E. 1979. *Carnival in Romans: A peoples uprising at Romans*, Penguin Books.

Orodje in teorija: primer GIS

LUTHAR, O. 1990. "Nazaj k pripovedi", v: Luthar O. (ur.), *Vsi Tukididovi možje: Sodobne teorije zgodovinarstva*, KRT 70, Ljubljana, 9-20.

NEDELJKOVIĆ, D. 1968. "Osnovni metodološki predmet u Cvijičevom naučnom radu", *Cvijičev zbornik*, Beograd, 9-15.

RADOVANOVIĆ, V. 1953-54 (1957). "Jovan Cvijić iz perspektive savremene naučne misli", *Glasnik etnografskog instituta SAN II- III*, Beograd.

SION, J. 1921. "Nova Oblast u antropogeografiji", *Glasnik geografskog društva 5*, Beograd, 275-288.

SLAPŠAK, B. 1983. *Možnosti študija poselitve v arheologiji*, doktorska disertacija, Ljubljana.

STANČIČ Z. in GAFFNEY V. 1991. *Napovedovanje preteklosti - uporaba GIS v arheološki študiji otoka Hvara*, Ljubljana.

STONE, L. 1990. "Vrnitev pripovedne umetnosti: razmišljanje ob novem starem zgodovinarstvu", v: Luthar O. (ur.), *Vsi Tukididovi možje: Sodobne teorije zgodovinarstva*, KRT 70, Ljubljana, 169- 177.

Predrag Novaković

1. Uvod

Od srede osemdesetih let, ko se je resnično prvič pojavil termin geografski informacijski sistem (GIS), smo priče skorajda neverjetnemu razvoju tovrstne tehnologije shranjevanja, obdelave, manipuliranja in prezentiranja prostorskih podatkov. Ta trend lahko opazimo tako na področju trženja specializirane programske in strojne opreme, kot tudi v opazovanju aktiviranih raziskovalnih potencialov. Vse kaže, da je tako na enem, kot tudi na drugem področju rast dosegla stopnjo tridesetih procentov letno. V raziskovalnih sferah lahko skoraj vsak mesec opazimo promocijo znanstvenih in strokovnih revij specializiranih za GIS. Številni so tudi kongresi, ki so bodisi v celoti posvečeni GIS, ali pa se z njimi ukvarja vsaj nekaj specializiranih sekcij. In če ta trend lahko opazimo pri skorajda vseh disciplinah, ki se tako ali drugače ukvarjajo s prostorom, velja to tudi za arheologijo.

Prve arheološke aplikacije GIS lahko zasledimo v začetku osemdesetih let v ameriški arheologiji (Kvamme 1985). Tam je nova tehnologija naletela na plodna tla in je bila relativno hitro sprejeta. Na žalost lahko ugotovimo, da Evropa v celoti malenkost zaostaja. Prve aplikacije lahko zasledimo v poznih osemdesetih letih (Harris 1986, Wansleben 1988), tematske GIS sekcije na evropskih kongresih pa šele v devetdesetih letih. Kje so vzroki za vse to? Ali je to stanje samo rezultat splošnega tehnološkega zaostanka, različnih konceptov, ali organizacije arheološkega dela, ali pa česa drugega? In končno, kakšne so posledice uvajanja nove tehnologije na arheološko teorijo nasploš?

2. GIS tehnologija - hardver, softver, podatkovne strukture in organizacija

Na razvoj in spreminjanje GIS tehnologije najprej ključno vplivajo splošne svetovne težnje razvoja informatike, predvsem na področju hardvera, softvera, podatkovnih struktur in organizacije. Čeprav arheološke strokovnjake tovrstna tematika praviloma ne zanima, pa velja, da je marsikdaj ključnega pomena za sprejemanje in uvajanje GIS tehnologije. Splošno velja, da se strojna oprema vsaj v zadnjih dvajsetih letih relativno enakomerno razvija. Kljub teoretičnim možnostim definiranja končnih meja razvoja, postavljenih s svetlobno hitrostjo, kot končne meje hitrosti transporta signala, in enim elektronom za zapis enega bita, pa smo od teh meja še zelo daleč. Vse kaže, da bo v

naslednjih petih letih standardna GIS delovna postaja imela kakih 500 Mbytov spomina, CPU bo kakih 500 MIPS, 5 Gbytov zunanega spomina na trdem disku in dodatnih 50 Gbytov na optičnih diskih, zaslon ločljivosti 2000 krat 2000 pixlov in komunikacijske module s hitrostjo prenosa 100 Mbytov na sekundo (Frank et al. 1991). Vsaj za zdaj lahko z gotovostjo trdimo, da bo hitrost prenosa podatkov iz trdega diska postala ozko grlo, saj se bo razvijala bistveno bolj počasi kot vsa ostala področja. Zaradi tako bliskovitega razvoja hardvera velja splošno načelo, da računalniška strojna oprema zastara že v treh do petih letih.

Pri programski opremi je položaj popolnoma drugačen. Še vedno se uporabljajo programski jeziki, ki so v osnovi znani že trideset in več let. Celotno 'nove' jezike, kot so na primer PASCAL ali C uporabljamo že kakih dvajset let. Podobno je tudi z operacijskimi sistemi MSDOS, UNIX, VMS in drugimi. Očitno je, da so še marsikateri neizkoriščene možnosti razvoja, predvsem glede prijaznih programov. Velja, da je še velika večina prijaznih delovnih okolij vpeta v konceptualne omejitve obstoječih operacijskih sistemov in programskih orodij. Šele z apliciranjem psiholoških raziskav procesov zaznavanja in osvoboditvijo od konceptualnih omejitev obstoječih sistemov bo lahko programska oprema zares bližja uporabniku.

Pri opazovanju razvoja GIS tehnologije so zelo zanimivi spremljajoči procesi na področju podatkovnih baz. Očitno je, da so marsikateri podatkovne strukture v GIS takorekoč večne. Ko se enkrat vzpostavi baza podatkov, so kakršnekoli globalne spremembe sila težavne. Izrednega pomena je tudi sistematična kontrola nad kakovostjo podatkov in rezultatov od zajemanja do končnega ovrednotenja ter priprave poročil. Postopki morajo biti avtomatizirani in standardizirani ter hkrati dostopni vsem uporabnikom. V nasprotnem primeru se kaj lahko zgodi, da ob uporabi tuje podatke sicer lahko preberemo, hkrati pa nimamo nujno potrebnega poznavanja starosti podatkov, njihove natančnosti in podobno. Gre torej za to, da imamo možnosti izmenjave podatkov, ne pa prostorskih informacij. Pomembno vlogo pri gospodarjenju s podatkovnimi prostorskimi bazami igra tudi cena zbiranja in obnavljanja podatkov. Raziskave v ZDA pravijo, da je razmerje cene med hardverom, softverom in podatki približno 1:10:100. Prav zato je tudi nujno potrebno zagotoviti večnamenskost prostorskih podatkov (Guptill 1989), kar pogojuje veliko po-

zornost pri definiranju standardov in postopkov izmenjave. Ugotovitve tudi kažejo, da je nesmiselno pričakovati nekakšne centralne odločitve, kjer bi pristojni državni organ predpisal standard shranjevanja podatkov. Podatkovne strukture morajo precizirati posamezne stroke za svoja področja, država se vmeša le pri definiranju minimalnih standardov izmenjave podatkov. Le ti pa so neodvisni od podatkovne strukture in so omejeni zgolj na programske in tehnološke rešitve. Vsa ta načela veljajo tudi za izdelavo baze podatkov o arheoloških najdiščih Slovenije. Ob začetnih testnih GIS aplikacijah bo potrebno poskrbeti zlasti za kakovostno podatkovno strukturo (s tem se ukvarjajo na Arheološkem inštitutu ZRC SAZU) in za sistem vzdrževanja aktualnosti podatkov. Prav za slednje pa je potrebna zainteresiranost pristojnih organov za varstvo naravne in kulturne dediščine ter arheološke službe nasploh.

Končno si oglejmo še probleme pri sprejemanju organizacijskih aspektov GIS tehnologije. Uvajanje nove tehnologije na katerokoli področje pomeni, da se morajo spremeniti tudi organizacijske strukture, ki pa praviloma reagirajo zelo počasi. Odločitev o začetku uporabe GIS je ponavadi popolnoma administrativna (Hopwood 1991). Sledi obdobje, ko se GIS tehnologija začne uporabljati za načeloma zelo enostavne probleme, ki smo jih v bistvu reševali manualno že prej. Marsikdaj se v prvi fazi GIS uporablja zgolj za potrebe digitalnega kartiranja in vizualizacijo prostorskih podatkov, analitične zmožnosti pa se zanemarjajo. Postopoma se bomo pričeli ukvarjati tudi z zelo kompleksnimi problemi, ki se jih zaradi količine in večplastnosti podatkov skoraj nikoli prej nismo mogli lotiti. Seveda pa je cilj, da se z GIS lotimo popolnoma novih rešitev. Zdi se, da so uporabniki in raziskovalci še vedno v drugi ali tretji fazi razvoja, in lahko si zgolj predstavljamo, kakšen vpliv bo GIS imel v prihodnosti na razvoj arheologije in prostorskih znanosti nasploh.

3. GIS in teoretična izhodišča prostorske arheologije

Neizpodbitno je izhodišče, podano že v sedemdesetih letih, ko je Clark (1977) opredelil arheologijo kot prostorsko znanost. Prostorsko orientacijo arheologije je definirala na več nivojih: na eni strani lahko na makro ravni opazujemo razporejenost in prepletanje prazgodovinskih kulturnih skupnosti v Srednji Evropi, na regionalni ravni nas pa

lahko zanima distribucija arheoloških najdišč, na mikro ravni lahko opazujemo odnose med arheološkimi najdbami ali strukturami znotraj posameznega najdišča. Dejstvo je, da se te izhodišče arheološka stroka zaveda že vrsto let. Vendar pa je tudi res, da je arheološka teoretična misel črpala pristope v prostorskih analizah iz drugih znanosti, predvsem geografije. Tako lahko zasledimo aplikacije definiranja teritorijev naselbin, znane kot von Thünenovi (1876) modeli, v arheološki stroki šele kakih 100 let po objavi in sprejetem v geografiji (Vita-Finzi in Higgis 1970). Čeprav je res, da podobna načela veljajo tudi pri sprejemanju sorodnih znanj, zlasti na teoretični ravni in mogoče manj na nivoju sprejemanja praktičnih znanj (glej izkušnje glede geologije (Harris 1989, 15-30) in geofizike (Carr 1982)), lahko izrazimo samo navdušenje, da slovenska arheologija sledi prostorski orientaciji že dalj časa. Nedvomno je tu mejni kamen delo Slapšaka (1983), ki je v naš prostor vpeljal nove pristope, znane kot arheologija pokrajine. Arheologija pokrajine temelji na dejstvu, da je človek tako danes kot v preteklosti deloval v širšem okolju in ne zgolj na posameznih lokacijah v pokrajini. Prav zato, ker je vedno s svojim delovanjem pustil sledi v celotni pokrajini, je potrebno v arheoloških raziskavah poselitve analizirati pokrajino in procese v njej kot enoti bivanja. Koncepti arheologije pokrajine so že sprejeti, vendar je bila praktična izvedba marsikdaj precej težavna predvsem zaradi pomanjkljive tehnologije. Tako lahko vidimo, da je danes vse analize, ki so jih še pred petimi leti arheologi morali opraviti ročno, s papirjem in barvnimi svinčniki, moč izpeljati izredno hitro z GIS.

GIS je na razvoj arheološke teorije vplival večplastno. Na eni strani je že uveljavljenim pristopom, ki so počasi zastarali, dal nove dimenzije in jih posodobil. Dober primer za ta proces je modificiranje že omenjenega von Thüenovega modela, ki mu je GIS modul, ki področja definira glede na težavnost premikanja po terenu v vseh smereh, podal popolnoma nove dimenzije. Čeprav je torej dejanski teoretični pristop popolnoma enak kot 100 let star geografski model, smo z novo tehnologijo dobili mnogo boljše približke teritorijev (Stančič in Gaffney 1991).

Čisto drugačen proces pa lahko opazujemo na primeru lokacijskih analiz, kjer vidimo, da tehnologija fizično omogoča izvajanje pristopov, ki so sicer definirani že prej, vendar jih je bilo praktično težko izpeljati, hkrati pa po-

stavljajo nove koncepte raziskav. Pri lokacijskih analizah so se začeli uveljavljati v petdesetih letih subjektivni pristopi (več v Kvamme 1990), ki so jim kaj kmalu sledi prvi poskusi kvantificiranja. V sedemdesetih letih se uveljavijo kvantitativne analize distribucije najdišč v primerjavi z naravnim okoljem. Zaščitni znak teh analiz je bil Hi kvadrat test. Kljub veliko novostim in mnogim krasnim rezultatom, pa je pri teh raziskavah ostala temeljna pomanjkljivost, da je nemogoče analizirati kontinuirane spremenljivke, kot je relief - analiza deluje le za kategorične spremenljivke. Upoštevanje kontinuiranih spremenljivk postane možno v osemdesetih letih, ko se s sistemom vzorčenja omogoči analiza in primerjava najdišč z lokacijami brez najdišč. Ta pristop je sicer neodvisen od tehnologije in ga lahko opravimo tudi z ročnimi meritvami, vendar pa šele GIS tehnologija naredi proces dovolj enostaven. Pomembno pa je, da je šele GIS tehnologija omogočila analizo stanja najdišč v primerjavi s celotno pokrajino (tudi za kontinuirane ploskve).

GIS torej moramo razumeti zgolj kot orodje, ki omogoča poljubno testiranje arheoloških prostorskih hipotez. Kot orodje naj bi bil neodvisen od teoretičnih izhodišč in z njim naj bi bilo moč aplicirati še tako različne modele, ki obstajajo v slovenski arheologiji. Pa vendar se zdi, da kljub vsemu temu ni vedno tako. Prav zaradi enostavnosti upoštevanja naravnih spremenljivk v študijah arheološke poselitve s pomočjo GIS, je realna nevarnost, da uporabnik podzavestno zaide v geografski determinizem - teoretično izhodišče, ki ga je sodobna arheološka misel že zavrnila. Obstaja torej nevarnost, da se zaradi možnosti, ki nam jih ponuja nova tehnologija, znajdemo v položaju, ko koncepte raziskav ne definiramo neodvisno od tehnologije, temveč nam jih tehnologija narekuje in vsiljuje. Da ta bojazen ni le navidezna, ampak stvarna, je moč videti že iz pregleda izpeljanih GIS- arheoloških raziskav.

Na drugi strani je potrebno podati omejitve glede obstoječe GIS tehnologije in njih posledice na aplikacije v arheologiji. Neizpodbitno je, da je velika večina GIS programskih modulov narejena za potrebe splošnih geografskih raziskav. Prav tako je znano, da te module praviloma uporabljajo vse stroke. Vendar pa se vsaj v arheologiji pojavlja težnja po razvijanju novih analitičnih orodij kot integralnega dela GIS, ki bi poskušala upoštevati tudi dejavnike, ki jih obstoječi moduli sicer zanemarjajo. Gre predvsem za

upoštevanje, ob običajnih naravnih in socialnih, tudi idiosinkratičnih dejavnikov. Ob analizi vseh dejavnikov, ki jih ob arheoloških analizah želimo upoštevati, najtežje podamo izhodišča za subjektivne odločitve v preteklosti. Vsekakor velja, da objektivne dejavnike (naravne npr. dostopnost vodnih virov, kakovost tal ipd., socialne npr. komunikacije, trgovanje) relativno jasno razumemo in tudi kvantificiramo, na drugi strani pa subjektivne (kult, verovanja...) bistveno težje. Le ti v analizah izstopajo in dajejo videz naključnega, vendar so bistvenega pomena za razumevanje preteklosti. Teh dejstev se že ves čas v svojih raziskavah arheologi zavedajo in prav zato se ne smemo čuditi izredno hitrim poskusom, da bi v analizah upoštevali tako ali drugače tudi te dejavnike. Prvi poskusi so predvsem omejeni na prilagajanje obstoječih modulov, kot je prilagajanje standardnega GIS modula, ki omogoča definiranje ploskev vidnih iz določene točke, v modul, ki definira percepcijo pokrajine in pomen določenih krajinskih struktur v preteklosti. Tem poskusom bodo verjetno sledile tudi resnejše in upajmo tudi uspešnejše raziskave, ki bodo omogočale v polni meri upoštevanje vseh pomembnih dejavnikov v takih prostorskih analizah.

Zelo so tudi zanimive možnosti in perspektive nadaljnega razvoja tehnologije. Trenutno je GIS dvodimenzionalen, raziskovalni dosežki pa že kažejo na prve poskuse večdimenzionalnih sistemov. Zdi se, da vsaj za sedaj lahko nekatere primere sicer zgolj vizualiziramo v treh dimenzijah in dodamo z animacijo tudi časovni element, vendar pa je do pravega večdimenzionalnega GIS še daleč. Kaj bo tak sistem omogočal za arheološke prostorske raziskave, si pa lahko le predstavljamo.

4. Zaključek

Kot smo mogoče pred desetimi leti lahko bili priče novim pristopom v kvantifikativni arheologiji, ko so se vse analize opravljale z različnimi orodji multivariantne statistike, čeprav je marsikdaj to bilo nesmiselno, lahko nekaj podobnega opazimo tudi danes. GIS je modna stvar, ki se žal v arheoloških in tudi drugih raziskovalnih laboratorijih predstavlja kot cirkuška atrakcija in prestižna dobrina. Zdi se, da se še vedno povečini uporablja za digitalno kartiranje, vizualizacijo prostorskih podatkov in ustvarjanje vtisa pri financerjih raziskovalnih projektov. Analitične zmožnosti so večinoma zanemarjane. Vendar pa GIS ni

modna muha. Gotovo je, da bo GIS ostal med nami in da ga bomo čedajle več uporabljali. Čeprav bo omogočal razvoj teoretičnih pristopov v arheologiji pokrajine, pa upamo, da bo ostal na nivoju orodja.

LITERATURA:

- CARR, C. 1982. *Soil resistivity surveying*, Center for American archaeology press.
- CLARK, D. L. 1977. "Spatial information in archaeology", v D.L. Clark (ur.) *Spatial archaeology*, Academic press, 1-32.
- FRANK, A.U., EGENHOFER M.I. in KUHN W. 1991. "A Perspective on GIS Technology in the Nineties", *Photogrammetric Engineering and Remote Sensing* 57, 11, 1431-1436.
- GUPTILL, S.C. 1989. "Evaluating Geographic Information Systems Technology", *Photogrammetric Engineering and Remote Sensing* 55, 11, 1583-1587.
- HARRIS, T.M. 1986. "Geographic information system design for archaeological site information retrieval", v S. Laflin (ur.) *Computer applications in archaeology 1986*, University of Birmingham, 148-161.
- HARRIS, E.C. 1989. *Načela arheološke stratigrafije*, Slovensko arheološko društvo, Ljubljana.
- HOPWOOD, D. 1991. "How to Choose a Geographic Information System", *Geodetical Info Magazine* 5, 1, 42-43.
- KVAMME, K.L. 1985. "Determining empirical relationships between the natural environment and prehistoric site locations: a hunter-gatherer example", v C. Carr (ur.) *For concordance in archaeological analyses*, Westport publishers, 208-238.
- KVAMME, K.L. 1990. "The fundamental principles and practice of predictive archaeological modeling", v A. Voorrips (ur.) *Mathematics and information science in archaeology: a flexible framework*, *Studies in modern archaeology*, vol.3, Holos Verlag, 257-295.
- SLAPŠAK, B. 1983. *Možnosti študija poselitve v arheologiji*, doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Iron, Land and Power: The Social Landscape of the Southeastern Alps and the Karst in the Iron Age

STANČIČ, Z. in GAFFNEY, V. 1991. *Napovedovanje preteklosti - uporaba GIS v arheološki študiji otoka Hvara*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.

THUNEN, von J.H. 1876. *The isolated state*, Oxford university press 1966.

VITA-FINZI, C. in HIGGIS, E.M. 1970. "The prehistoric economy of the Mt. Carmel area", *Proceedings of the Prehistoric society* 36, 1-37.

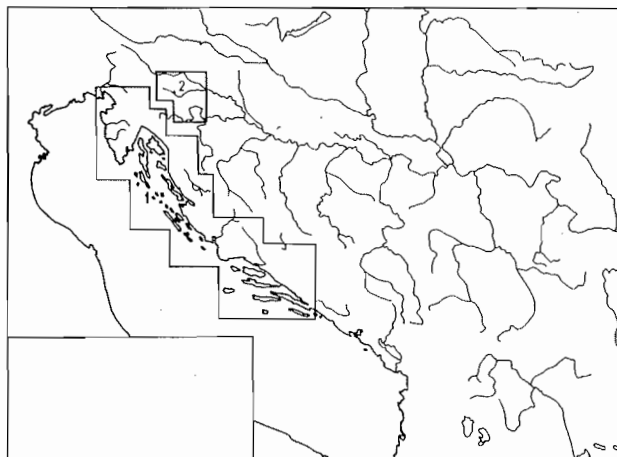
WANSLEEBEN, M. 1988. "Geographic information systems in archaeological research", v S.P.Q. Rahtz (ur.) *Computer and quantitative methods in archaeology 1988*, *British archaeological reports International series* 446, vol.2, 435-451.

Zoran Stančič

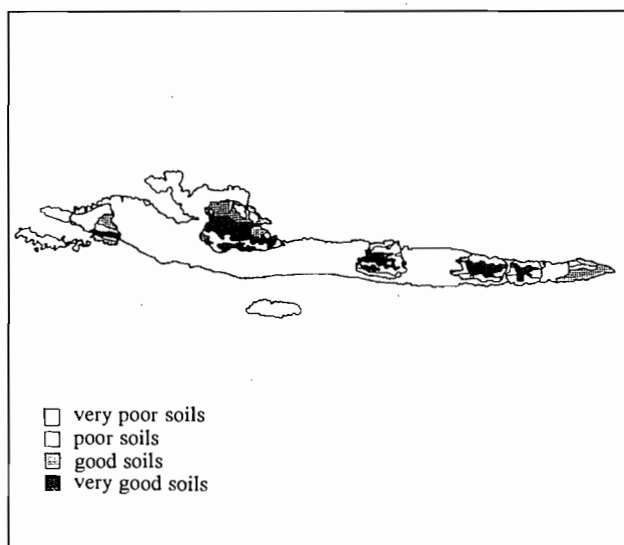
The aim of this paper is to compare the social landscapes of the Southeastern Alps and the Karst regions of Western Slovenia, Istria and Dalmatia in the Iron Age, and to attempt to explain the differences in organization and underlying meaning, which are apparent between the two regions (see Map 1).

The Karst of the Dalmatian coast is well known, both as a geographical entity and from recent archaeological work. It will be discussed here for these reasons, in preference to the regions of Istria, the Slovenian coast and Notranjska, which resemble it to some extent in broad archaeological and geomorphological conditions. The Zadar region in Northern Dalmatia and the island of Hvar have both been the subject of extensive research in recent years and provide a more complete data base than is available in other parts of Dalmatia. The Bronze Age and Iron Age landscapes are therefore more complete and better understood (Batović and Chapman 1985, 158-195, Chapman and Shiel 1989, 1-30, Gaffney and Stančič 1991).

The Karst today is environmentally constrained. The hydrography is such that water is scarce. Good arable soils are limited to discrete areas, separated by limestone and dolomite uplands, which carry poor soils and are often heavily eroded, although in the past the soils may have been somewhat better. This was however only to a

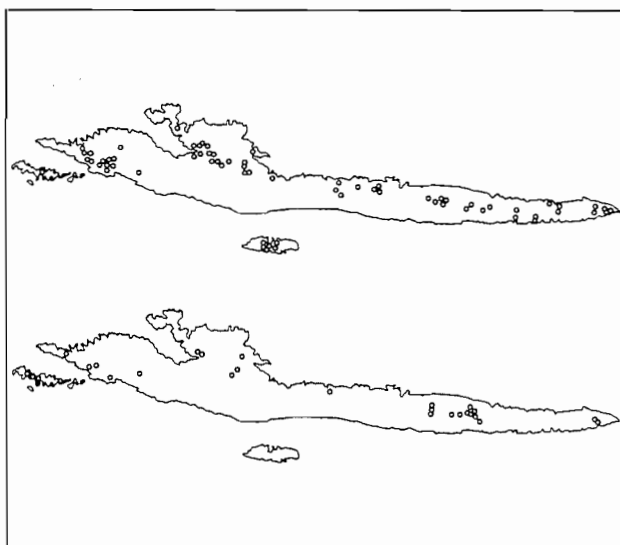
Map 1: Locational map of the regions under discussion, 1 Notranjska, Istria and Dalmatia, 2 Dolenjska and Bela Krajina.

Map 2: Hvar - hillforts and soils.

limited extent, as is indicated by the geomorphological work carried out by the Neothermal Dalmatia Project (Chapman and Shiel 1989, 1-30). Indeed, the intensification of land use in the Bronze Age and Iron Age is responsible for the start of these processes of degradation. This is only intended to be a brief overview of the background and, as such, is subject to broad generalizations with regard to the above.

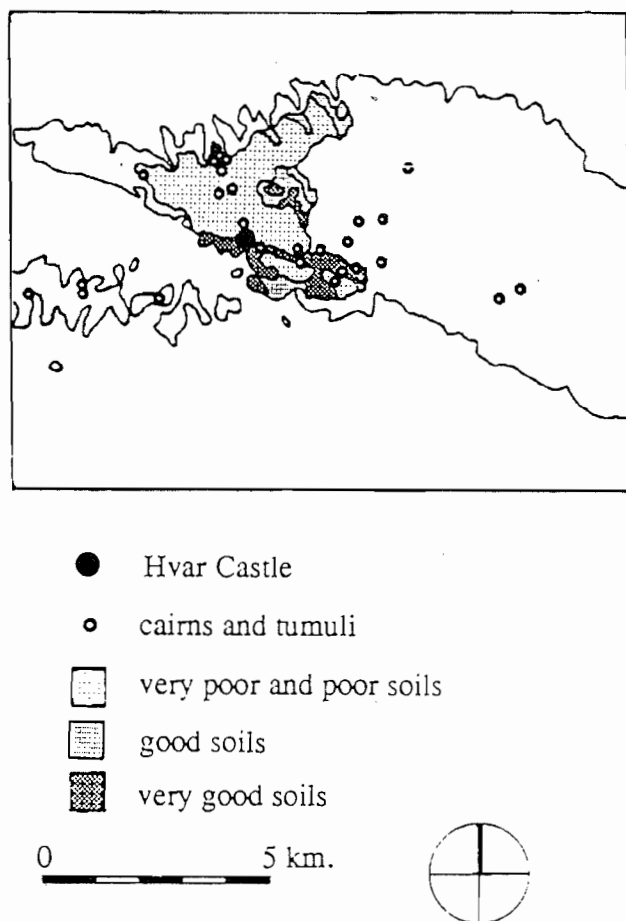
The Bronze Age landscape in this region is characterized by three major categories of field monument, all of which are constructed of piled stone or rubble, derived from field clearance. These are hillforts, cairns and linear features (walls etc.). The Hvar data shows a clear relationship between the distribution of hillforts and the distribution of good agricultural land, a situation which seems to be reflected elsewhere in other parts of the Karst, e.g. Istria and the western Slovenian / Triestine Karst (Karouškova- Soper 1983, 63-75). It is inferred from this that hillforts were located to exercise control over scarce arable land, although on Hvar, at least, never actually on good soils. Cairns show a somewhat similar distribution. They often occur in groups in close proximity to both hillforts and good soils (see Maps 2 and 3). This class of structures is derived primarily from field clearance, but it is clear that they had other functions.

Map 3: Hvar - cairns and barrows.

Gaffney and Stančić have demonstrated a clear relationship between hillforts, cairn groups and control of land. Cairns had a ritual function, as is witnessed by the cairn group near Hvar Castle, which is built on poor soil (see Map 4). This cairn group had, at least in part, a mortuary function. However on Hvar, as a whole, only 18 % of the total number of cairns known can be shown to have contained burials, but further ritual functions may be attributed (Gaffney and Stančić 1991, 48-66). The hillforts themselves were not only defended settlements, but must also have had a ritual function. It must also be remembered, that hillforts in the Karst have a close link to land clearance, surrounded as they are by massive ramparts of piled stone.

The landscape of the Bronze Age was divided into discrete, strongly bounded units, dominated by a hillfort centre. The territorial unit was further defined by cairn groups, adjacent to the hillfort, within the area of good soil and on the boundaries of the territory. This may also have been a way of legitimating the rights of the group in residence over the area it occupied, effectively by emphasizing the investment of labour by the group itself, and by its (or their) ancestors, in the land, as well as defining its centre (the hillfort). This was redefined or reinforced by the occasional utilization of the cairns in a

Map 4: Hvar - plan of Hvar castle region.

mortuary context. The transfer of stone from field clearance to hillfort ramparts would also serve to reinforce the link between the fortified centre and the land itself, as well as having a purely practical purpose.

The lack of excavation on many hillfort sites makes them difficult to date, but where such data is available, it can be seen that many of them continued in use into the Iron Age. This lack of data, except in isolated cases like the Pridraga cairnfield in the Zadar region (Chapman, Shiel and Batović 1987, 124-146), also makes it difficult to date cairns and linear features.

The Iron Age on Hvar shows great continuity from the preceding Bronze Age. The situation in the Zadar region

is somewhat different. Although the number of hillfort sites and small enclosures is almost the same as in the previous Bronze Age period, cairn groups and linear features disappear, or more accurately cease to be created (Chapman and Shiel 1988, 1-30). This does not mean that these Bronze Age structures ceased to be a major feature of landscape organization, or that territorial organisation was necessarily different. Bronze Age and Iron Age non-hillfort settlement was not identified on Hvar. The major difference between the Bronze Age and Iron Age periods in the Karst seems to be the emergence of a definite site hierarchy with regionally dominant centres in the later period. This development may have been stimulated by the growth of external long-distance exchange in the Adriatic in the first millennium BC, and the differential access of sites to exchange networks. Gaffney and Stančić (op. cit.) regard Hvar Castle as a possible regionally dominant centre on Hvar, whilst Chapman (1988) suggests a similar status for the site of Nadin in the Zadar region. The pattern is repeated in other parts of the Karst, as is shown by Nesactium in Istria and Škocjan in western Slovenia (Karouškova-Soper 1983, 63-74).

The Southeastern Alpine Region, in particular the area of Dolenjska and Bela Krajina, contrasts sharply with the social landscape of the Karst (see Map 1). Both Dolenjska and Bela Krajina are karstic areas, directly adjacent to the northern part of the Karst area. However, environmentally they are quite different. Major rivers, the Sava, Krka and Kolpa, run through the north, centre and south of the two regions. This means that good arable soils are available in the valley bottoms. The rivers are separated by hilly, karstic interfluvies, which have extensive forest cover. Water is only scarce in the lowland karst of Bela Krajina. The position of the area at the head of the Adriatic, makes it a natural corridor between the Italian peninsula, the Pannonian plain, the Alps and the Balkans.

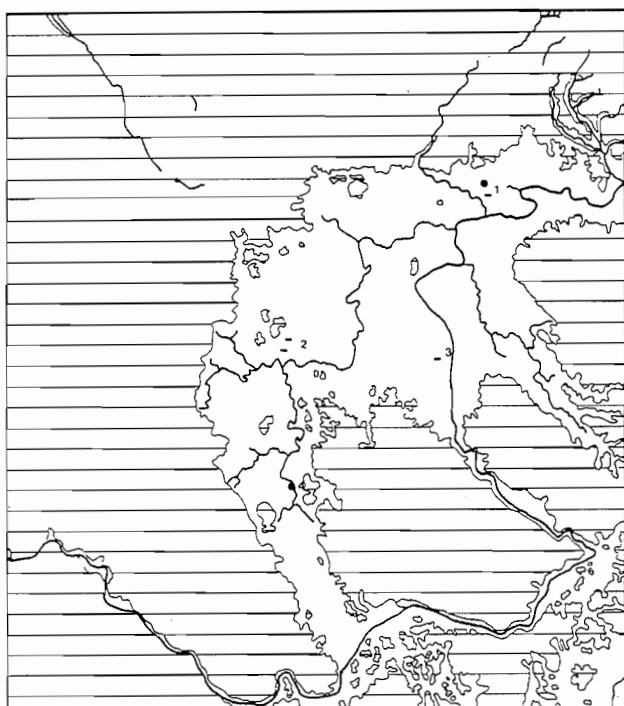
The Late Bronze Age landscape in the area is incompletely known. A small number of hilltop and upland edge settlements are known, together with flat cemeteries in or close to the river valleys. Most of the upland settlements were constructed on terraces, without evidence of man-made defences. These settlements are

relatively small in size, with less than 1 hectare of land enclosed. No attempt can be made about the site territories with any certainty, as an unknown number of settlement sites lie under Iron Age hillforts. The flat cemeteries are usually located on good land in the river valleys, on prominent isolated hills (see Map 5). Where archaeological work has been carried out, as in Ljubljana (Stare 1954), Metlika (J. Dular 1985, 89-93, Breščak, pers. comm.) and Črnomelj, for example, settlement evidence has been found in the vicinity of these cemeteries. This lack of data is a result either of a lack of systematic surface collection, or, in most cases, due to the presence of mediaeval and modern urban activity in the

immediate vicinity. The known sites show a distinct locational bias towards the river valleys or lowlands and the immediate upland rim. Field clearance cairns are not present in the river valleys, for obvious reasons (deeper, stone free soils and modern agricultural exploitation), but neither are linear features, which might be expected to survive, on the basis of analogy with the earthen linear features in southern Britain. The same is true of the upland interfluvies, which, although heavily forested, have been extensively surveyed for standing field monuments (J. Dular 1985, J. Dular et al. 1991, 65-198, Križ, pers. comm.). Therefore boundaries in the landscape are ill-defined, with emphasis being placed on the centres. The peripheries may have been defined by natural features but this is unlikely in the river valleys and the extensive lowland of Bela Krajina or Krško polje.

The close association of settlement and cemetery indicates a strong link between group legitimation and the mortuary population, that is the presence of the ancestors. Access to arable or agricultural land is important, but so is access to exchange networks (Mason 1988, 211-223). No dominant centres can be properly defined, as no settlements have been extensively excavated, and mortuary sites are also incompletely preserved. The larger cemeteries, with over 300 burials, such as Ljubljana (Puš 1971 and 1982, Stare 1954), Mokronog (Gabrovec 1973) and Novo mesto (Knez 1966, 1972 and 1984, Križ, pers. comm.), may represent regional centres, or centres of mortuary activity for wider areas. Indeed the two are not mutually exclusive. It would seem that the landscape was less bounded than that of the Karst, and the competition, and the competition was channeled through other mediums than those in the karst landscape, that is overt control over the division of land.

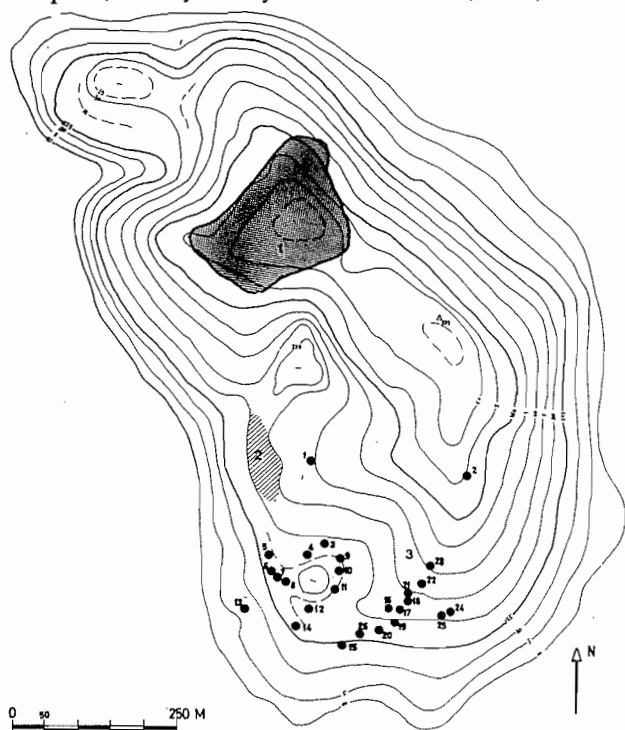
The transition to the Iron Age in the 8th century BC resulted in the transformation of the social landscape, although a strong element of continuity can be detected (see Mason 1988 for references). The dominant structures of the Iron Age landscape are much more visible. Defended upland settlement becomes common in the form of enclosures or hillforts. Many of these sites are located on earlier, Late Bronze Age settlements, such as Metlika (Breščak, pers. comm.), Stična (Gabrovec et al. 1969), Pusti Gradac (J. Dular 1985, 67-68) and Vrhtrbnje (J.

Map 5: Late Bronze Age Bela Krajina, 1 - land over 200 m, 2 - cemeteries, 3 - settlements.

1. Metlika	- Old town centre (settlement)
	- Borštek (cemetery)
2. Črnomelj	- Sadež (cemetery)
	- Trdinova ulica (cemetery)
3. Griblje	- cemetery
4. Pusti Gradac	- Okljuk (settlement)

Dular et al. 1991, 74), whilst others lie close to Late Bronze Age cemeteries and settlements, such as Vinji vrh near Šmarjeta (Križ, pers. comm.), Novo mesto - Marof (Knez 1972) and Črnomelj (J. Dular 1985, 56-60). Once again a preference is shown for locations on the upland edge or on prominent topographical features within the lowland areas, like the sites of Kučar and Cvinger (see Map 6). The settlements were enclosed by massive ramparts, usually of drystone construction, but sometimes

Map 6: Cvinger near Dolenske Toplice, 1 settlement, 2 iron-working area, 3 barrow groups.

of timber-revetted soil (Križ 1990, 24). These massive stone ramparts bear witness to at least a limited expansion into the upland interfluvial areas. The stone for their construction was derived from field clearance, not quarrying, and the great increase in the number of sites, both in the valleys and on the upland rim, may well have been at least partly due to population increase, although other equally important factors will be considered below.

The area enclosed by the ramparts of a hillfort varied considerably. The largest sites, such as Magdalenska gora

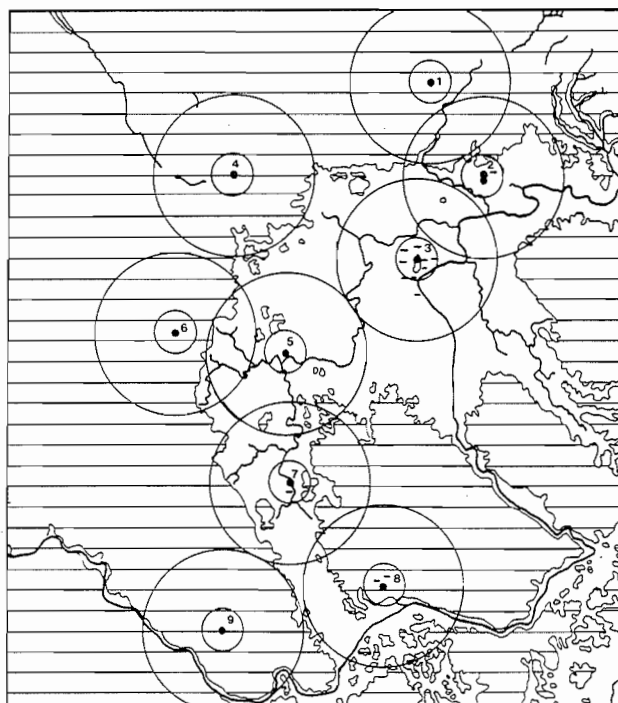
(Gabrovec 1990, 39-42), Stična (see above) and Vinji vrh (A. Dular 1990, 71-72, 1991, 20-24) cover areas over 20 hectares in extent, but these are major regional centres. Smaller regional centres, such as Cvinger (see above), Kučar near Podzemelj and Slemine (J. Dular 1985, 24), cover between 7 and 10 hectares, whilst most of the sites are much smaller. The smaller size of some sites is more apparent than real, as extensive areas of settlement have been found outside the ramparts, spatially separated from the defended area, e.g. Metlika (see above) and Vrhtrebnje / Benečija (J. Dular et al. 1991, Breščak 1990, 83). The larger sites may represent the integration of all settled parts of the centre, whilst at other centres a deliberate distinction was made between defended and undefended parts. In the case of Metlika, a hillfort was constructed away from the earlier settlement, which continued to function, whilst at Vrhtrebnje, a hillfort was constructed on an earlier, Late Bronze Age settlement, and a new settlement or industrial site was founded in the river valley below.

The hillfort centres were not only defined by settlement and ramparts. There are also barrows, both single examples, and groups closely associated with the settlements. They are usually located within a radius of 1 km of the settlements, with which they are associated. These are mortuary monuments built of soil, the earliest of which are contemporary with the latest Late Bronze Age flat cremation cemeteries, as at Metlika and Novo mesto (op. cit.). Initially the burial rite was identical to Late Bronze Age burial practise, with the exception of the addition of weapons. Later, inhumation became dominant, burials being arranged in concentric circles in the mound, often without a central burial. At Novo mesto (op. cit.), barrows were built adjacent to, and, later, over, part of the Late Bronze Age cemetery, whilst at Metlika, the barrow cemetery was located between the hillfort settlement and the lower (undefended?) settlement. A similar situation prevailed at Vrhtrebnje / Benečija. The other centres, which have Early Iron Age burials and, apparently, no Late Bronze Age mortuary areas, are in areas, which are rural and often heavily forested, so that there is probably not a real absence of such sites. It is clear that the legitimization of the centre in the Iron Age, and of the elite, resident in the centre, was linked partly to

association with the previous Late Bronze Age mortuary and/or settlement complex.

A third class of site is also found in this 1 km core zone around the hillfort centre. Every Iron Age centre has extensive evidence of iron smelting. Iron slag and bloom is common on the surface of hillfort interiors and has frequently been found during the excavation of structures within them (J. Dular et al. 1991). However, iron artefacts are very rare. In every case, an industrial area of iron smelting, with bowl furnaces, has been found outside the hillfort ramparts; these smelting areas are extensive and are located on the windward side of each hillfort (see Map 6). Iron is found in quantity in Dolenjska and Bela Krajina, the ores being mainly lignite, which is relatively evenly distributed over the whole region. No evidence of mining has been found, ore thus may have been extracted by pitting. The lack of finished iron objects in settlement contexts suggests that it was exchanged out of the region, probably to Northern Italy and the Danube region, which are the sources of most of the foreign prestige goods in the region (Mason 1988). The Early Iron Age expansion into the upland zones between the rivers may, therefore, have been concerned as much with access to iron ore and timber for smelting, as it was with the search for new agricultural land.

The Early Iron Age landscape was, then, based on a series of hillfort centres with well-defined core zones, oriented towards the river valleys and lowlands. The core zone comprised the conspicuous hillfort settlement and barrows, as well as an industrial area. The core zone probably acted as a focus and collection point for iron ore from a wider area. The wider territories controlled by the different centres varied and is difficult to define. In Bela Krajina the sites are evenly spaced over the landscape and dominated a 3 km radius territory (see Map 7), whilst in the Krka valley the distribution of sites is denser, with a radius of 2 km for territorial units. The core zone remains constant in size. The territorial units were not strongly defined, or bounded, outside the core zone, and were probably subject to considerable fluctuation in size over time. Equally the status of major centres was not static. Major centres in the earlier part of the Early Iron Age were later replaced or superseded by new centres. The evidence for this is taken from the mortuary record,

Map 7: Early Iron Age Bela Krajina - putative territories (1 km core zones and 2 km territories), 1 - land over 200 m, 2 - cemeteries, 3 - settlements.

1. Veliki vrh above Dolenji Suhor (hillfort)	
2. Metlika	- Old town centre (settlement)
- Veselica (hillfort)
- Hrib (barrow cemetery)
3. Podzemelj	- Kučar (hillfort)
- Podzemelj (barrow cemetery)
- Zemelj (barrow cemetery)
- Grm (barrow cemetery)
- Skrilje (barrow cemetery)
4. Semenič (hillfort)	
5. Črnomej	- Old town centre (settlement)
- Grajska cesta, Loka (barrow cemetery)
6. Sv. Križ above Stražnji vrh (hillfort)	
7. Pusti Gradac	- Okljuk (settlement)
- Veliki Nerajec (barrow cemetery)
8. Vinica	- Šlemine (hillfort)
- Stražni dol (cemetery)
- Steljnik (cemetery)
9. Gradišče above Gorica (hillfort)	

which provides data on prestige exchange at an intra-site and an inter-site level. The evidence from burial must be

treated with caution; not all the burials are dateable, and many were excavated in the 19th century. Cessation of elite burial does not mean that the settlement centre was abandoned, in fact it was probably subordinated to the new, dominant, regional centre. The area of Bela Krajina can be used to illustrate this. Settlement continuity can be demonstrated on all the major sites throughout the Iron Age. Initially an even distribution of sites and core zones can be seen over the region. However, the Podzemelj complex became dominant over the complexes of Črnomelj, Metlika and Pusti Gradac in the 7th century BC. Towards the end of the 4th century BC the Vinica complex increased in importance expanding to take in the Lahinja valley in the Late Iron Age. The Podzemelj complex went into decline with the expansion of Vinica, and the arrival of the La Tène Mokronog group in the north of the area in the 3rd century BC, and Metlika became a local centre of this group.

The social landscape of Early Iron Age Dolenjska and Bela Krajina was very different from that of the Karst. Unlike the Karst, which has a very bounded landscape, it is relatively open. It was not based on control of a defined region, but was defined in terms of a series of core areas, which exercised control over areas that fluctuated in size over time. Control over land and resources was joined by control over exchange. The social landscape in the South Eastern Alps was fluid and unstable over time, in sharp contrast to the stable social landscape of the Bronze Age and Iron Age in the Karst.

BIBLIOGRAPHY

- BATOVIĆ, Š. and CHAPMAN, J. 1985. "The Neothermal Dalmatia Project", in: Macready, S. and Thompson, F.H. (eds.): *Archaeological Field Survey in Britain and Abroad*, Society of Antiquaries of London, 158-195.
- BREŠČAK, D. 1990. "Benečija pri Trebnjem, Trebnje", in: *Arheološka Najdišča Dolenjske*, *Arheo*, 83-84.
- CHAPMAN, J. and SHIEL, R.S. 1988. "The Neothermal Dalmatia Project - Archaeological Survey Results", in: Chapman, J.C., Bintliff, J., Gaffney, V. and Slapšak, B. (eds.): *Recent Developments in Yugoslav Archaeology*, *BAR Int. Ser.* 431, 1-30.
- CHAPMAN, J., SHIEL, R.S. and BATOVIĆ, Š. 1987. "Settlement patterns and land-use in Neothermal Dalmatia, Yugoslavia: 1983-1984 seasons", *Journal of Field Archaeology* 14, 123-146.
- DULAR, A. 1990. "Vinji vrh - Šmarjeta", in: *Arheološka Najdišča Dolenjske*, *Arheo*, 71-72.
- DULAR, A. 1991. *Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo Cerkvijo*, *Kat. in Mon.* 26.
- DULAR, J. 1985. *Arheološka topografija Slovenije: Topografsko področje XI (Bela Krajina)*.
- DULAR, J., KRIŽ, B., SVOLJŠAK, D. and TECO-HVALA, S. 1991. "Utrjena prazgodovinska naselja v Mirenski in Temeniški dolini", *Arheološki vestnik* 42, 65-203.
- GABROVEC, S. 1973. "Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji (Der Beginn der Hallstattzeit in Slowenien)", *Arheološki vestnik* 24, 338-385.
- GABROVEC, S. 1990. "Magdalenska gora", in: *Arheološka najdišča Dolenjske*, *Arheo*, 39-42.
- GABROVEC, S., FREY, O.H. and FOLTINY, S. 1969. "Prvo poročilo o naselbinskih izkopavanjih v Stični", *Arheološki vestnik* 20, 177-196.
- GAFFNEY, V. and STANČIČ, Z. 1991. *GIS approaches to regional analysis: A case study of the Island of Hvar*.
- KAROUŠKOVA-SOPER, V. 1983. *The Castellieri of Venezia Giulia, North-eastern Italy*, *BAR Int. Ser.* 192.
- KNEZ, T. 1966. "Žarno grobišče v Novem mestu (Urnengräberfeld Novo mesto)", *Arheološki vestnik* 17, 51-101.
- KNEZ, T. 1972. *Novo mesto v davnini (Novo mesto in der Vorzeit)*.
- KNEZ, T. 1984. "Žarno grobišče v Novem mestu: začasno poročilo o raziskovanju v letu 1982", *Arheološki vestnik* 35, 119-133.
- KRIŽ, B. 1990. "Cvinger ali Branževac pri Dolenjskih

'The Gender Revolution'

Toplicah", in: *Arheološka najdišča Dolenjske, Arheo*, 23-26.

MASON, P. 1988. "The social context of the introduction of iron in the Early Iron Age of Slovenia", in: Chapman, J.C., Bintliff, J., Gaffney, V. and Slapšak, B. (eds.): *Recent Developments in Yugoslav Archaeology, BAR Int. Ser. 431*, 211-223.

PUŠ, I. 1971. *Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani, Razprave SAZU 7/1*.

PUŠ, I. 1982. *Prazgodovinsko žarno grobišče v Ljubljani, Razprave SAZU 13/2*.

STARE, F. 1954. *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani, Dela SAZU 9/7*.

Phil Mason

I.

Ten years ago Salvatore Cucchiari (Cucchiari 1981) published his *'The gender revolution and the transition from bisexual horde to patrilocal band: the origins of gender hierarchy'*. The text is, in short, not a very sophisticated transposition of Freudianism, or rather, of Freud's psychic formative stages of the sexually defined individual, to the proposal of the formation of humanity as such, in cultural and social terms. The result is the myth, which is comparable to the Freudian mythical construction of the primal horde. The positive effect of this transposition is a very happy example of symptomatic reading which may be productive in both directions: one can easily detect the feeble passages of the Freudian 'primal' text on the individual formative stages and by the same time the contradictions which are the unavoidable intratextual conditions of such an unthinkable event as 'gender revolution'. Let me quickly resume the main points of Cucchiari's story.

At one time, the world, in human terms, was organized as pregender or pre-kinship society. The main features of this human world were the division of work, which would have not followed the sexual division. Small human groups or pre-kin hordes were composed of two main categories of people, namely of Foragers and Child-Tenders. The two mentioned categories were not functional, but ideal subgroups tied to one another by reciprocal obligations and expectations.

The basic division is crossed by another one, which tends by definition to contradict this ideal relationship. The division in question introduces 'proto-woman' on the one hand and 'proto-man' on the other, and these designations must be understood not only as 'anatomical ones' (after Cucchiari), but also with far-reaching consequences as we shall see very soon.

Finally comes the third, that is the spatial division, which on this level is a purely technical, namely a fictional, division of the pre-kin horde. Foragers, operating out of a horde camp, generally go far a field in search of food, whereas Child Tenders stay close to the camp, exploiting local resources, in addition, of course, to their main task, child-minding. This would also mean that the Foragers are traders and solely responsible for interhorde contact and relations, whereas Child Tenders are responsible for

all the activities of the camp including the construction of shelters. The question that arises out of the spatial dimension is, of course, what do the Foragers trade with? The answer is: children. Whereas kinship society transfers the rights to future generations indirectly through the exchange of women, pre-kinship society does so directly through child exchange. This means that groups of adults in a genderless society do not have rights over other adults, but adults do have rights over children and by this, the potential contradiction on the generation level is introduced into our story. However, the structuration of pre-gender hordes divides activity and space; generations do not divide people into exclusive groups. Roles and statuses are not prescriptive or permanent and tend to be sharable by anyone.

All the divisions and illusionary oppositions mentioned are practical, every day materializations of the pre-gender hordes' ideology. Cucchiari proposed Unitarianism, that is, in pre-kin society, the main preoccupation is with identity - universal identity; its image of the world and nature is to be perceived somehow as an all-embracing oneness, as an universal identity without mediations. Necessary prerequisites of such a conceived ideology (Unitarianism) are as follows: pre-kin hordes are bisexual, that is heterosexuality and reproduction are not causally linked and sexuality as such would not be an active factor, contributing to the formation of consciousness of the pre-kin horde's members. There is no actual limitation to sexual intercourse, which is the reality of a catch-as-catch-can way of doing things, the ego is not sexually mediated, which means that sexuality is without differentiation. This means that we are, in Freudian terms, in the pre-genital stages of infant autoeroticism. In other words, precisely because the ego is not sexually mediated, we are confronted with the demand for immediate sexual satisfaction, and for this reason, sexuality is peripheral to the social and conscious organization of the pre-kin horde and its members. All the intra-horde relationships are expressed in erotic terms - and the first real question we are to put against Cucchiari's construct is the question of language. His pre-gender society does not comply with any of the conditions, which introduce the speaking ability. However, I would like to go a little further.

I have already mentioned the practical, every day mate-

rializations of the pre-gender hordes' Unitarianism, but, with the distinction between proto-women and proto-men, Cucchiari introduces a natural or biological point in his story. This one is asymmetrically fixed and, at the same time, crosses or pierces the ideal intra-horde relationships or unitarian materializations of the horde's every day life. Namely, the effect of biological asymmetry, which is empirically marked by the organs connected with reproduction, is that proto-women do take a little more care about children than proto-men - biological asymmetry means at the same time the exclusivity of proto-women's ability to have and to suckle children. As a result of this a devilish plot - the so called crisis of unitarian consciousness - arose. The apparent contradiction between unitarian ideology and biological asymmetry or the exclusivity of proto-women's ability, at a certain point, becomes a firm part of consciousness, causing the ideological (unitarian) breakdown, leaving proto-men with their eyes opened. What is the fact that they had overlooked?

In the Slovene language, we have the same word for somebody, from whose eyes scales fall, and somebody who overlooks or omits something. This is of great theoretical potentiality, since it tells us briefly that somebody would open his/her eyes only at the price of overlooking something at the same time: structurally it is the same movement. What is more, this potentiality of one Slovene word for 'opening of one's eyes' and 'overlooking' is supplemented by the single word for 'sex' and 'gender'. It is too long a story to explain the subtlety and connotative force of the significative uniformity of the Slovene word for 'sex' and 'gender'. I need only mention one example. Animals are denoted as masculine and/or feminine and never as neuter. If I am telling a story about a bear, I use personal pronouns 'he', 'him', 'she', 'her', etc., and it is only a matter of context or specific explanation that makes the difference between the 'cultural' versus the 'natural' level clear. Out of this it is very easy to see the structural priority of culture over nature or the structural and ideological dependence of 'nature' with regard to 'culture'.

It is exactly at this point where Cucchiari's construct fails. Namely, he defines the passage to gender society, which he calls 'gender revolution', starting from both sexually

denoted entities ('males' and 'females') as separated, unrelated categories. In his terms this means that the awareness by itself and for itself which arises from the contradiction between Unitarianism and biological asymmetry would lead to the sanctification of proto-women and their special abilities associated with reproduction. These women's special powers are now supernatural, proto-women became women and reproductive organs - genitalia, breasts - are formed as symbols of a new social category. What of the masculine gender? Was it still in the position of proto-man? It is defined negatively at first - by what it is not! The effects of this structural or structuralizing movement are represented on the symbolical level in the introduction of supernatural decomposition: women that are marked by sanctification, are at the same time marked with the notion of pollution. On the imaginary level this movement is mediated through the first fictitious sculpting and shaping that we know. Cucchiari had in mind Upper-Palaeolithic art as such, and Upper Palaeolithic Venuses, in particular.

We can stop at this point. You may agree that Cucchiari's realization of 'gender revolution' is not a very good expression of what is going on between sexes that are being genderized through some form of revolution. However, it bears in itself analytical potentialities, which are quite unexpected. Let me quickly summarize the possibilities which it offers.

You may take it for granted that there is always a state of affairs in the woman-man relationship which may be valid as a representation of the original movement of subjection of one of the partners in sexual trading, which means mastering, albeit deceptive of this sexual business. When it comes to the position, that is, to the asymmetry at the erection of the two agents in the game, namely female and male, the women are in the privileged position due to their historical and anthropological role.

What actually seems to happen in the moment of Cucchiari's 'gender revolution' or 'gender passage', when proto-women would be transferred into 'real' women? Or perhaps, it is possible to surpass the simple Hegelian dialectics of Cucchiari's 'gender revolution'? It seems to me that the theoretical force of one Slovene word for 'opening someone's eyes' and 'overlooking' may be helpful in our case, since it is a word that can easily and evi-

dently does introduce the intersubjective relations of Cucchiari's only outwardly related categories of female and male. What is it that would make Cucchiari's proto-men open their eyes and at the same time make them overlook something that they do not have? It is not the simple fact that they see women having something that they do not have, but simultaneously they overlook the fact that there are signs that they do not possess with regard to women. They do not overlook the fact that women possess the signs of reproductive force (breasts, vagina, etc.), but they overlook their own insufficiency. Something that follows this argument is that proto-men with the same mental movement by which they sanctify proto-women to women, giving them supernatural status, make themselves men. This means that both categories can only be structurally dependent, keeping each other in subjective positions. If I say that men sanctify proto-women to women, giving them supernatural status, it means that men invest the overlooking of their own insufficiency with something more in women (the markers of women's reproductive function). Thus the markers of women's reproductive function gain the relative importance of surplus, which directly denotes the exchange value of women in the marriage trade, and indirectly the men's supernatural investment in the women as sanctified in their reproductive function. Finally, ambiguity (linked with the double movement of 'overlooking' and 'opening one's eyes' - which is a negative determination), is positively represented in the dangerous, polluting nature of the sacred status of women (expressions of it: menstrual blood, giving birth, women's fluids in general).

II.

A brief remark on the problem of Upper Palaeolithic figurative art, especially of Venuses, which are, after Cucchiari, the first fictitious sculpturing and shaping presenting the ideological investment in womanliness, is still to be added. It is a simplistic conclusion proposed on the ground of immediate translation of ideological facts into the fictional production. Red ochre, for example, would be a far better Palaeolithic candidate for such a role, at least because of its mythical 'creation' let's say in Australia (Knight 1988)¹. The best candidate is, of course, the invention of pottery. We have to admit that the pottery is still the first real, unambiguous, and, at the same time,

the 'most' mediated marker of human presence on the earth (Lacan 1986, Saksida 1991). However, even the invention of pottery is only a material effect of significant turning point which Cucchiari labelled 'gender revolution'. As such it could be easily replaceable, if its ideological and formative role for the archaeology itself wasn't of such an importance. This two roles of pottery - interpretative potentialities of its invention and its ideological and historical status within the archaeology - give pottery a real chance to be a solid material background of serious theoretical activity in the prehistory - for example in conceptualizing the so-called 'gender revolution'.

The fact, we are left with at the end, is that the women's structural privilege, grounded on the invested surplus, which is, as I tried to argue, twofoldly denoted, is real and absolute. There is no way to disprove it and in the every day partitioning of the roles in family, lineage, clan, community as such, it does not have its significant representative, which means, that it is unrepresented and unrepresentable. The important consequence of this proposition is that one cannot document the moment when this women's privilege would be active in practice and that one cannot determine the moment of significant turning point, the moment of 'gender revolution', or as I would rather label it, the moment of men's fantasies overcoming women in trading sex (sexual trade), which is, as we know, at the same time the structuralizing moment of every human group. What we can do is to identify the practical consequences of this 'primary movement' on the level of mental representations and its secondary effects which are practical, imaginary and symbolic equipment of every day life of postglacial communities and are mediated to us through archaeological, ethnographical and historical records. Namely, if we read together the secondary use of aquatic sources (marine and fresh-water harvesting like fishing, mollusc gathering, etc.) as the mediation which introduces the discussion of humans' domestication of their environments and diversification on the level of food producing economies (farming and stock-breeding included); the proposed solution after which the 'invention of pottery' or its importations are the most significant outcome of gender trade policies where inventions and importations took place (cf. Saksida 1991), with important repercussions on other fields of symbolic and imaginary expressions (e.g. the uses of red ochre in

Australia); and some other, still rather vague, markers of the far more radical break between Upper Palaeolithic and post-glacial human populations, e.g. the reductions in body size and sexual dimorphism from the earliest European anatomically modern human forms to those of the Holocene, while human evolution itself again points to the 'other scene' of human nature (cf. Foley 1988); if we put all these together and if we at the same time agree that gender analysis plays the crucial role in the construction of human worlds, than there is a great possibility that the structural moment of the final human formation actually took place only very recently, that is, only after the end of the last glaciation.

Note:

1. On the other side, red ochre was until very recently an active and much-used symbol of ritual power, e.g. in Aboriginal Australia. This fact may have at least two meanings: red ochre is either a symbol on the same level of the ideological effects of the gender transaction in question, as it is e.g. pottery production (comp. e.g. David, Sterner and Gavua 1988 on metaphorical relationship between pot and human body) and the uses of red ochre in Palaeolithic would therefore belong to the very different, 'alien' worlds, which are explicable in completely different terms as are the structuralizations of post-glacial human worlds; or we maintain that there is a continuity between the Palaeolithic uses of red ochre and the post-glacial uses, but in this case we are not in a very good position to get off the racist and/or imperialistic discourse of primitivization of the others world views structures with the whole skin. The former solution seems to be the one that is actually promising.

BIBLIOGRAPHY:

- CUCCHIARI, S. 1981. "The Gender Revolution and the Transition from Bisexual Horde to Patrilocality Band: the Origins of Gender Hierarchy", In: S. B. Ortner and H. Whitehead (eds.), *Sexual Meaning*, 31-79, Cambridge Univ. Press.
- DAVID, N., STERNER, J. and GAVUA, K. 1988. "Why pots are decorated?", *Current Anthropology* 29(3), 365-389.
- FOLEY, R. 1988, 1991. "Hominids, Humans and Hunter-Gatherers: An Evolutionary Perspective", In: Ingold, T., Riches, D. and Woodburn, J. (eds.), *Hunter and Gatherers, vol. 1: History, Evolution and Social Change*, 207-221, New York, Oxford, Berg.

There's only one 'F' in Foucault

KNIGHT, C. 1988. "Menstrual Synchrony and the Australian Rainbow Snake", In: T. Buckley and A. Gottlieb, (eds.), *Blood Magic: The Anthropology of Menstruation*, 232-255, Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press.

LACAN, J. 1986. *Le séminaire VII: l'éthique de la psychanalyse*, Paris: Seuil.

SAKSIDA, I. 1991. *Arheologji, naši davni predniki*, Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Iztok Saksida

I remember at Cardiff TAG in the session on the ritual John Barrett prefaced his paper by saying: "*This paper is not intended as a personal attack on anyone*". I only wish that I could say the same.

This paper will take the form of a metamorphical critique of British archaeological theory as it has been presented at recent TAG conferences through the picking of an Archaeological Theory XI. Although no precocious attempts will be made to draw conclusions a few footballing home truths may be mentioned along the lines of '*Whose game is it anyway?*', '*Football is all about 90 minutes*', and '*It's a game of two halves*'.

The A. T. XI

The selection of this XI is obviously a personal one. I'll go through the team and explain individual selections but if it seems undemocratic and biased that's because it is.

In goal, I've put Chris Tilley: a safe pair of hands well capable of fielding the shots that are likely to come his way coolly, calmly, and collectedly (a few years ago one might even have said collectivistically).

In choosing a right back I came across the difficulty that this team is, in fact, as we shall see, rather left-sided. However, the battling defender and Man for All Seasons Tim Taylor at least looks the part and is a fine passer of the ball as is my left back Mike Parker-Pearson. Mike also often brings a refreshing spontaneity to TAG and the left side of the field will certainly benefit from that.

At sweeper I thought I'd better play Foucault. After all everybody else does. There is certainly no more effective free man to play because his work is simply so wide ranging and accomplished. It is unfortunate, therefore, that so few archaeologists bother to read him properly and merely reduce him to phrase 'Power/Knowledge', as James Whitley has pointed out. In fact, James would go further and say that few archaeologists bother to read anything at all. Moreover Foucault's name often seems to be invoked whenever anyone wants to make a point. For example, Tilley says in *Reading Material Culture* 'Foucault takes History seriously and so should we'. Hodder in his paper on site reports at Sheffield TAG muttered something about Foucault's work. I'm not sure how unfair it is to say that it was just adding cred.

There seems to be a feeling that just because Foucault wrote a book with Archaeology in the title he must always be relevant to archaeology. In fact to me, Foucault's concern with how modern thought arose and how it took the particular path it did makes him relevant to the epistemology of the discipline. The way he's dragged in as a stock theorist is reminiscent of the way that Friedman and Rowlands' model was used in the late 70's and early 80's.

Again just like everyone else I'm playing Giddens as a man to man marker against any functionalist attack. He works well in that situation but when faced with the real aerial power of someone like Mike Rowlands there is need for another out and out central defender. That's why I've picked Richard Bradley. Not only is he sterling, battling centre half but he is also, and I trust that he'll take this in the spirit in which it's meant, the finest exponent of the professional foul in British Archaeology today. I can well remember at Durham TAG in 1982 the promising striking partnership of Thorpe and Richards found themselves robbed by the opposing midfield ball-winner John Chapman who was having a good conference. That was until Bradley, seeing his proteges under pressure made his way up front and crunched Chapman with a tackle of such ferocity that he was forced to leave the field. That's only one example. Whenever a Readingite gets a tricky ball there Bradley will be scything down the opposition. It's great to watch, terrifying to be on the end of, and the man is tremendous asset to any team.

Whilst on the subject of bruisers I'd better mention my midfield hardman John Barret. His explosive style of play encourages parallels with Vinny Jones although the player he perhaps most resembles is Nobby Stiles. He's not just a hardman he can play a bit as well and there's a feeling that the best is yet to come.

As a midfield playmaker and captain, as far as I'm concerned there could only be one choice: Mike Shanks. He's an exciting player to watch and I think here I'd draw a parallel here with Bryan Robson. As well as spending long spells injured he has that vision which marks him out from other players. His paper in 'Archaeology after Structuralism' and his first talk at Newcastle TAG were remarkable for their lack of polemic which showed a considerable maturity in one who has set himself up as a protagonist.

Talking of maturity, in the outside right position is Lord Professor Colin Renfrew. A right-winger of great ability and experience - very approachable - it's just a shame that no one ever passes to him.

On the left of the attack I've put Julian Thomas although there are plenty of other candidates - most of them in the Great Narrative Session tomorrow.

The only out and out striker star I felt able to put in the middle of the was Ian Hodder. He's a bit of a John Barnes really though. An undoubtedly talented player, lots of fancy footwork, but never really seems to bring it off at an international level. I'm not entirely happy with recent form but I'm sure that form is temporary and class is permanent.

So there they are. Biassed towards the left and to Cambridge, and lacking any women at all. That's all wrong and you can pick your team later in the pub which brings me to my next point. Isn't this paper just an idea that someone had in the pub worked up into a 20 minute paper when the pub is where it should have stayed? Yes, of course it is. But then it has a lot in common with a great many papers given at TAG. This is where my footballing home truth *'It's all about 90 minutes'* comes in. The format for the communication and spread of ideas has increasingly become the 20 minute paper. Now that's not to knock TAG which is a think tank, a place for kite flying or knocking ideas around. The problems start when the 20 minute paper becomes an end in itself and when there's no format for taking those ideas further and indeed when the 20 minute paper is used as an excuse for not taking things further. The common reply to questions *"Well of course that's something I would have linked to develop but I only had 20 minutes"* is sometimes true but sometime's it's just something to say while you think like mad how to respond to a point you haven't considered.

Is there a solution to the problem? Well, I don't know. People could publish their Ph.D.'s rather than 20 minute synopses in collections of papers which say I'm not saying what I think but whatever you think I'm 'post' it. But cost precludes that just as it precludes my buying the collections of papers that are published now. There could be longer papers at conferences but I hope not at TAG for the reasons I gave earlier.

Arheologija danes

The Theoretical Archaeology Group *(Southampton, 14.-16. december 1992)*

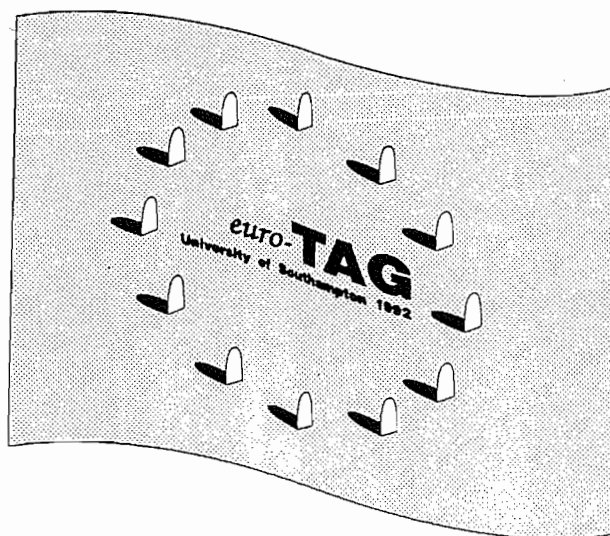
My other two footballing cliches 'A game of two halves' and 'Whose game is it anyway?' run into each other. I don't attend many conferences but I usually come to TAG because it's one place I can be sure of meeting several field archaeologists whom I wouldn't otherwise see. Ironic, for a theoretical conference. And yet those field archaeologists rarely say anything in the sessions. They sit around waiting for Barret or Bradley or Matthew Johnson to say something (and that list doesn't go on for much longer). It tends not to happen in Duncan's sessions. The small group, round robin discussions that happened in the 'Why are we here?' session at Sheffield TAG were very good. Not because they got anywhere necessarily but simply because if you've got to talk then you might as well say what you've been wanting to say but have been too nervous to voice. It also forces you to think.

So the game of two halves (Theory and Field) doesn't often join. But they could do much more if only people talked to each other more. If you think something is interesting in a pure theoretical paper then ask a question or approach the speaker afterwards. They won't bite. They'll often be flattered that someone was listening even if there's been a complete misunderstanding of what was said, which post-modernism tells us is bound to have happened.

When someone gives an interpretive paper about a body of data or a type of site with which you're familiar then think about the data you know of that fits their interpretation or, more interestingly contradicts it. That's not to say you necessarily start picking holes in the theory and get bogged down in specifics. But interpretive theory only advances through an interaction with the data. Equally the data must be collected in a way which enables the theory to be applied to it. There has to be discussion between the collectors and the potential subsequent researchers about how that data is to be collected.

TAG should be a conference where ideas are nurtured and from which people go away refreshed, keen to try out ideas, keen to read more. Horizons should be broadened. You shouldn't come away feeling ground down and complaining that you still don't understand what post-processual means.

Jim Hunter

Današnji Southampton, naslednik rimskega Clausentuma in anglosaškega Hamwiha, je bil gostitelj lanskoletnega TAG-a (*The Theoretical Archaeology Group*). Ko so se pred petnajstimi leti profesorji in študentje southamptonskega in sheffieldskega arheološkega oddelka zbrali na prvem teoretskem arheološkem srečanju, najbrž niso razmišljali o tem, v kaj bo to preraslo. Clarkova misel, da bo arheologija izgubila svojo nedolžnost in dozorela v neodvisno znanstveno disciplino takrat, ko bo oblikovala različne tipe in nivoje teorije, je bila še zelo sveža. Kljub današnjemu splošnemu prepričanju, da arheološki kvas še zmeraj bolj ali manj vzhaja le v angleško govorečih in skandinavskih deželah, je lanski TAG tudi najbolj nejeverne prepričal, da zanj nimajo nobenega pravega razloga. Še preden so se v prestolnicah Evropske skupnosti prižgale bakle, znaniške bodoče unije, je bil southamptonski Boldrewood Conference Centre preplavljen s simboli prvega Evro-TAG-a. Modre majice gostiteljev so pozdravljale z zastavo združene Evrope, na kateri je krožeče zvezde zamenjala arheološka simbolika. 'Cognitive map' in 'reading the text' sta začela delovati že pred zaprtimi vrati sedemnajstih napovedanih sekcij. Okrog sedemsto udeležencev z vseh kontinentov je lahko izbiralo med nekaj več kot stotridesetimi referati, tematsko razdeljenimi na: *Pomenska arhitektura: družbene interpretacije zgradb; Arheologija vrednot: novi pristopi odločanja; Etnoarheologija, uporabnost in tehnične raziskave lončenine: dopol-*

njevanje ali zmešnjava?; Regionalne tradicije teoretskih in arheoloških raziskav v Evropi; Kompleksno družbeno vedenje človeških in nečloveških primatov: evolucijska perspektiva; Premoščanje empirije in teorije, teorija v praksi sodobne skandinavske arheologije; Vizija arheologije; Arheologija hrane; Historična arheologija - beg iz podrejenosti; Identiteta Evrope - arheološka perspektiva; Vizualna informacija in oblika pomena; Svetovna perspektiva evropske arheološke teorije; Multikulturne družbe evropske prazgodovine; Nove smeri klasične arheologije; Upravljanje arheologije; Analiza znotraj najdišča in strukturirano odlaganje; Dinamika spremembe v iberski prazgodovini.

Temeljna diskusija TAG, posvečena delu Lewisa Binforda, najbolj vplivnega predstavnika ameriške 'Nove arheologije', je podčrtala dihotomijo procesualisti/postprocesualisti, razvidno tudi v referatih udeležencev. Pod naslovom *Arheologija kot antropologija, trideset let na sceni, kam zdaj?*, je Clive Gamble Binfordu ob bok postavil Colina Renfrewja, kritičnega zagovornika anglo-ameriške 'Nove arheologije', sicer pa sooblikovalca njene mlajše različice, t.i. procesne arheologije (funkcionalno-procesne, kot jo imenuje sam) in utemeljitelja kognitivno-procesnega pristopa. Obema je kot protipol določil postprocesualista Christopherja Tilleya in Johna Barretta.

Zadnja leta se je prej omenjena dihotomija procesualisti/postprocesualisti pomaknila v središče teoretske diskusije. Pod pojmom procesna arheologija razumemo pristop, ki poudarja dinamično razmerje med družbenimi in ekonomskimi aspekti kulture in okoljem, kot osnovo razumevanja procesov kulturne spremembe (Renfrew - Bahn 1991). S sistemskim pogledom na kulturo, sprejemom neoevolucionistične družbene tipologije in metodologijo, oprto na uporabo sodobnih matematičnih, statističnih in geografskih tehnik, se je le-ta razvila iz anglo-ameriške 'Nove arheologije'. Slednja se je začela sredi šestdesetih let kot reformistično gibanje, posmehljivo imenovano tudi 'bin-larkizem' (po L. Binfordu in D. Clarku). Od 'tradicionalne' arheologije jo je ločevala premisa o 'arheologiji kot preteklem stanju antropologije'. Utemeljena s filozofijo naravoslovnih znanosti, poudarjanjem generalizacije in z zahtevo po oblikovanju ter testiranju hipotez in modelov, je zagovarjala neodvisnost arheoloških teorij in podatkov. Poklicni kolegi so grajali njene pristaše zaradi popolnega

zanikanja kulturnozgodovinskega pristopa, hkrati pa podprli njeno prizadevanje po razlagah organizacije preteklih družb s sistemsko teorijo in se navdušili nad njenim interpretiranjem kulture kot odraza adaptacije (Courbin 1988, Gibbon 1989, Trigger 1989, Renfrew in Bahn 1991). Sčasoma so tudi v procesni arheologiji zgodovinska dejstva, prej odrinjena v kot, ponovno dobila svoj pomen, z indukcijskega sklepanja je odpadla anatema, tvarna kultura pa se je umestila v arheološki kontekst. Pod vplivom postprocesne kritike, strukturalizma, kritične teorije in neomarksizma se je iz funkcionalno-procesne predhodnice oblikoval kognitivno-procesni pristop. Označujejo ga: zanimanje za kognitivne in simbolične aspekte preteklih družb, priznavanje delovanja ideologije znotraj teh in tvarna kultura kot aktiven dejavnik v okviru družbene realnosti. Vloga notranjih konfliktov v družbah dobiva večji pomen, braudelovska tripartitivna perspektiva se zdi uporabna za zgodovinsko razlago, pod vprašaj pa je postavljena vloga pozitivistične filozofije v arheologiji (Tilley 1991, Hodder 1991, 1992 a, Knapp 1992). Že v osemdesetih letih je procesna arheologija dobila tekmico - postprocesno arheologijo. Rojena iz dogem 'Nove arheologije' je postala otrok *"humanistično usmerjenih arheoloških rekrutov"*, kot bi rekel Paul Courbin. Njeni pristaši so zavrnilo funkcionalistični pristop s svojo zreducirano razlago kulture in družbene organizacije na adaptacijske strategije okolja ter se uprli izgubljeni vlogi posameznika znotraj sistemske teorije. Medtem ko so procesualisti verjeli v objektivno spoznavanje preteklosti s pomočjo arheološkega zapisa, si je Ian Hodder postavil vprašanja, kakšna sploh je vloga stvarne kulture in kakšna je narava arheološkega zapisa. S pomočjo strukturalizma, marksistične analize in t.i. kontekstne arheologije se je zavzel za *"prevajanje pomena preteklih tekstov v njim lastne jezike"*. Ostre kritike in očitki, da je pristop eklektičen in protisloven, so v zadnjem času pripeljali do jasnejše predstavitve epistemologije. Postprocesualisti so prelomili šest opozicij procesnega pristopa. Pri prvi (norma/adaptacija) so arheološko kulturo kot normativno, statično, nespremenljivo adaptacijo rajši zamenjali s pogledom na kulturo kot medij, preko katerega se dogaja adaptacija in se spreminja v proces. Druga (materializem/idealizem) je utemeljena z iskanjem dialektičnih procesov med idejnim in materialnim. Tretja (sistem/struktura) zanikuje ločevanje sistema in strukture. Četrta zavrača dihotomijo med družbami in posamezni-

kom. Peta (splošno/posamezno) nasprotuje omenjeni opoziciji in šesta (subjekt/objekt) išče razmerje med subjektom in objektom in poskuša premostiti njuno popolno ločitev. Vsa našeta nasprotja razumejo kot procese, ne pa kot kategorije ali celo stvari (Hodder 1991, 1992, Tilley 1991, Champion 1991).

V diskusiji, ki je tekla med pristašema nasprotujočih si arheoloških usmeritev, je Christopher Tilley arheologijo označil kot 'tipologijo megalomanov', arheologe pa razdelil na avtoritarne tipe, ki z disciplino oblikujejo oblastne strukture in popolnoma 'nekoristne' utopiste.

V desetih točkah je strnil potrebe po usmeritvi teoretske arheologije v:

1. arheologijo spolov

Capljanje na mestu, oziroma šibko napredovanje v feministični arheologiji in arheologiji spolov, je pripisal prevladujoči 'patriarhalni gerontokraciji' in pozval na nujno 'pozitivno diskriminacijo', ki bi na tem področju kaj premaknila.

Ženske študije in študije spolov so prisotne v družboslovnih in historičnih znanostih že dobri dve desetletji, v arheologiji pa je prišlo do pravega zanimanja zanje v prvi polovici osemdesetih let. Z razmahom postprocesne arheologije in teoretsko podporo sestrskih disciplin pa dobivamo rezultate prvih raziskav šele v zadnjih nekaj letih (Gero in Conkey 1991). Ker se je medtem literatura o spolu kot analitičnem konceptu in kategoriji že močno zgostila, lahko pričakujemo, da se bo feministična arheologija lahko izognila 'otročkim boleznim', ki se kažejo v obliki radikalne epistemologije, udomačene v začetnih stopnjah raziskav drugod.

2. semiotiko

Celih petinsedemdeset let po nastanku je strukturalizem še zmeraj uporabno analitsko orodje. Seveda je najprej prehodil pot skozi splošno in historično jezikoslovje, glosematiko in Lévi-Straussovo antropologijo, Barthesov antropološki strukturalizem in potem še poststrukturalizem. Strukturalni, hermenevski in strukturalno-marxistični okvir je bil v pomoč pri iskanju razmerja med 'tekstom' in arheološkim artefaktom in opora razumevanju soodnosnosti med preteklostjo in sedanostjo, zato ni čudno, da je Ch. Tilley za pravi 'paradigmatski premik' v

arheologiji označil leto 1982, ko je izšla Hodderjeva knjiga *Symbolic and structural archaeology*, in ne 1962. leto, obeleženo z začetkom 'Nove arheologije' (Tilley 1989, 1992, Hodder 1992). Tvarna kultura, v katero je še zmeraj usmerjena (skoraj) vsa arheološka misel, se je začela proučevati kot "označevani sistem, v katerem zunanji fizični atributi artefaktov in zveze med njimi niso opazovani tako, da bi izčrpali njegov pomen". Simbolična ekspresija stvarne kulture je danes obravnavana predvsem v delih CH. Tilleya, I. Hodderja in M. Shanksa.

3. diskurz

Tilley nasprotuje prepričanju o arheološkem jeziku kot nekakšnem 'transparentnem mediju komunikacij', splošno razširjenem med arheologi. Zanj pomen preteklosti ne biva v preteklosti, temveč pripada sedanosti. Arheolog tako ne bere znakov preteklosti, ampak te zapisuje v sedanosti. S tem konstruira diskurz, pomemben v sedanosti in aktiven v oblikovanju prihodnosti (Tilley 1989).

4. arheologijo kot antropologijo (etnografijo)

Z omenjeno oznako obnavlja pretrgano povezavo, le da se je odločil za spremembo v terminologiji in antropologijo nadomestil z etnografijo.

5. kritiko

Arheologom je priporočil zvrhano mero kritičnosti do današnje družbe, saj jim to narekuje dejstvo, da arheologija ni nevtralna veda. Vztrajanje na nevtralnosti je označil kot konzervativno, opozoril pa tudi, da se arheologija ne more ogrinjati v plašč samozadostnosti in še manj objektivnosti. Iz arheološkega zapisa 'reinkarnirana' preteklost je vedno pod vplivom sedanosti, pozornost pa velja usmeriti tudi k 'ideološkim sponam'.

Sicer pa poststrukturalisti zanikajo možnost, da se arheolog lahko dokoplje do pravih pomenov preteklosti. Arheološke 'resnice' razbijajo s prikazom o tem, da niso "nič drugega kot arbitrarne točke v svobodnem toku označevalcev". Hodder se strinja z njimi, da je bilo poudarjanje 'družbene konstrukcije preteklosti v sedanosti' koristno, saj sta s tem kritična teorija in arheologija spolov marsikaj dosegli, vendar pa opozarja, da je poudarjanje 'preteklosti kot konstrukcije sedanosti' lahko tudi nevarno (Hodder 1989).

6. razmerje med teoretsko arheologijo in prakso

Premostitev jezu med teoretsko arheologijo in prakso se mu zdi nujna. Da je jez resnično velik, dokazuje to, da celo v Veliki Britaniji, 'domovini teoretske misli', namenijo delom, kot sta Analytical archaeology D.Clarka in Reading the past I.Hodderja, stavke: "ena najnevarnejših knjig v arheologiji" in "zadnji intelektualni vodič vsega najnovejšega v arheološkem žargonu", pa še: "glede na sam po sebi nerazumljiv tekst, presenetljivo dobro napisan" (Champion 1991).

7. subjektivnost in polifonijo glasov

Prihodnost arheologije je v pluralizmu. 'Polifonija glasov' ni razumljena samo pri interpretiranju preteklosti na nove načine, ampak tudi v spreminjanju interpretacij preteklosti glede na družbeno rekonstrukcijo v sedanosti.

8. arheologijo kot intelektualno prakso

Arheološki pristopi in koncepti so povezani z dognanji drugih ved (sociologija, antropologija, zgodovina, filozofija...), zato je nujno obširno znanje, intelektualni napor je tako večji, a prav zaradi tega je arheologija še bolj izzivalna.

9. čas in prostor

Tilley ugotavlja, da arheologija uporablja zelo primitivne koncepte časa in prostora. Opozarja, da čas radiokarbonskega datiranja ni edini čas. V svoji analizi Lévi-Straussa (Tilley 1990; glej tudi njegovo analizo M. Foucaulta v istem zborniku) je prišel do spoznanja, da je "čas doživljan različno in da ima v različnih družbenih praksah radikalno različen pomen" (Tilley 1991). Časovne homogenosti ni. Zgodovinar in arheolog morata sama oblikovati periodizacije glede na različne oziroma specifične časovnosti dogodkov, ki jih proučujeta.

Podobno je s prostorom. V arheologiji je prevečkrat obravnavan statično. Zavzema se za izkustvenost na mikro in makro nivoju.

10. arheologijo in publiko

Arheologija po Tilleyevem mnenju svoje popularizacijske vloge še zmeraj ne izpolnjuje v zadostni meri. Meni, da so arheologi zmotno prepričani, kako vedo za želje in potrebe publike. Popularni prikazi so ločeni od 'prave' arheologije.

Povezovalni člen med razmerjem arheologija/artefakt in publiko postaja 'interpretacija' razmerja arheologija/artefakt/zgodovina (tudi Shanks in Tilley 1990).

Ukvarjanje z dihotomijo procesualisti/postprocesualisti je bilo mogoče razbrati v naslovih kar lepega števila sekcij, a zaradi izrednega števila referatov so te, žal, tekle istočasno v treh do štirih predavalnicah, zato je bila izbira nujna.

Radovednost o dogajanju v evropski teoretski arheologiji me je usmerila k *Regionalnim tradicijam teoretskih in arheoloških raziskav v Evropi*; za Tilleyevo poudarjanje kritične vloge arheologije in diskurza sta se mi zdeli najbolj obetavni *Identiteta Evrope - arheološka perspektiva* in *Multikulturne družbe v evropski prazgodovini*; prislovična konzervativnost pripisana klasični arheologiji me je vodila k *Novim smerem v klasični arheologiji*, še največ postmodernizma pa sem pričakovala pri *Analizi znotraj najdišča in strukturiranju depozitov*.

Timothy Champion in Ian Hodder sta organizirala prvo sekcijo, ki jo je skozi diskusijske čeri vodil Kostas Kotsakis. Bila je nadaljevanje pregleda teoretskega dogajanja v evropskih nacionalnih arheologijah, začetega na birminghamski konferenci *Institute of Field Archaeologists 1987*. leta. Rezultat tega srečanja je knjiga Iana Hodderja, *Archaeological Theory in Europe: the last three decades* (1991).

Julian Thomas se je v prispevku z naslovom *Kje smo zdaj? - teoretska arheologija v Veliki Britaniji 1992* vprašal, kje so vzroki za razhajanje med teorijo in prakso. Našel jih je v prehitrem napredovanju teoretske arheologije, zaradi katerega izgublja ta stik s prakso, v dejstvu, da so relativizem, analiza diskurza, kritika totalnosti in feminizem pri nekaterih arheologih povzročili strah, v vztrajanju pri empiricizmu, pa tudi neugodnih političnih in družbenih razmerah, nenaklonjenih vsakršnemu teoretiziranju. Pregledi irske, danske, nizozemske, francoske, italijanske, španske, portugalske, romunske in poljske teoretske arheologije so pokazali, da so socialno in historično pogojene različnosti znotraj nacionalnih okvirov tiste, ki narekujejo razvoj. Hodderjevo opozorilo o napačnosti posploševanja linearnega razvoja od kulturno zgodovinskega preko procesnega in postprocesnega pristopa se je pokazalo kot umestno (Hodder 1991). Irska arheologija je še zmeraj trdno v oblasti kulturnozgodovinskega pristopa, procesni

je navrgel spremembe v metodologiji, postprocesni pa kradoma prihaja v drobcih. Romunska, po referatu A. Popescua sodeč, iz kulturnohistoričnega objema sploh še ni stopila, da bi se bežno ozrla po tako poudarjeni pluralnosti. Nizozemci so po prvotnem vztrajanju pri kulturnozgodovinskem pristopu in ostrih reakcijah na 'Novo arheologijo', sprejeli procesni pristop, postprocesualiste pa zaradi prevelike abstraktnosti zaenkrat zavrnili. Danska, vključena v skandinavsko arheologijo, slovečo po teoretski iskričnosti, je v nasprotju z norveško bolj zaprta v nacionalni okvir, vendar ji senilnosti in glavkoma, kot bi rekel G. Gjessing, ob spopadih z 'Novo arheologijo', ne bi mogli pripisati (Myhre 1991). Francoska, v skladu z latinsko tradicijo, ne hlepi po modernosti, se ne deklarira ne s procesnim in še manj s postprocesnim pristopom, svoje abstraktne koncepte pa usmerja v iskanje 'notranjih struktur arheoloških podatkov'. Portugalska se po tem, ko se je izvila iz fašistične diktature, katera ji je narekovala iskanje nacionalne identitete, pomika v obdobje nekakšnega eklekticizma, v španski arheologiji pa se po padcu Francove diktature začenja pravi teoretski boom, ob 'cacharrólogos' (Vázquez Varela - Risch 1991) pa se pojavljajo tudi procesualisti, nekoliko redkeje pa postprocesualisti. Poljski arheologiji sta procesni in postprocesni pristop skoraj neznana, rešitev najrazličnejših teoretskih vprašanj pa išče oprta na domače filozofske smeri. Italijanska arheologija je razdeljena na posamezne šole z različnimi pristopi, postprocesni pa ji je popolnoma neznan. Zaradi presenetljive odsotnosti teorije v nemški arheologiji, si pobljže oglejmo vzroke, s katerimi Heinrich Haerke razlaga vztrajanje na okopih pozitivizma in partikularizma. Pod naslovom '*Švab je metodološki fanté, refleksija o nemški tradiciji pra- in protozgodovine*', nam je najprej postregel s stereotipno predstavo o nemškem arheologu. Pruski vojak z majhnimi naočniki in naušniki je bil prisposoda za arheološko discipliniranost, zožen pogled in za vse novosti zamašena ušesa. Pedantno razvite metode kritike virov, konvencionalne kronologije in terenskega dela so podrejene sicer zelo visokim standardom, a žal ostajajo brez prave teoretske podpore. Vzhodnonemška arheologija je bila, v nasprotju z zahodnonemško, zaradi političnega ozadja stisnjena v strogo začrtan teoretski okvir zgodovinskega materializma, s katerim je bila onemogočena pluralnost. Vzroke za teoretsko mrtvilo je označil s petimi opredelitvami: intelektualna podrejenost pragmatizmu je z izključevanjem teorije

povzročila obrtništvo, svojo sled sta zapustila pozitivizem in dolgotrajno antikvarstvo, stavljenje na delovno kontinuiteto, v kateri je vsako oddaljevanje učenca od učitelja naravnost pregrešno in kriticizem, ki ni nikoli sprejet kot povabilo na diskusijo, pač pa se sprevrže v osebne vojne. Na takih opredelitvah sloneča tradicija je utrjena še s strukturo izobraževalnega sistema, kjer profesor deluje kot potencialni eksekutor, diskusija pa je podobna vojni napovedi, in raziskovalnim sistemom, ki pred vse postavlja zgodovinskost. In prihodnost? Premike napovedujejo prva trganja teoretske 'samoizolacije' z delovanjem skupine *Unkeler Kreis* (Haerke 1991).

Diskusija je pokazala, da je mogoče slabo razvitost teoretske misli v nekaterih nacionalnih arheologijah razložiti z močno tradicijo kulturnozgodovinskega koncepta, političnim ozadjem družb, v katerih se ta odvija, in pomanjkanjem finančnih sredstev. Iz zgodovinskega pregleda posameznih nacionalnih arheologij je bilo moč opaziti, da se iz nekaterih problem etničnosti in multikulturalnosti ni nikoli popolnoma umaknil, v drugih pa je postal znova aktualen zaradi 'kulturne identitete', enega ključnih terminov postprocesne arheologije. Njegova obravnava je bila izrazita v temah *Identiteta Evrope - arheološka perspektiva* in *Multikulturene družbe in evropska prazgodovina*.

Z odstranitvijo železne zavese se je zrušil kliše dveh evropskih identitet, status *quo ante* - dobra stara Evropa iz predvojnega obdobja - ni več možen in preteklost je ostala potopljena v zgodovino. Nacionalne superiornosti in samozadostnosti, ki se je borila proti islamu in komunističnemu totalitarizmu, ni več(?), strah Evroelite pred 15% Nemcev in 79% Angležev brez občutenja evropske pripadnosti je vse močnejši (M.Rowlands, *Zakaj potrebujemo evropsko združenje arheologov?*). Nove elite so pred arheologe postavile nalogo o oblikovanju nove Evrope. Ta naj ne bi ogrožala nacionalnih držav, pa tudi ne zankala regionalizmov. Arheologi bi podčrtali moč razlik in poudarili regionalne tradicije.

V nacionalizmih 19. stoletja je prevzela vlogo oblikovalke družbeno-politične realnosti, izražene v nacionalni državi, zgodovina. Z 'etničnim interpretiranjem arheoloških kultur' G. Kossinne (Veit 1989) pa se je v politiko vpregla tudi arheologija. Zaradi boleče izkušnje v nacistični Nemčiji se je etnično interpretiranje arheoloških artefaktov pri-

tajilo in začelo uporabljati nevtralnješo arheološko kulturo, zadnje čase pa spet išče svoje poti pri oblikovanju evropskega 'kolektivnega spomina'.

Kdaj so se oblikovale razločevalne poteze, ki bi dovoljevale kulturam nadeti 'evropskost'? Za kronološko prioriteto se bijejo paleolitska, mezolitska, neolitska, bronastodobna in celo železnodobna arheologija, razločevalne poteze pa legitimizirajo paleolitski artefakti, mezolitski lovci in nabiranci, neolitski kmetje in na lingvističnem polju indoevropski jeziki in Kelti.

Kristian Kristiansen je v referatu *Mit o izvoru: barbarizem in civilizacija* predstavil dve tradiciji, po katerih se je gradila evropska identiteta. Prvo, civilizacijsko, so oblikovale klasične vrednote Grčije in Rima, ki jih je kot evropske predhodnice definiral humanizem, drugo, barbarsko, zasidrano v ideji o moči in svobodi, kot vitalnem elementu evropske družbe, so avtorji revitalizirali v konceptu Indoevropcejev.

Konstitutivni mit Evrope se največkrat začenja prav z Indoevropceji, pa naj gre za Childovo (1926) difuzionistično teorijo, posodobljeno verzijo M. Gimbutas (1985) in J.P. Mallorya (1990) ali prenovljeni neolitski kolonizacijski model C. Renfrewja (1987). M. Zvelebil in A. West (*Indoevropski izvor, prehod v kmetijstvo in identiteta Evrope*) sta se vprašala, kaj definira evropsko kulturo in identiteto kot niz vrednot in konceptov, kako se ti odslukujejo v vizualnih medijih in kdaj lahko v preteklosti govorimo o prvih 'evropskih' družbah. Vprašanja sta postavila v razmerje z neolitizacijo in razširitvijo indoevropskih jezikov. Ugotovila sta, da so 'izobraževalni' filmi in televizija v svojem prikazovanju evropske identitete prežeti z nacionalizmi in nacionalnimi identitetami. Večino evropskih družb povezuje dva skupna označevalca: kmečke korenine in indoevropska jezikovna dediščina. Arheološka in historična evidenca preteklosti zanikuje z obema elementoma povezan Renfrewjev model. Sodobne genetske študije ne potrjujejo difuzionistične širitve poljedeljstva in indoevropskih jezikov v neolitski Evropi. Njun alternativni model zagovarja neolitizacijo Evrope z avtohtonim razvojem, indoevropsko jezikovno razširitev pa z družbenim razslojevanjem in prevlado neolitske in bronastodobne elite.

C. Renfrew je v *Problemih razumevanja etničnega izvora*

v *Evropi* poudaril, da izvora indoevropskih jezikov ne smemo obremenjevati z ideologijo in povezovati z etničnostjo. V arheologiji še zmeraj uporabljana zveza jezik ↔ ljudje ↔ kultura je splošna formula preživetega koncepta kulture. Nadomešča jo z zvezo jezikovna sprememba ↔ družbena in ekonomska sprememba ↔ sprememba v tvorni kulturi in priporoča, da se etnijam izognemo, saj so opredelitve teh stvar odločitve med nepregledno množico interpretacij. Postopna razširitev indoevropskih jezikov ni povezana z etnijami, še manj z identiteto Evrope.

Na sodelovanje arheologije z nacionalizmi današnje Evrope je opozorila M. Diaz Andreu v referatu *Kulturkreise model in nacionalizem*. V razmerju med arheologijo in nacionalizmom delujejo naslednje predpostavke: a) ali je arheolog nacionalist?, b) arheolog je nacionalist, vendar arheologije ne izrablja za nacionalistične cilje in c) arheolog je nacionalist in izrablja arheologijo za nacionalistične cilje. Z analizo uporabe termina arheološke kulture je ugotovila, da Kossinov model še zmeraj deluje in da je arheologija politično izrabljana. Nacionalistična matrica zadnje čase deluje v keltologiji (tržišče je preplavljeno s knjigami o Keltih - keltska umetnost, keltska religija, Kelti kot izvor in potrdilo nekaterih dežel in etničnih skupin Evrope, Kelti kot vir bodočega 'evropskega' naroda).

Politična propaganda prikazuje Kelte v Evropi v dveh različnih vlogah: kot znanilce evropske enotnosti na eni, in kot skupine regionalnega pomena, na drugi strani. V Franciji delujejo zadnjih petnajst let kot pečat nacionalne arheologije, saj so se zaradi političnih sprememb okrepile raziskave železne dobe. Galci namreč gradijo francosko nacionalno identiteto (Fleury B. Illet, *Identiteta Francije: arheološki železnodobnih teoretskih raziskav*).

Različne politične razmere v Španiji so v utrjevanju kolektivne identitete spreminjale pomen Keltov in Ibercev. V času romantizma 19. stoletja so Španci iskali svojo zlato dobo in heroje med Kelti, zato so bili celo megaliti pripisani njim, v začetku 20. stoletja pa so njihovo vlogo prevzeli Iberci. Zdaj se je popularna kultura spet oprla na Kelte (galicijsko mleko reklamirajo kot leche celta, pesmi pa kot cantos celtas) - Ruiz-Zapatero G., *Kelti in Iberci: ideološka manipulacija v španski prazgodovini*.

Iskanje galskih korenin je le nadaljevanje že v 15. stoletju začete zgodbe. Konec 15. stoletja so se v Franciji začeli

spraševati o svojem trojanskem, frankovskem ali galskem poreklu. Galski mit je v 19. stoletju francoskemu narodu, "enemu in nedeljivemu, prinesel rasno homogenost in kulturno povezanost" (Citron 1991), v osemdesetih letih tega stoletja pa ga je z apelom k nacionalni enotnosti obudil Mitterand, ko se je na Mont Beuvrayu, mestu, kjer se je Vercingetorix oklical za vodjo upora proti Juliju Cezarju, obrnil h galskim prednikom (Cleuziou, Coudart, Demoule in Schnapp 1991).

Etnično opredeljevanje arheoloških kultur, ki je bilo v zahodnoevropski arheologiji kar lep čas pozabljeno, si spet utira pot v arheologijo. Nekdo je rekel, da deluje v današnjih družbeno-političnih razmerah kot 'teoretski dinamit'.

Gostitelj naslednjega TAG-a bo v letošnjem decembru Durham.

LITERATURA

- CHAMPION, T. 1991. "Theoretical archaeology in Britain", v: I. Hodder (ur.), *Archaeological theory in Europe: the last three decades*, London - New York: Routledge.
- CHILDE, V.G. 1926. *The Aryans, a study of Indo-European origins*, London: Kegan Paul - Trench and Trubner.
- CITRON, S. 1991. "Nacionalni mit", v: R. Rizman (ur.), *Študije o etnonacionalizmu*, Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.
- CLEZIOU, S., COUDART, A., DEMOULE, J-P. in SCHNAPP, A. "The use of theory in French archaeology", v: I. Hodder (ur.), *Archaeological theory in Europe: the last three decades*, London - New York: Routledge.
- COURBIN, P. 1988. *What is archaeology?: an essay on the nature of archaeological research*, Chicago - London: The University of Chicago Press.
- GERO, J.M. in CONKEY, M.W. 1991. *Engendering archaeology: women in prehistory*, Oxford - Cambridge: Basil Blackwell.
- GIBBON, G. 1989. *Explanations in archaeology*, Oxford - New York: Basil Blackwell.
- GIMBUTAS, M. 1985. "Primary and secondary homeland of the Indo-Europeans", *Journal of Indo-European Studies* 13, 185-202.
- HAERKE, H. 1991. "All quiet on the Western front? Paradigms, methods and approaches in West German archaeology", v: I. Hodder (ur.), *Archaeological theory in Europe: the last three decades*, London - New York: Routledge.
- HODDER, I. 1989. "Post-modernism, post-structuralism and post-processual archaeology", v: I. Hodder, *The meanings of things: material culture and symbolic expression*, London - Boston: Unwin Hyman.
- HODDER, I. 1991. "Archaeological theory in contemporary European societies: the emergence of competing traditions", v: I. Hodder (ur.), *Archaeological theory in Europe: the last three decades*, London - New York: Routledge.
- HODDER, I. 1992. *Theory and practice in archaeology*, London - New York: Routledge.
- HODDER, I. 1992 a. *Reading the past: current approaches to interpretation in archaeology*, Cambridge - New York: Cambridge University Press.
- KNAPP, B.A. 1992. *Archaeology, Annales, and ethno-history*, Cambridge - New York - Melbourne: Cambridge University Press.
- MALLORY, J.P. 1990. *In search of the Indo-Europeans: language, archeology and myth*, London: Thames and Hudson.
- MYHRE, B. 1991. "Theory in Scandinavian archaeology since 1960: a view from Norway", v: I. Hodder (ur.), *Archaeological theory in Europe: the last three decades*, London - New York: Routledge.
- RENFREW, C. 1987. *Archaeology and language: the puzzle of Indo-European origins*, London: Penguin Books.
- RENFREW, C. in BAHN, P. 1991. *Archaeology: theories, methods and practice*, London: Thames and Hudson.
- SHANKS, M. in TILLEY, CH. 1990. *Re-Constructing archaeology*, New studies in archaeology, Cambridge - New York - Melbourne: Cambridge University Press.

INTERVJU

Lev S. Klejn

TILLEY, CH. 1988. "Interpreting material culture", v: I. Hodder (ur.), *The meanings of things: material culture and symbolic expression*, London - Boston: Unwin Hyman.

TILLEY, CH. 1990. "Claude Lévi-Strauss: structuralism and beyond", v: Ch. Tilley (ur.), *Reading material culture: structuralism, hermeneutics and post-structuralism*, Oxford - Cambridge: Basil Blackwell.

TILLEY, CH. 1990. "Michel Foucault: towards an archaeology of archaeology", v: Ch. Tilley (ur.), *Reading material culture: structuralism, hermeneutics and post-structuralism*, Oxford - Cambridge: Basil Blackwell.

TILLEY, CH. 1991. *Material culture and text: the art of ambiguity*, London: Routledge.

TRIGGER, B.G. 1989. *A history of archaeological thought*, Cambridge: Cambridge University Press.

VÁZQUEZ VARELA, J.M. in RISCH, R. 1991. "Theory in Spanish archaeology since 1960", v: I. Hodder (ur.), *Archaeological theory in Europe: the last three decades*, London - New York: Routledge.

VEIT, U. 1989. "Ethnic concepts in German prehistory: a case study on the relationship between cultural identity and archaeological objectivity", v: S.J. Shennan (ur.), *Archaeological approaches to cultural identity*, London: Unwin Hyman.

Irena Mirnik Prezelj

Arheo: *Zahvaljujem se Vam, ker ste bili pripravljeni posvetiti čas intervjuju za 'Arheo'.¹ Začela bom s ključnim vprašanjem o Vašem položaju. Vaša situacija je paradoksalna, po eni strani ste znani med arheologi vsega sveta, po Vaših delih učijo študente na univerzah najrazličnejših dežel, v Leningradu in v vsej Vaši državi imate mnogo učencev, celo šolo. Tu v Berlinu na Vaših predavanjih ne sedijo le študenti ampak tudi ugledni profesorji. Po drugi strani Vam dolgo časa niso dovolili v zamejstvo, malo ste izdajali v domovini, nimate nobenega akademskega, ne častnega naslova; že osem let je, kar so Vas odstranili s predavateljskega mesta na leningrajski univerzi, dolgo ste bili nezaposleni, sedaj pa ste - starostno upokojeni. Formalno je to zakonito, vendar dejansko pri vas nihče ne odhaja v pokoj tako zgodaj. Na to lahko gledamo kot na kazen, ali ni tako? Zakaj?*

L.K.: Da, to je znak uradnega nerazpoloženja, nesprejemanja. Stopnje in nazive so mi, kot veste, odvzeli po vrnitvi iz zapora, prej sem jih imel, prav tako tudi službeno mesto predavatelja, vendar so bili vselej prenizki, niso bili v skladu niti s količino mojih del. Kandidatsko stopnjo (ustrezno vaši doktorski) pri nas običajno dobiš, ko imaš 2-3 tiskana dela, sam pa sem imel že ob času imenovanja trideset del. Za vrednega docentskega naziva te, če imaš staž, spoznajo kmalu po kandidatski stopnji; sam sem prejel ta naziv šele po 12 letih predavanj na univerzi, ko se je nakopičilo že skoraj sto del. Za to sem sam kriv (ker si nisem prizadeval v tej smeri), predvsem pa sem bil, seveda, tuj sistemu.

Arheo: *S čim?*

L.K.: No, z vsemi svojimi potezami. Po rodu sem Žid in sem se rodil v družini intelektualcev, takrat je to nekaj pomenilo. Nikdar nisem bil član partije. Predvsem pa sem se ukvarjal z občutljivimi temami - izvorom Slovanov, normanskim vprašanjem, vlogi migracij, itd. Vsi ti problemi so pri nas nosili političen odtonek. Pri reševanju problemov nisem upošteval mnenj avtoritet, uradnega mnenja 'monolitne' sovjetske znanosti, prednost sem dajal samostojnemu, neodvisnemu razmišljanju.

Arheo: *Vendar v okvirih marksizma?*

L.K.: Bolj pravilno bi rekli: orientiram se po marksizmu, vendar brez okvirov. Marksizem sem jemal le kot raziskovalno metodo, ali točneje, kot način mišljenja, ne kot sis-

tem dogem in ne kot politični program (zato tudi nisem vstopil v partijo). Ustrežno temu je bil marksizem v mojih predstavitev toleranten - povsem se je prilagodil drugim metodam in bil omejen z njimi. Očitke je izzivalo tudi to, da sem odklanjal sprejetje dvojne oznake: marksizem-leninizem.

Arheo: Pregarjali so Vas kot človeka, ki je odstopal od javnega mnenja? Kot revizionista?

L.K.: Da, do neposredne obtožbe je dejansko prihajalo redko. Ves čas sem stopal po samem robu dovoljenega. Bili so tudi bolj primitivni motivi za preganjanje. Dobro sem znal jezike in veliko uporabljal tujo literaturo. Svoja dela sem tiskal na Zahodu. Nekoč so profesorja zgodovinske fakultete, enega teh, ki je sam bral samo rusko in to po zlogih in premikajoč ustnice, prosili, da bi jaz prenehal navajati citate in naslove del v tujih jezikih, kajti oni me ne morejo preveriti. Akademik Piotrovskij mi je govoril, da ni vredno tako pogosto tiskati na Zahodu in dražiti oblasti - to se lahko slabo konča. In se je tudi končalo...

Arheo: Zaprli so Vas zaradi politične obsodbe?

L.K.: Ne, zaradi kazenske. Komaj je naša vojska vstopila v Afganistan, je bilo konec popuščanja napetosti. Odnosi z Zahodom so se zaostri. Moja doslej nekaznovana samostojnost v znanosti je postala nepojmljiva, stiki z Zahodom naravnost izzivalni. V Leningradu se je začel val zapiranj intelektualcev - profesorjev, umetnikov. Prvega so zaprli Azadovskega, drugega mene, nato so nama v ječo sledili Roginskij, Mirek, Mejlah in drugi. To je bil tako imenovan 'leningrajski val'. Ker je bila takrat oblast mnenja, da med nami ni političnih zapornikov, je vsakega med nami kakorkoli kazensko obtožila: Azadovskega (vodil je katedro na umetniškem učiteljskišću) - uporabe narkotikov, mene - homoseksualnosti, Roginskega - ponaredbe dokumentov, Mireka - sleparske prodaje kolekcije glasbil, Mejlah - špekulacije s knjigami in tako dalje.

Arheo: V kakšnem stanju so zdaj ti procesi z začetka osemdesetih?

L.K.: Montirana procesa proti Azadovskemu in Mireku sta že razgaljena, z obsežno publikacijo v tisku. Ostali še čakamo razkrinkanja in moj je le temu bližje od drugih. Sodelovanje KGB v procesu proti homoseksualnosti je sploh čudno, pa tudi povsem pravno jim moj proces spo-

četka ni šel gladko od rok - razsodbo so morali celo razveljaviti, potem pa se je vse začelo znova. Druga razsodba je bila milejša in v celoti sem jo odsedel v ječi in taborišču. Ko sem prišel na svobodo, se je kar prehitro začel nov proces, verjetno je bilo vse povezano - tokrat so me poskušali obtožiti v zvezi s smrtjo nekega človeka, vendar so nenadoma vse zavrnil in zaključili proces. Mogoče se je boj končal...

Zdaj sem začel v tisku objavljati gradivo o svojem procesu, in moj bivši preiskovalni sodnik je poslal časopisu pismo, v katerem se kesa in naravnost priznava, da so proces organizirale 'sile zastoja'. To je v Sovjetski zvezi prvi primer, da je preiskovalni sodnik nastopil s podobno izjavo.

Arheo: Našteli ste vrsto tem, s katerimi ste se ukvarjali v arheologiji, vendar ne vseh. Napisali ste celo serijo del o poljedelskem eneolitiku, o kulturah bojnih sekir in vrvičaste keramike centralne Evrope, o bronasti dobi stepe (jamski in katakombni kulturi), o skitskih in sarmatskih spomenikih, o izvoru Slovanov, o normanski preteklosti...

L.K.: Pa še o egipčanski kronologiji, o slovanskem poganstvu, zdaj pa dve knjigi o filologiji (o kompoziciji Iliade).

Arheo: Zdi se, da Vaših del ni le o paleolitiku?

L.K.: In o mezolitiku. In o mnogih regijah. Vendar je razpon dejansko dokaj širok. Pripravljal sem se, da bi se lotil paleolitika, vendar mi to ni uspelo. Razmišljal sem o nekaterih problemih paleolitika. Pri vsaki temi, s katero sem se ukvarjal, imam svoje učence. In tako so se med učenci pojavili tudi arheologi, ki se ukvarjajo s paleolitikom in so celo zelo nadarjeni.

Arheo: Običajno taka razpršenost vodi k površnosti, k neprofesionalizmu. Vendar se Vam to, sodeč po Vaših delih in učencih, ne zgodi. Zakaj?

L.K.: Pri takem delu seveda obstaja tveganje, da bomo padli s krova znanosti. Zdi se, da se mi je temu uspelo izogniti, saj pri vseh diskusijah in (seveda) ostrih ugovorih obtožb o neprofesionalnosti ni bilo. Mislim, da gre tu za specifično moje raziskovalne orientacije: najprej imam pred očmi metodološko naravo problema in takoj nato se lotim zbiranja dejstev, s katerimi je situacija pogojena. Pri takem pristopu so dejstva stvar zbiranja. In seveda, razvil sem navado hitrega in racionalnega obvladovanja bolj obsežnega gradiva, hitrega branja in tako dalje. Prestop k no-

vim temam in celo k novim strokam, čeprav povezan s tveganjem, da izgubimo profesionalnost, pa skriva v sebi možnosti svežega pogleda, nepričakovanih obratov, principiellnih novosti.

Arheo: *Čeprav ste se ukvarjali s konkretnimi raziskavami na številnih področjih ste v svetu najbolj znani po svojih teoretskih delih. Za nas je Klejn - predvsem teoretik arheologije. V Sloveniji smo prevedli tri Vaša, kot se nam zdi najvažnejša, teoretska dela: 'Arheološki viri', 'Arheološka tipologija' in 'Panorama teoretske arheologije'. Zdaj prevajamo Vaš 'Fenomen sovjetske arheologije'.*

L.K.: Hvala Slovencem. Tako premišljenega izbora mojih del ni v nobenem drugem jeziku.

Arheo: *Niti v ruskem?*

L.K.: Niti v ruskem. 'Viri' so v ruskem jeziku izšli, 'Tipologija' pa bo izšla v Leningradu šele zdaj, ruska izdaja 'Panorame' se šele načrtuje. Izšla je v angleškem in francoskem jeziku, v tisku je njeno nadaljevanje (v angleškem jeziku) v finskem časopisu 'Fenno-Skandija'. Vaša izdaja 'Arheološke tipologije' je mnogo bolj popolna in boljša od angleške, saj ji ni bil za podlago angleški prevod (zelo slab), ampak ruski original, ki ga hranijo v Oxfordu. Toda ruska izdaja, ki je že v tiskarni, je izpopolnjena: dodanih je še nekaj poglavij, ki so jih napisali moji učenci, narejenih je tudi nekaj sprememb v besedilu starih poglavij. Vendar je za zdaj slovenska izdaja najboljša. Škoda je le, da so bili v Oxfordu namesto nekaterih risb shranjeni le osnutki, skice in ti so prišli v slovensko izdajo. V ruski izdaji bodo bolj kakovostne risbe. Sploh pa je prijetno, da bo to končno vendarle ruska izdaja!

Arheo: *Z veliko zamudo. Pregovor, ki pravi: Nihče ni prerok na domačih tleh, se izpolnjuje. Zato pa vam svetovna slava ne dela krivice.*

L.K.: Hvala za kompliment, vendar ne pretiravajmo. Glede na srečne okoliščine, lahko svoj sloves arheologa primerjam s slovesom publicista - v domovini. Kot arheologa me prebirajo in poznajo v arheološkem svetu, vendar pa je to zelo majhen svet. Ko sem potoval v leningrajskem vlaku, so se potniki med vožnjo razgovorili, in ko so izvedeli, da sem arheolog, je kupe zelo oživel (seveda - ekspedicijel zakladil!), vendar sopotnikom moje ime ni povedalo ničesar. Ko pa sem omenil svoj psevdonom, s katerim objav-

ljam, se je pokazalo, da ga poznajo vsi, in novica je v hipu obletela cel vagon - začeli so se zbirati ljudje iz drugih kupejev.

Arheo: *Ni potrebno govoriti o tem, da Vaš sloves publicista v nekaterih ozirih presega Vaš sloves znanstvenika. Saj je bil eden Vaših člankov o ječi in pravosodju razglašen v Leningradu za 'objavo leta' in nagrajen z odlikovanjem, ni tako?*

L.K.: Da, v umetniško-publicističnem časopisu z naklado skoraj 800 tisoč izvodov, tako da je sloves, ki sem ga dobil, precej širok, čeprav mogoče ne prav trajen. Naš arheološki ugled je trajnejši.

Vendar sam ves čas čutim nekakšno razdvojenost, kot bi bil razdeljen na dve-tri osebe. Moja dela, ki izhajajo v ruskem jeziku, so neznana večini mojih zamejskih kolegov, moja zamejska dela (neredko se ne pojavijo v ruskem prevodu) so slabo poznana v domovini. Nekoč so me v Sibiriji celo vprašali, če nisem morda v sorodu s tistim Leom Klejnom, ki pogosto objavlja v čikaškem 'Current Anthropology'... Pojavljajo pa se različni izbori del, tako da je en Klejn - tisti, ki objavlja v ruskem jeziku, drugi - tisti v angleškem, tretji - v nemškem. In vsak je po svoje okrnjen, nepopoln, ne odraža popolno moje osebnosti, mojih nazorov. Kvečjemu je boljši slovenski izbor. In za zdaj še zdaleč ni popoln.

Pred desetimi leti so v Angliji načrtovali izdajo knjige mojih teoretskih člankov, ki so bili objavljeni le v ruskem jeziku, vendar je delo iz neznanega vzroka zastalo. Zdaj je v načrtu taka knjiga v nemškem jeziku.

Arheo: *Kateri članki bodo to?*

L.K.: To bodo članki o arheološki stroki, o naravi in strukturi arheološke teorije, o etnogenezi, o uporabi teorije komunikacije pri problemu kontinuitete in zamenjave kultur, itd.

Arheo: *Povejte nam, kaj je bil vzrok za to, da ste se obrnili k teoriji? Kako ste prišli do nje?*

L.K.: Nikakor nisem prihajal k njej. Vselej sem bil tak - odkar se zavedam svojega življenja, me je zanimala teorija. Bolj verjetno je, da sem prišel preko teorije do arheologije. V arheologijo ljudje prihajajo iz različnih nagibov. Eni - iz navdušenja nad poljsko romantiko, življenjem v šotorih, izkopavanji. Ti se običajno kmalu ohladijo in ostanejo razo-

čarani. Mene je romantika ekspedicij kaj malo privlačila, po naravi sem zapečkar. Drugi - iz strasti do starih narodnih svetinj, iz nacionalnega ponosa. Izmed teh rastejo entuziasti zaščite spomenikov, vendar sčasoma tudi nevarni ideologi nacionalizma, vulgarizatorji arheologije, ki vede delajo laično. Tretji - zaradi ugank in problemov, iz hrepenenja po znanju. Sam pripadam slednjim.

Svojega študentskega življenja nisem začel z arheologijo, ampak s filologijo, točneje z jezikoslovjem in folkloristiko. In moj prvi učitelj je bil V.J. Propp, eden od utemeljiteljev semiotike. Pri njem sem študiral, čeprav nisem bil redni študent Leningrajske univerze: bil sem izreden študen, ni se mi uspelo redno vpisati, čeprav sem uspešno opravil vse izpite. Oviral me je moj židovski izvor. In takrat mi je Propp svetoval, naj se podam na arheologijo: "*Kajti vas zanima etnogeneza, stare kulturne povezave - brez arheologije tu ne bo šlo. Tudi sam*", je dejal, "*obžalujem, da v mladosti nisem imel prilike, bolj spoznati arheologijo.*" Na arheološki oddelk zgodovinske fakultete se prav tako ni bilo preprosto vpisati, a konec koncev sem to vendarle dosegel, vendar filološke fakultete nisem zapustil. Bil sem študent z dvema indeksoma. Tako sem prišel do arheologije prek problemov in teoretskih nalog.

Veste, kako je bilo naslov moji študentski nalogi v drugem letniku? '*Sovjetska etnogeneza!* Spominjam se, da sem jo natipkal na pisalni stroj in, ko sem se pripravljval za predavanje, sem zlagal izvode po straneh na dolgi mizi. V predavalnici se je pojavil dekan profesor Mavrodin. Majhen in kriv se je pomikal vzdolž mize od teze do teze, jih bral in brskal po njih, dokler ni uprl pogleda vame. "*Vi ste Klejn?*", je vprašal. Potrdil sem. "*Mladenič*", je dejal, "*jasno je, da Vam ni sojeno umreti od skromnosti. A zapomnite si moje besede, tudi od bolezni ne boste umrli.*" Bili so težki časi, stalinski. Sam Mavrodin je užival naklonjenost...Doživel je še čas, ko sem bil zaprt in celo, ko sem bil izpuščen, uspel me je spomniti na svoje davno prerokovanje, vendar je sam umrl od bolezni.

Arheo: *Sumim, da je Vaše navdušenje nad teorijo igralo nekakšno vlogo v Vaših nezdah. Zakaj so Vaši nasprotniki tako nastrojeni proti teoriji?*

L.K.: Da, moje ukvarjanje s teorijo je vsekakor jezilo arheologe, ki so bili uradno na čelu naše znanosti. Prvič, pri nas se je, kot sicer tudi na Zahodu, uveljavilo nezapisano pravilo, da je teorija, tako se je izrazil neki zamejski znan-

stvenik, kot vladar znanosti zapuščena. Z njo se nisem ukvarjal, kot temu rečemo, po dolžnosti. Drugič, veljalo je, da je teorija v sovjetski socialni znanosti lahko le ena - historični in dialektični materializem. Teoretske obdelave so bile zreducirane na premlevanje citatov iz klasikov marksizma. Mnenja sem bil, da je teorija arheologije ločen sistem tez, splošen za vse nacionalne arheologije, tj. da ne razlikuje 'buržoazne' od 'socialistične' znanosti. Nasploh sem se trudil, da ne bi uporabljal teh oznak. Tretjič, odsotnost prave teorije in pravilnih metod osnovanih na njej je dovolila arheologom starega kova popolnoma samovoljno interpretiranje arheološkega materiala, hote ali nehote so sklepe podrejali politični konjunkturi. Zato jim teorija ni bila po volji.

Arheo: *Ali obstaja pri Vas v Leningradu okolje, ljudje, s katerimi bi bilo mogoče pretresati teoretske probleme?*

L.K.: O, da. Nemara še bolj prikladno, kot tu v Berlinu. Tu so zelo zanimivi arheologi, prijetni ljudje, vendar je malo zanimanja za teorijo. V Sovjetski Zvezi so nekatera velika središča s številnimi arheologi, med njimi je Leningrad. Zanimanje za teoretske probleme je v Leningradu tradicionalno - z njimi so se ukvarjali Ravdonikas, Artamonov (moj učitelj arheologije), Grjaznov in drugi. Med mojimi kolegi - Šer, Maršak, Dolukhanov. No, seveda sem z zanimanjem za teorijo okužil tudi svoje učence.

Arheo: *Lahko bi rekli, da svoj krog ustvarjate po svoji meri, ga oblikujete. Celo tukaj so po Vašem prihodu vsi začeli govoriti o teoriji. Tako kot v Leningradu in nasploh v SSSR, obstajajo krogi, ki so seznanjeni z zahodno arheološko literaturo. Ob branju Vaše 'Panorame' so se vsi navduševali nad Vašo erudicijo, Vašo osveščenostjo. Odraža to splošno raven znanosti v SSSR?*

L.K.: Na žalost ne. Če v tem nisem izjema (dobro so zahodno literaturo poznali Ravdonikas, Mongajt, tudi danes se še najde kdo), sem pa redkost. Prvič, dobro znanje tujih jezikov pri nas ni zelo razširjeno. Običajno zna arheolog le povprečno dobro enega od tujih jezikov: arheolog, ki se ukvarja s paleolitikom - francoski jezik, z bronzasto dobo - nemški jezik, s srednjim vekom ali Slovani - poljski jezik, ostali angleškega. Tuja literatura prejšnjih let je v leningrajskih knjižnicah zastopana zelo popolno, vendar nove prispe vse manj zaradi pomanjkanja deviz. Vsak specialist je bolj ali manj poučen o odkritjih na svojem

Kenneth L. Kvamme

ozkem področju, ne uspe pa slediti literaturi v bolj širokem obsegu. Svoje učence sem spodbujel k učenju tujih jezikov in jih uvajal v dogajanja v svetovni arheologiji.

Arheo: *In vprašanje za zaključek: kakšni so zdaj Vaši načrti?*

L.K.: Najprej izdati rokopise, ki dolgo niso mogli ugledati luči v SSSR in niso mogli v zamejstvo, posebej izdati popolno izdajo knjige *'Fenomen sovjetske arheologije'* in knjigo *'Spor o Varjagih'*. Potem so tu še manj ostri rokopisi, ki mi jih prej ni uspelo izdati - zaradi nerazporejenosti samega avtorja. Tako ni bila tiskana moja *'Nova arheologija'* - po mojem mnenju ni zastarela. Poleg tega sem v času, ko sem bil izobčen iz arheologije, napisal dve knjigi o kritiki Homera, zdaj sta v založbah v Moskvi in Leningradu. Posamezna poglavja so bila že objavljena v časopisih in prejela zelo visoko mnenje zelo cenjenega znanstvenika: I. M. Djakonova. Povedal je, da bodo ta dela označevala začetek nove epohe v homerologiji. Tako da z nestrpnostjo čakam izid teh monografij. Pišem knjigo o splošnih kulturnih izvorišnih Grkov in Arijcev, te izvore vidim v eneolitiku naših step.

No, in končno so z letošnjim letom na zahtevo študentov obnovljena moja predavanja na Leningrajski univerzi. Imam tudi povabila iz tujine. Tako da imam veliko dela. Škoda le, da so se nove možnosti pokazale tako pozno - zdaj mi je že več kot 60 let.

Arheo: *Izgledate izjemno mladi.*

L.K.: Včasih. Veste, še zdaj se po stari navadi ogovarjam: *"mi, mladi raziskovalci..."*, *"nam, mladim..."*. Potem se nenadoma spomnim: to ni namenjeno nam. Namenjeno je njim. In vendar se psihično počutim bližje mladini, kot starim rodovom.

Arheo: *Verjetno je to posebnost ustvarjalne osebnosti. Želim Vam, da se uresničijo vsi Vaši načrti.*

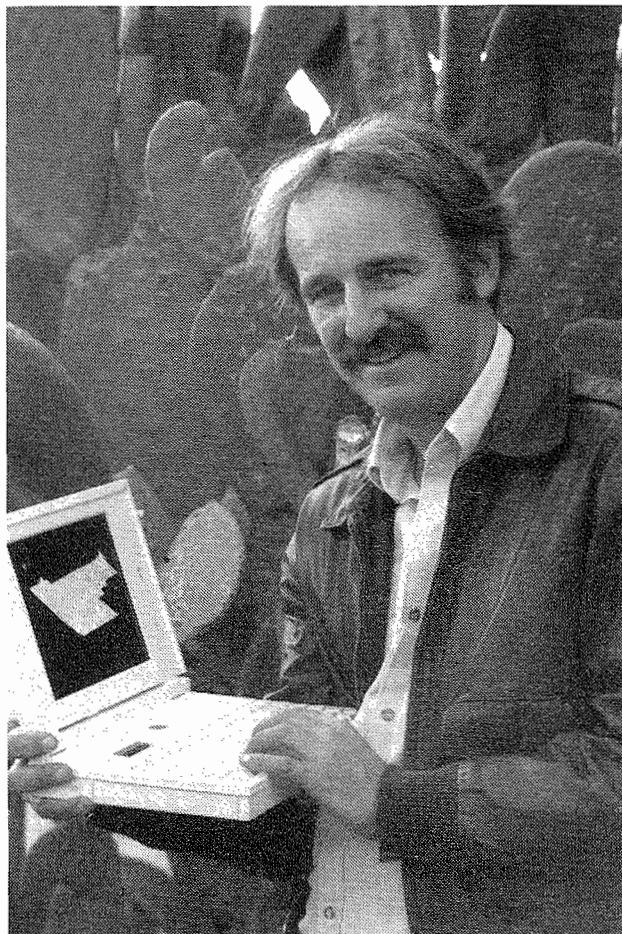
L.K.: Hvala za dobre želje.

Opomba

1. Intervju je bil opravljen pred tremi leti ob Klejnovem obisku v Berlinu.

Za Arheo je spraševala *Biba Teržan*

Prevedla: *Mojca Plevel*

Institutum Studiorum Humanitatis (ISH) - Evropski center za humanistične študije ter Oddelka za arheologijo in sociologijo Ljubljanske Univerze so organizirali tritedenski podiplomski tečaj z naslovom *Geografski informacijski sistemi in arheologija pokrajine*. Geografski informacijski sistemi (GIS) so relativno nova tehnologija shranjevanja, manipuliranja, obdelave in prezentiranja prostorskih podatkov, ki prinašajo pomembne spremembe v možnostih razumevanja in analiziranja interakcije človeka in prostora v preteklosti. Dejstvo je namreč, da se je GIS tehnologija relativno hitro udomačila v tehničnih in naravoslovnih strokah, medtem ko družboslovje, tako kot ponavadi, pri aplikacijah zaostaja. Upati je, da je s tem študijem razširjeno poznavanje GIS v humanistiki, predvsem pa v arheologiji.

Dvanajstim slušateljem intenzivnega, 105-urnega tečaja, ki se je pričel 22. junija 1992 in ki ga je vodil profesor Kenneth Kvamme iz Univerze v Arizoni, ZDA ob pomoči asistenta Zorana Stančiča, so bili predstavljeni osnovni koncepti geografskih informacijskih sistemov, teoretični pristopi geografskih in arheoloških prostorskih analiz ter izhodišča t.i. arheologije pokrajine. Študij je temeljil na vrsti praktičnih primerov iz arheoloških raziskav. Tečaja so se udeležili arheologi in geografi iz Anglije, Avstrije, Belgije, Južne Koreje, Srbije in Slovenije. Finančno podporo za izvedbo so zagotovili Ministrstvo za znanost in tehnologijo, Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod za usposabljanje invalidne mladine, Kamnik ter Ameriški kulturni center v Ljubljani. Kenneth Kvamme je eden najbolj priznanih strokovnjakov s tega področja. Objavil je vrsto publikacij na temo kvantitativne arheologije, tehnik terenskega pregleda, in severnoameriške arheologije. Zlasti je znan po svojem delu na področju aplikacij geografskih informacijskih sistemov v arheologiji. Ker smo mnenja, da njegove izkušnje lahko predstavljajo koristno informacijo tako o operativnem izvajanju raziskovanj kot tudi o sistemu arheološkega izobraževanja nasploh, smo z njim pripravili kratek intervju.

ARHEO: The course 'GIS and Landscape Archaeology' is finally over. We hope that you have enjoyed your visit here in Slovenia. What are your impressions about the course and Slovenia?

K.K.: Everyone is happy that the course is now over. Although we developed a great camaraderie and learning experience, we worked seven or eight hours a day for three weeks. I think everyone is exhausted now. I was concerned that with the intensity and duration of the course some of the students might drop out, but none did. In fact, all 12 of the students agreed that they learned a lot and enjoyed it! This was because the overall caliber of the students was very high. We also put a lot of focus on the social part of the course-parties, trips-which helped to keep moral up, and this worked out great.

A big part of the success of the course stemmed from the organizational support from the University. Working with Drs. Stančič and Saksida was pure pleasure. The facilities and equipment provided by the University were excellent. Finally, I found the setting of the course near downtown

Ljubljana to be a great choice. I enjoyed the old town center very much.

ARHEO: It is rather exceptional that an archaeologist would have such a specialized knowledge of what are considered to be technical disciplines like GIS and statistics. Can you explain how this came about?

K.K.: I became interested in quantitative methods first. As an archaeology student I received the usual traditional training, of course. I also endeavored to obtain field experience all over the western U.S., including several years as an excavator on Smithsonian Institution projects with Dennis Stanford, and I worked in Alaska, Mexico, and Germany. It wasn't until Master's level graduate work at Colorado State University (1975) that I began to question the purpose of obtaining all these data from fieldwork and what could be done with it.

Two professors were particularly influential in shaping my thoughts during this period. Russell Coberly, a cultural anthropologist, espoused the idea of a unified Science of Mankind which focused on patterns, regularities, and generalizations dealing with all people, in all places, in all times-hence, archaeology played an important role. Kenneth Berry, a quantitative sociologist, showed me the importance of looking at patterns in real data, the possibility that statistical techniques could offer new insights and, moreover, that these methods would lend a degree of objectivity to research findings, a weakness that even then I could perceive in archaeological writings. Simultaneous with all this the radical 'New Archaeology' movement was going strong. Led by people like Binford, Flannery, Plog, and Schiffer, it preached doing archaeology in a different way. They wanted to make it more rigorous, scientific, problem-oriented, and with a goal of developing generalizations or even 'laws' about regularities in past behaviors.

Being young and impressionable all this profoundly influenced me so I decided to acquire what I perceived to be appropriate scientific tools for doing this sort of archaeology: mathematics and statistics. Classes in these topics further supported my perspective by making me aware of the quantitative revolution on-going in the behavioral sciences and the new research possibilities they offered. This background convinced me that with proper methods and research plans the sites and artifacts left

behind by past peoples could be made to speak to us in a much better way. My Master's thesis, directed by Elizabeth Morris, was a radical departure for that department; it wasn't a traditional excavation report but utilized multivariate statistics to develop paleodemographic models for pueblo sites in the American Southwest.

ARHEO: *That explains your quantitative background, but how did you get involved with GIS and how was all this related to your work in archaeological predictive modeling?*

K.K.: My involvement in GIS and archaeological locational modeling may be the result of pure coincidence. I actually got involved in the modeling problem first and then learned of GIS as a way to automate it.

For several years after my Master's I worked in archaeology for government agencies or private contractors. Although I gained much experience I became bored with the same sort of projects and descriptive reports that precluded any chance to express creativity. The break in this tedium came in 1979-80 with a large contract awarded by a federal agency that called for a random sample survey of a 2,300 sq. km region in central Colorado together with the development of a model that could 'predict' where future sites might be found based on survey data.

I employed a new research plan that turned out to work very well. We measured a series of environmental variables at each of the 60-odd discovered sites thought to be important to the locations of these hunter-gatherer camps (e.g., distance to water, elevation, gradient, environmental type). We also measured the same variables at more than 100 randomly located points where it was known by our survey that sites were absent. I then could statistically compare and contrast environmental differences between site-present and site-absent locations to learn something about the prehistoric site location selection process. Our model was simply a two-group multivariate discriminant function. Cultural resource managers at our sponsoring agency could select a locus on a map, measure on the map the required six variables, and then insert the measurements into the function to obtain an estimated probability of site presence at the locus (I actually programmed a calculator to do the mathematics

so they only had to enter the environmental data). They really liked it. Some of our test statistics showed that the accuracy rate was about 85 percent for known sites. Better still, this project motivated me to return to University for my doctorate.

ARHEO: *So you developed a methodology for archaeological predictive modeling, but without the use of computers! We take it that GIS was the next step.*

K.K.: That is correct. I went to the University of California at Santa Barbara in 1980, not knowing anything about GIS, or computers for that matter (aside from SPSS, a common statistical program). I went there specifically to study under Michael Jochim, whose then recent book *Hunter-gatherer Subsistence and Settlement: a predictive Model* I found strongly appealing, and Albert Spaulding, whom I think can be accurately labeled as the father of statistics in archaeology. My choice of Santa Barbara was extremely fortuitous. I intended my doctoral project to continue my Colorado locational modeling work and it was right there, in Santa Barbara's Geography Department, that many of the initial seeds that later grew into GIS were being planted. I studied computers in earnest, spent much time in the Geography Department, and under Spaulding's guidance took more statistics classes including several under Lawrence Hubert, a renown spatial statistician.

From the geographers I learned about GIS possibilities although there was no good software at that time. We used as a shell the VICAR/IBIS image processing system that you could link specialized FORTRAN subroutines with to do GIS kinds of things. The biggest problems with my archaeological modeling work were in automation: (1) obtaining the relevant environmental measurements at a location, (2) computing the discriminant function probability for the location, (3) mapping the probability and (4) repeating steps 1-3 systematically (e.g., every 50 m) across huge regions to generate archaeological locational model surfaces. My Ph.D. involved writing computer programs to resolve these difficulties. Some of the programs included computation of gradient, aspect, distance-to-water, a view measure, and local relief from digitized elevation and stream data. My Ph.D. dissertation (1983) was successful in the application of these

programs to a 50 sq. km region involving seven variables, each measured at 5,000 points.

It was during my first post-doctoral position at Denver University (1983-85), however, that I was finally able to hone my GIS expertise to a high level. I was hired principally to create and manage a large computer database for a 1,000 sq. km project in the Colorado Plains where archaeological locational modeling was an important goal. I wrote from scratch an entire GIS package that handled digitizing, rasterizing, interpolation, area and distance calculations, application of probability functions, and which incorporated all the special environmental programs I had written in Santa Barbara. This of course involved chasing down primary algorithms in published literature or writing them myself. In any case, I learned a lot.

To complete my story, I accepted my current position at the University of Arizona in 1985. The position allows basic research time which I principally use for field projects and further study of archaeological possibilities with GIS. I've also taught a course on GIS and Archaeology for the last five years which forces me to keep abreast of developments in all areas of GIS.

ARHEO: *It seems that you started working with GIS in archaeology even before the term 'GIS' was widely used.*

K.K.: That is probably true. I got into GIS only because of my need to obtain vast numbers of map measurements for regional modeling work. One chapter of my Ph.D. dissertation in 1983 (published in *Advances in Computer Archaeology* the same year) focused on computer techniques for the derivation of map measurements and their application to archaeological modeling problems. At that time, though, the term 'GIS' wasn't widely known or used, so I naively referred to what I did as something like 'computerized map measurement and modeling'. It wasn't until nearly a year later that I found that what I was really doing was called GIS!

By 1985 I located several other archaeological practitioners of GIS in the U.S. so I co-organized (with Bob Hasenstab) probably the world's first symposium on GIS and archaeology at the annual meeting of the Society for American Archaeology.

ARHEO: *What is your impression of GIS work in archaeology as it is currently being conducted?*

K.K.: It might be too early to pass judgment since much of the discipline is only now learning how to use GIS and the number of archaeologists knowledgeable about it is still low. If we consider GIS as a tool that makes it easier to do what we did before, as many do, then much of what we see is just as good or bad as before, only it is now easier to do good or bad work! But GIS can be much more than a mere tool. Because it is so easy to undertake complex operations or generate vast amounts of information it is possible to combine tasks to attempt things never conceived of before. Generally, only the innovators have the required foresight here, and we have seen some genuinely innovative work. Too many applications seem only to copy what has been done by others, but this may be part of our collective learning process.

Recently we have seen GIS achieve something like a 'bandwagon' status in archaeology with many conferences and symposia around the globe. I think this is indicative of the high level of interest that is out there and it also serves to further promote the technology. With so many meetings we are starting to hear the same stuff over-and-over, however. Predictive modeling continues as a big topic, but what is growing is regional or national database applications, and rightly so. There are still a surprising number of papers that don't even use GIS but merely state what they hope to accomplish when they get their GIS's working! There are also too many applications that tend to focus on the beautiful computer graphics common to GIS, with little or no substance behind the graphics. GIS imagery can be an unfortunate distraction at times! All-in-all, though, I think GIS is improving the quality of regional studies and, more importantly, I think it is getting people more interested in regional work.

ARHEO: *What future trends do you expect to see in GIS technology both in archaeology and out of it?*

K.K.: In archaeology we will certainly get more familiar with GIS and we will see many more and diverse applications. I think the big focus will be on large regional or national data-bases for cultural resource management or planning purposes. GIS is an ideal tool for this. Managers will love pressing a few buttons and getting an instantaneous map of known paleolithic sites, for example.

As for research, who can say where future trends will go? I think there is much unrealized potential in the area of GIS-based simulation. With GIS it would be possible to incorporate the actual physical characteristics of a region into a simulation allowing greater realism, for example.

Recent articles in GIS journals predict that the rate of growth of this industry will be higher in Europe over the next decade than in the United States. I think we will see a similar pattern emerge in archaeology. In the United Kingdom there already are several archaeological programs in GIS, I found GIS interest and expertise among archaeologists very strong in Holland, and now here in Slovenia. In the United States there are no archaeology and GIS programs, just a few isolated class offerings. Despite the reputation of the United States as a place where computer training is advanced, I find that in general archaeology students do not have strong computer backgrounds. This very much contrasts with the situation in Europe where archaeology students with a high level of computer knowledge-archaeological 'hackers'-are not hard to find.

Outside of archaeology we will see more and better software with improved user interfaces. GIS ultimately will become a common component of society, maybe as common as spreadsheets and word processors. The next decade will see a big focus on two issues. The accuracy issue is a major concern already, because if a GIS gives an elevation, gradient or soil type at some location we want to be sure that such output is close to reality! We will also see greater links between GIS and artificial intelligence. AI can help guide or facilitate certain types of analysis or modeling problems and may be helpful at a more fundamental level by directing the system to the most appropriate algorithms when certain contexts arise.

ARHEO: We appreciate your views as a GIS specialist, but you also have an unusual background in quantitative methods and extensive experience in American Archaeology. Do you think your archaeological perspective is typical of American Archaeology?

K.K.: No, I don't think so. Like anywhere else we have a basic division between fieldwork and theory, and of course we need good links between the two. The theoretical mainstream is pretty much caught up in a

focus that tries to develop explanations and models of past behaviors or even what has been called 'law-like statements'. Much of this still is an outgrowth of the New Archaeology or Processualism that flourished in the 1970's. Although I'm generally sympathetic with these views, I think the way they came about was a unhealthy evolution.

I mean here was Binford and Company who announced "*OK, from now on we will be scientific.*" The problem is there was no intervening period that allowed restructuring and retraining of the discipline around scientific research methods. So in too many cases we have had well-intentioned people trying to do research with little or no training in formal methods. This may be one reason why so much of the New Archaeology seems shallow, with few substantive results.

A bigger part of the problem stems from the model the processualists put forward as a standard for archaeological research. Turning to the literature of Philosophy of Science for guidance they selected a physical science, theory-based model. Briefly, a researcher is to formulate an hypothesis or theory concerning the workings of some real-world process based on his or her knowledge, experience or evidence. Then, assuming the hypothesis to be true, implications are to be deduced that can be tested against real world data. Finally, the data are compared against these implications or theoretical predictions; if they agree then the hypothesis is supported, otherwise it is rejected.

Too often archaeologists have employed this as a research model without understanding how it is used by physical scientists. There, the deduced implications are pre-established physical laws that generate concrete, testable predictions, and there are formal validation procedures. David Thomas admits that in archaeology our testable predictions are only 'seat-of-the-pants' generalizations since we have no hard-and-fast behavioral laws, and our testing procedures have been less than exemplary. The assumptions, deduced predictions and testing methods often are so simplistic or questionable that 'results' in this framework typically can fit a wide range of alternative hypotheses.

ARHEO: Do you see an alternative approach?

K.K.: Surely. There is another fundamental approach to research that the processualists largely ignored. In experimental work in many sciences research designs are in common use that are formulated to elucidate patterns from bodies of empirical data. These approaches allow data to 'speak' to us; that is, new knowledge is gained by looking at patterns in data. We might collectively label this strategy as a 'data upward' approach in order to contrast it with the 'theory downward' approach that begins with theory and moves down to data. A healthy scientific discipline integrates both of these. There is a group of theorists who make models and predictions about what should occur. Experimentalists then set up research plans to test, verify or refute the theories. At the same time the experimenters working with real data make new discoveries and find new insights that theorists need to explain. A discipline progresses by the healthy interplay and integration of theory downward and data upward strategies.

Archaeological theory in the United States has suffered from a lack of focus on the latter owing in part to an intellectual tyranny of the dominant processualist viewpoint. Exploratory data analysis proposals and research that focuses on statistical patterns in data have not been well received even though it can be argued that our theoretical knowledge is in its infancy and we are still at the stage where we need to merely explore the variation that is out there. Part of the reason for a lack of focus on data-upward research is that few Archaeology Programs emphasize the need for quantitative sophistication. If there is any requirement it is usually only one or two statistics classes, and this is not really enough.

ARHEO: *So you think archaeologists should take more classes dealing with scientific research methods as part of their basic training?*

K.K.: It certainly wouldn't hurt, but generally no. Remember, I've been talking only about the subset of archaeologists who claim to be seriously interested in theory development and behavioral model building. One of my favorite quotes is 'God gave all the easy problems to Physics'. This means, of course, that the task of the physicist is relatively simple compared to the social scientist. The behavioral researcher has to deal with many, many more variables that fit into the human

equation than is encountered in any simple physical process. If someone is seriously concerned with developing non-trivial models of human behavior (or laws!) then he or she better get some real training in research methods.

ARHEO: *Thank you for talking with us.*

Za Arheo je spraševal *Zoran Stančić*

METODOLOGIJA

Kataster arheoloških najdišč Slovenije ali zgodba o nastanku neke računalniške baze podatkov (prvi del)

Oris in cilj projekta

Inštitut za arheologijo ZRC SAZU je pripravil zasnovo za računalniško zbirko podatkov o arheološki nepremični dediščini na ozemlju Slovenije, imenovano 'Kataster arheoloških najdišč Slovenije'. Združevala naj bi temeljne podatke o samih arheoloških najdiščih v Sloveniji in zbranim gradivu ter literaturi, zaradi česar bo gotovo zanimiva za širok krog uporabnikov, ki se ukvarjajo z različnimi delovnimi področji bodisi v sami arheološki sferi bodisi izven nje - od varovanja do strokovnih analiz in znanstvenih proučevanj. Nudila naj bi torej osnovo za uporabo in nadgradnjo v različne namene in cilje in je zato tudi zasnovana kot večuporabniška. Dostopna bo preko računalniške mreže, v katero se bodo lahko vključevali potencialni uporabniki od zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine, inštitutov, fakultete do muzejev idr. Zagotavljala naj bi hitro dostopne in kvalitetne osnovne podatke, ki bodo preko računalniškega omrežja dostopni hitro in nadzorovano. Vnos podatkov naj bi potekal na Inštitutu za arheologijo, kjer bomo tudi skrbeli za vzdrževanje podatkovne zbirke, medtem ko od uporabnikov pričakujemo sprotno informiranje o novih dognanjih in spoznanjih, saj je od tega sodelovanja odvisna kvaliteta podatkovne baze.

Kratek historiat

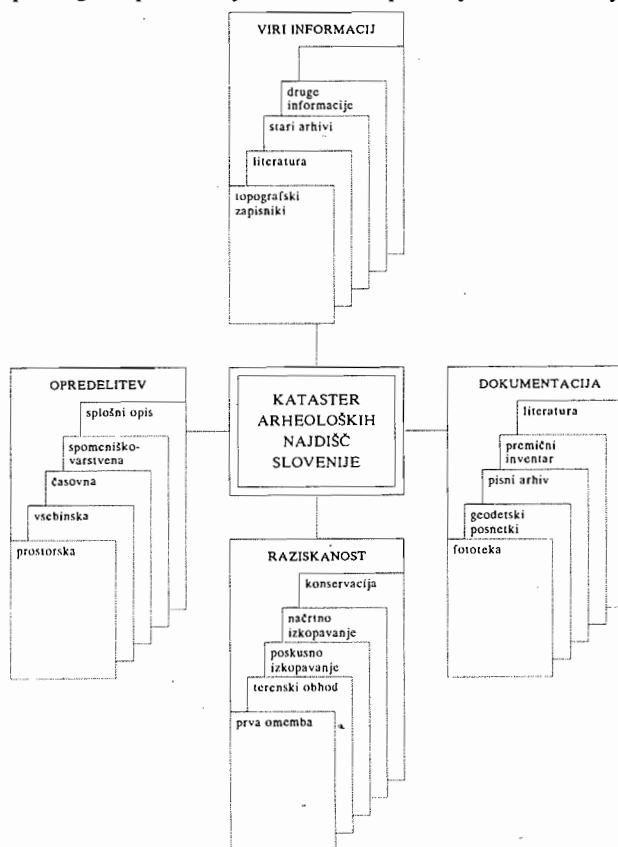
Na Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU so se in se še zbirajo podatki za arheološka najdišča Slovenije v pisni in grafični obliki že desetletja, sprva bolj po sekundarnih virih (po literaturi in arhivih), dopoljnjenimi z novimi odkritji, kasneje pa tudi s terenskimi preverjanji in lociranjem na karte (katastrske, 1:50.000, 1:5.000). Izsledki teh prizadevanj se zbirajo v obliki topografskih zapisnikov skupaj z obstoječo dokumentacijo (fotodokumentacijo, geodetskimi posnetki, skicami, kopijami starega arhivskega gradiva itd.). Rezultati zbranega in ovrednotenega gradiva do leta 1965 so izšli v publikaciji *Arheološka najdišča Slovenije* (1975), čemur je sledilo objavljane terenske preverjenih in dopoljenih podatkov po topografskih področjih v obliki topografskih zvezkov (doslej so izšli trije - *Bela krajina* (Dular J., 1985), *Prekmurje* (Šavel I., 1991), *Tržaška pokrajina* (Flego S., Župančič M., 1991).

Z računalniško tehnologijo pa so se odprle nove možnosti povezovanja in obdelave obstoječih podatkov, zlasti pa

hitrejšega iskanja natančnih informacij in kombinacij, kot jih nudi tiskana oblika, ker se podatki nenehno dopolnjujejo. Zato se je porodila zamisel o računalniški zbirki arheoloških najdišč Slovenije. Za njeno realizacijo pa je bilo potrebno predhodno izdelati geslovník za opis najdb in enotno kronološko shemo ter seveda samo aplikacijo, torej obrazec za zaslonski vnos, izpis, iskalne obrazce, ki bodo omogočali tudi tistim, ki s samim računalniškim programom niso seznanjeni, enostavno manipulacijo z zbirko.

Zgradba zbirke (sl. 1)

Podatkovna baza *Kataster arheoloških najdišč Slovenije* je zgrajena iz štirih sklopov; prvega predstavlja opredelitev najdišča glede na prostor, vsebino, čas in varovanje, drugega stanje raziskav in konservacija, tretjega viri informacij, četrtega pa zbrana dokumentacija, ki jo hrani Inštitut za arheologijo, in literatura. Strukturirana je večnivojsko - od splošnega k podrobnejšemu, ker so pridobljene informacije

Sl. 1. Zgradba podatkovne zbirke

pač raznovrstne. Tako so na prvem nivoju podatki zbrani v sledeče rubrike:

1. Prostorska opredelitev upošteva kriterij, postavljen v *Arheoloških najdiščih Slovenije* - gre za umestitev najdišča glede na ledinsko ime, zaselek, naselje, topografsko enoto in topografsko področje po *Krajevnem leksikonu* (1954), kar omogoča iskanje oz. zbiranje podatkov na ožjem in širšem prostoru. Tako je tudi doslej organiziran fundus topografskih zapisnikov v dokumentaciji Inštituta za arheologijo. Temeljna karta za prostorsko opredeljevanje, kamor se vrisujejo arheološke lokacije, je karta 1:5.000 (Temeljni topografski načrt), po kateri se povzemajo koordinate in nadmorska višina, s čimer je definirana točna lokacija arheoloških ostalin, kar omogoča povezavo z geografskim informacijskim sistemom pri analizi prostora in varovanju arheološke dediščine. V ta sklop sodijo še rubrike: današnja raba prostora, parcelna številka, katastrska občina in lastnik zemljišča, kar je zanimivo za spomeniškovarstveno službo.

2. Vsebinska opredelitev definira arheološko najdbo po enotnem geslovníku, ki je strukturiran večnivojsko - od splošnega k podrobnejšemu - in bo predstavljen v drugem delu.

3. Časovna opredelitev: enako kot za vsebinsko opredelitev je izdelan geslovník za časovno definiranje.

4. Spomeniškovarstvena opredelitev se nanaša na režim zaščite najdišča, ki ga določa spomeniškovarstvena služba, in nato ali je arheološka najdba razglašena za spomenik ali ne.

5. Splošni opis podaja značilnosti najdišča in situacijo, stanje ohranjenosti ter komentar k dosedanjim ugotovitvam.

6. Raziskanost: tukaj so navedeni podatki o raziskanosti in posegih na najdišču - od prvih informacij do izkopavanja in konservacije.

7. Vir informacije navaja, od kod so pridobljeni najdiščni podatki za računalniško zbirko in kdo je avtor.

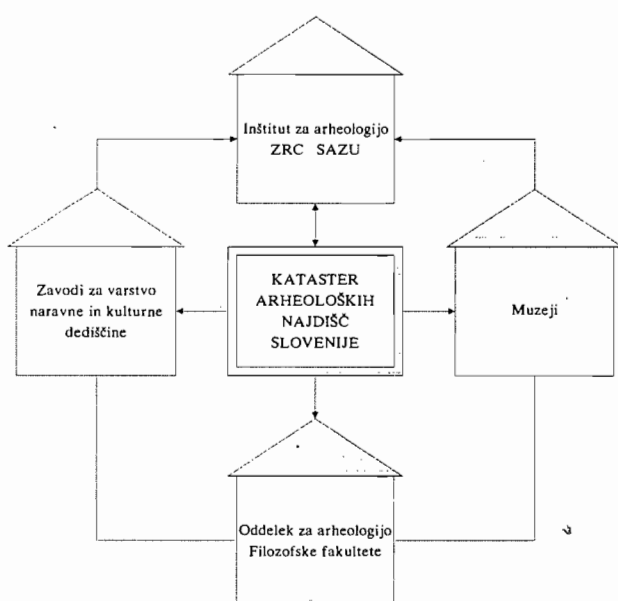
8. Literatura zajema tiste citate, ki se nanašajo na topografske podatke o najdišču. Kot posebna rubrika je uveden citat iz *Arheoloških najdišč Slovenije*; na ta način je takoj razvidno, ali je najdišče že zabeleženo v tej publikaciji in ali so tam navedeni najdiščni podatki točni.

9. Dokumentacija: na tem mestu so navedene signature in inventarne številke fototeke, geodetskih posnetkov, arhivskega gradiva (elaboratov, poročil, dnevnikov, starih arhivskih fondov itd.), risb idr., kar se nahaja na Inštitutu za arheologijo.

10. Premični inventar: tukaj so zajeti podatki, kje in pod katerimi inv. št. se nahajajo najdbe iz teh najdišč, na čemer lahko gradimo povezavo s predmetnimi računalniškimi zbirkami po muzejih.

Trenutno stanje in vizija

Doslej nam je uspelo izdelati geslovník za opredeljevanje najdb in enotno kronološko shemo ter aplikacijo, ki jo je s TRIP programom na sistemu VMS izdelala Maja Žumer iz Računalniškega centra Univerze v Ljubljani. Trenutno poteka faza pilotskega vnosa in preizkusa same aplikacije ter njeno izboljševanje. Ob zaključku tega dela bomo pripravili javno demonstracijo rezultatov in podrobneje predstavili samo zgradbo in delovanje zbirke v eni od prihodnjih števil *Arhea* (z vsemi obrazci in geslovníkom). Sledila bo priprava in vnašanje celotnega obstoječega gradiva in izgradnja računalniške mreže za več uporabnikov (sl. 2).

Sl. 2. Zgradba računalniške mreže

Razvoj in aplikacija dendrokronologije v arheologiji na slovenskem prostoru

Že izkušnja z *Arheološkimi najdišči Slovenije* in enaka prizadevanja po svetu potrjujejo smiselnost takega početja, zato menimo, da bo dobrodošla tudi pri nas in pričakujemo vaše sodelovanje.

Sneža Tecco Hvala

Kratek zgodovinski pregled

Fritz Schweingruber iz Birmendorfskega laboratorija je 1988. leta izdal knjigo *'Tree-ring, dendrochronology and application'* in v poglavju *Pogled v prihodnost* predstavil nekatere temeljne zaključke, ki so jih, poleg izvajalcev tovrstne dejavnosti za področje arheologije, sprejeli tudi dendrokronologi v širšem smislu.

Dendrokronologija oziroma raziskovanje drevesnega prirastka (Tree-Ring) ima zelo dolgo tradicijo (Schweingruber 1989, 256- 261). Leonardo da Vinci je že v 15. stoletju opazil, da obstajajo povezave med padavinami oz. klimo in vegetacijo ter drevesnim prirastkom. Marcello Malpighi in Nehemiah Grew v 17. stoletju, H.L. Duhamel de Monceau, C.F. Mirbel in John Hill v 18. stoletju, J.J.P. Moldenhawerof, H. von Mohl of Tübingen, Theodor Hartig in Robert Hartig v 19 stol. so imena botanikov raziskovalcev, ki so že v preteklih stoletjih dokaj natančno opisali rast in konstrukcijo drevesa in vpliv klime. Dendrokronologijo, kakršno poznamo danes, pa sta, po mnenju vseh, ki spremljajo razvoj te vede, utemeljila ameriški astronom Andrew E. Douglass v Združenih državah Amerike v Evropi pa botanik Bruno Huber.

Danes je v Evropi že preko trideset laboratorijev, ki se ukvarjajo izključno z dendrokronologijo. Vedeti moramo, da je dendrokronologija kot metoda raziskovanja uporabna v različnih znanstvenih panogah (geologija, geografija, klimatologija, biologija, ekologija, gozdarstvo in lesarstvo, fizika itd.) in da je datiranje lesenih predmetov za humanistične znanstvene panoge le ena oblika te metode. V svetu izhaja tudi nekaj revij, ki so namenjene objavam poročil in člankov v zvezi s to tematiko. To sta predvsem *Tree-Ring Bulletin*, ki izhaja v Združenih državah Amerike, in *Dendrokronologia*, ki pokriva evropski prostor. Veliko člankov je objavljenih tudi v revijah, ki sicer niso namenjene dendrokronologiji, pokrivajo pa določena področja. Tako lahko v arheološki stroki najdemo revije, ki precej prostora namenjajo tudi tej vedi. *BAR International series*, *Radiocarbon European journal of Forest, Science*, *Journal of Field Archaeology*, *Nature*, *Holzforschung* in *Boreas* so samo nekatere od najbolj znanih.

Dendrokronologi - strokovnjaki za les, gozdarji, botaniki, paleobotaniki, meteorologi, klimatologi, geologi, paleontologi in ne nazadnje tudi arheologi - so po 30 letih intenziv-

nih raziskav na tem področju prišli do nekaterih temeljnih spoznanj, ki naj bi bila vodilo vsem znanstvenim panogam, ki raziskujejo možnosti preživetja planeta Zemlje. Ugotovili so namreč, da je mogoče skozi rast dreves (po vsej verjetnosti tudi drugih rastlin, vendar do sedaj še niso odkrili primernih merilnih metod, ki bi nudile zadovoljive podatke) spoznati določene zakonitosti, ki so v preteklosti oblikovale podobo Zemlje.

Temeljna načela o dendrokronologiji so:

- Vzorčenje mora biti v osnovi soglasno s strogo ekološkim pristopom zavoljo povezanosti med širino branik, klimo in lego.

- Dejstvo, da so branike pomemben ekološki material, mora biti soglasno in splošno sprejeto. Dendrokronologija mora postati trajen spremljevalec arheoloških, zgodovinskih in eko-fizioloških raziskovalnih programov.

- Obstoječe mreže kronologij v ZDA in Evropi je nujno razširiti po celem svetu, da bi dobili zadovoljive podatke, ki bi bili uporabni za izdelavo celostne atmosferske analize v zadnjih treh stoletjih.

- Kmalu bo jasno, da so analize branik v prihodnosti nepogrešljiv prispevek v analizah in boju proti onesnaženosti.

- S primerjavo analiz branik z zgodovinskimi, hidrološkimi ali klimatološkimi spoznanji, je mogoče spoznati in razumeti potrebe v sedanosti in načrtovati perspektive za naše okolje.

- Neglede na temeljitost preteklih raziskav branik so bile dosedanje raziskave omejene le na primerjavo nekaterih problemov. V okoljih, ki so bolj prizadeta, bi lahko vzorčili z manj škode. To bi raziskovalcem zelo pripomoglo pri ugotavljanju vzrokov prizadetosti dreves. Spoznanja pa bi lahko s pridom uporabili na zdravih območjih.

Dosedanje delo na Inštitutu za prazgodovino in zgodnji srednji vek Dunajske univerze

Na Inštitutu za prazgodovino in zgodnji srednji vek Dunajske univerze so 1986. leta podprli razvoj dendrokronologije v Avstriji. Paleobotanik dr. Otto Cichočki, Dunajčan, je pričel zbirati vzorce in podatke za deželno. V nekaj letih si je dr. Cichočki pridobil precej izkušenj. Žal pa bo naslednje leto denar preusmerjen v druga raziskovalna polja. Dolgotrajnost izvedbe naloge, predvsem pa dolga zbiralna doba kvalitetnih podatkov za dobro datiranje s pomočjo

dendrokronologije so seveda bistveni razlogi za nestrpnost kolegov dr. Cichočkega. Trenutno ni videti prave bodočnosti. Ali pa vendar?

Stanje raziskav danes sploh ni slabo. Bazične (Tree-Ring sequence) in referenčna krivulja (Master chronology) kljub vsemu nastajajo. Počasi - ker drugače sploh ni mogoče - se nabirajo podatki in vzorci. V šestih letih finančno podprtih raziskav so pridobili približno 2000 - za datiranje uporabnih - vzorcev lesa iz stoječih dreves, lesenih arheoloških najdb, gradov in drugih zgradb.

Delo se je začelo 1986. leta, ko je predstojnik inštituta, dr. Herwig Friesinger, začel z raziskovalnim projektom '*Neue Wege der urgeschichtlichen Forschung*'. Med disciplinami kot so arheozoologija, palinologija, sedimentologija, kemične analize kovinskih najdb ter analize zoglenelih najdb, ki vsaka zase pomeni novost v arheologiji, je tudi dendrokronologija našla svoje mesto v projektu kot sekundarno ali pomožno orodje arheologiji. Na podlagi izkušenj svetovno znanih laboratorijev za dendrokronologijo kot so Hohenheimski, pod vodstvom dr. Beckerja, Hamburški z dr. Ecksteinom na čelu, Neuschattel in Birmensdorf v Švici, ameriški, laboratoriji nordijskih dežel ali pa laboratoriji Skupnosti neodvisnih držav, je bilo jasno, da zmore dendrokronologija v primerjavi z ostalimi metodami arheološkega datiranja najnatančnejšo absolutno datacijo.

Te postavke so bile izhodišča tudi omenjenemu inštitutu. Aktivnost na področju dendrokronologije sprva pravzaprav ni bila zelo razgibana, saj je oddelek začel delovati brez kakršnekoli opreme. Uvodno spoznavanje s problemom se je začelo v laboratoriju dr. Beckerja v Hohenheimu. Obiski laboratorijev v Neuschattelu pri dr. Billambozu in Gassmannu, v Veroni pri dr. Fasanijevi, v Innsbrucku pri dr. Bortenschlagerju ter Birmensdorfu pri dr. Schweingruberju in Hamburgu pri dr. Ecksteinu so znanje utrjevali in širili. Vendar pa je delovanje velikih laboratorijev precej posestniško. Velikodušna začetna pripravljenost poučevanja tujih strokovnjakov in nudenja nepopolne računalniške opreme se konča v trenutku, ko bi ti strokovnjaki s svojim znanjem in vloženim delom lahko kvalitetneje predstavili svoje delo. Nepopolna računalniška programska oprema za merjenje vzorcev ter statistični programi velikih laboratorijev, katere pa ti nudijo le v okrnjeni verziji, in na podlagi katerih ni moč izvesti najbolj preproste križnega datiranja, s čimer se prava dendrokronologi-

ja, kakršno potrebujejo arheologi, šele začne, ne zaleže prav nič. Tako je tudi dr. Otto Cichocki opremljen z okrnjeno programsko opremo laboratorija iz Hohenheima. Z merilno napravo Hoffmann, ki so jo uspeli nabaviti 1989. leta, in predpotopno računalniško programsko verzijo Apple II, lahko na Dunaju izdelajo logaritmizirano krivuljo posameznega vzorca ter največ aritmetično sredino dveh vzorcev iz istega drevesa.

Stanju in razmeram navkljub je dr. Cichocki uspel v teh letih sestaviti zavidanja vredno, vendar statistično (zavoljo nepopolne opreme) nepreverjeno osnovno dendrokronološko krivuljo (Master chronology) za hrast v območju jezera Mondsee. Ta krivulja naj bi po njegovi oceni segala v leto 800 našega štetja. Razen te, ki naj bi bila zvezna¹, obstajajo še tako imenovane plavajoče krivulje (Floating chronology - katere dobimo, kadar imamo na razpolago najdišče z za dendrokronologijo primernim lesom iz zgodovinskega obdobja, vendar nobene povezave s sedanostjo) za različna območja v Avstriji in za različne drevesne vrste do 13. stoletja našega štetja.

Slovenske razmere

1. Organiziranost

Preden spregovorimo o temeljnih potezah skupine strokovnjakov, ki se je odločila razviti dendrokronologijo tudi v Sloveniji, se moramo najprej spomniti prvih poskusov dr. Marka Acceta iz Inštituta za biologijo SAZU, ki je nekako pred devetimi leti s svojimi uvodnimi tezami (Acceto 1979, 1980, 1982, 1985) skušal utemeljiti pomembnost razvoja dendrokronologije v Sloveniji.

Dendrokronološke raziskave v gozdarski in lesarski stroki niso popolnoma zamrle. Mlada generacija raziskovalcev je do danes s pomočjo dendrokronologije uspešno raziskovala električno upornost tkiva dreves, značilnosti priraščanja in zakonitosti propadanja srebrne jelke (Čufar 1990, Torelli 1990), pojave umiranja smreke (Ferlin 1990, 1991) in klimatsko pogojenost drevesnega prirastka v Sloveniji (Ogrin 1990).

Na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani je 1991. leta zaživela ideja o razvijanju dendrokronologije kot pomoč pri datiranju lesenih arheoloških najdb. Na pobudo oddelka so se spomladi 1992 zbrale vse ustanove, ki jih dendrokronologija zanima. Če bo pri Ministrstvu za

znanost prijavljena raziskovalna naloga z naslovom 'Uvajanje dendrokronologije v Sloveniji' podprta, bo že 1993. leta skupina raziskovalcev² dodelala metodologijo in pričela z intenzivnim delom na tem področju.

2. Metodologija

Na samem začetku razvoja dendrokronologije oz. analiz drevesnih letnic v Sloveniji, bi se raziskave omejile na ozko področje terciarne udornine Ljubljanske kotline. Posebej bi se v tej fazi posvetili Ljubljanskemu barju z vencem okoliških hribov, ki ga na jugu predstavlja krimska skupina, na severu pa Polhograjski dolomiti, ter ob glavni odtočni žili ljubljanskega polja, Savi, preko Sorškega polja do Blejskega kota. Izbor za ta del Slovenije temelji predvsem na potrebah slovenske arheologije, ki bo v prihodnjih letih usmerila svoje raziskave na poselitev Ljubljanske kotline. Po uvodnih rezultatih bi raziskave razširili na celo Slovenijo na podlagi potreb posameznih strok.

Razmere in spoznanja v svetovnem razvoju dendrokronologije kažejo rezultate, zaradi katerih bi tudi v Sloveniji izbor drevesnih vrst omejili na raziskave:

- hrasta (*Quercus robur* in *Quercus petraea*),
- macesna (*Larix decidua*),
- smreke (*Picea abies*),
- jelke (*Abies Alba*) ter
- bora (*Pinus nigra*).

Za potrebe umetnostne zgodovine in arheologije bi bile sicer zelo dobrodošle tudi raziskave lipe (*Tilia platyphyllos*), jesena (*Fraxinus excelsior*) in gabra (*Carpinus betulus*), vendar slaba ločljivost letnic preprečuje izdelavo referenčne kronologije. V nasprotju s svobodno izbiro rastočih dreves smo pri izboru zgodovinskega in prazgodovinskega lesa omejeni na vzorce, ki jih sploh uspemo dobiti. Možnosti so toliko manjše, kolikor globje v preteklost prodramo.

Skozi vso zgodovino človeštva je bil les eden temeljnih gradbenih materialov. Zato lahko tudi v Sloveniji pričakujemo zadostno količino vzorcev za izdelavo krivulje. Zgradbe z dobrim vzorčnim lesom so:

- Gradovi, dvorci in cerkve. V poštev pridejo ostrešja, stropi, vezni leseni elementi, stopnišča in ostala oprema.
- Planinska arhitektura in opuščene vasi, kjer običajno uporabimo celotno konstrukcijo iz lesa grajene hiše.

- Posamezni zdravi deli zgoraj omenjenega gradbenega lesa uporabljeni v novogradnjah.

Razen gradbenega lesa nam je na razpolago tudi les, ki so ga v preteklosti uporabljali za izdelavo različnih uporabnih in umetniških predmetov. V to skupino sodijo predvsem:

- Predmeti iz etnoloških zbirk, kamor sodijo vsi uporabni predmeti iz novejšje zgodovine kot so vozovi, sodi, posode, rala in množica drugih ohranjenih lesenih orodij ter staro pohištvo.

- Sakralni predmeti, ki so izdelani iz lesa. Sem sodijo tudi lesene konstrukcije za cerkvene kore ali oltarje, klopi v cerkvah in drugi leseni predmeti.

- Zgodovinske umetnine, predmeti iz lesa. Sem sodijo vse plastike, leseni podokvirji in okrasni okvirji pri slikah, umetniško izdelani kosi pohištva.

Razen suhega lesa, obstaja dokaj velika izbira mokrega lesa. Le-ta postane zaradi posebnih okoliščin, v katerih je shranjen, sčasoma edini les, ki ga imamo na razpolago za vzpostavljanje zvezne dendro krivulje. Nahajališča mokrega zgodovinskega in prazgodovinskega lesa so v Sloveniji predvsem:

- Jezera in reke ter njihova neposredna okolica. V manjši meri lahko pričakujemo najdbe tudi v potokih in morju.

- Močvirja in barja.

Na podlagi dosedanjih izkušenj doma in po svetu bodo najdbe obdelanega ali namensko porabljenega lesa predvsem naslednje:

- Nizka gradnja v prazgodovinskih in zgodovinskih obdobjih, kamor sodijo predvsem:

- leseni mostovi in brvi ali njihovi ostanki,
- plavajoči leseni temelji za ceste, speljane čez močvirne ali barjanske terene,
- leseni utrjevalci nasipov ali rečnih obal,
- leseni temelji in leseni gradbeni elementi za izgradnjo naselja na poplavnem terenu (kolišča),
- karbonizirani kosi lesa v vlažnem okolju iz različnih arheoloških kontekstov.

- Uporabni leseni predmeti, ki so v vodo prišli naključno ali pa so že bili v njej. Sem prištevamo:

- čolne, deblake, ladje, splave in druge lesene predmete uporabljene za plovbo,
- druge lesene predmete kot so lesene posode, žlice, orodja.

- Debla dreves, ki se iz različnih razlogov nahajajo v rekah in jezerih ali v močvirjih in barjih.

Eno pomembnejših opravil je dokumentiranje vzorcev. Vsak vzorec mora imeti svoj karton s podatki, le-te mora vsebovati tudi računalniška baza podatkov.

Karton bo vseboval naslednje skupine podatkov (opisi pod številkami 1, 2, 3, 4, 8, 9, 14, 15, 16 in 17 so namenjeni dokumentiranju zgodovinskega lesa, pod številkami 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13 in 14 pa izključno recentnemu in pogosto še stoječemu lesu in drevesih; predlog je prirejen (Schweingruber 1988, 21-23) in dopolnjen):

- številka vzorca;
- namen vzorčenja;
- ime in naslov zbiratelja;
- vzorčna lega; datum, okoliš, kraj, KS, občina, zem. širina (latitude), zem. dolžina (longitude; Gaus-Krügerjeve oznake), nadmorska višina, št. karte, naklon terena, lega glede na sončno svetlobo, višina gozdne meje v okolišu;
- geološke značilnosti tal; globinska sestava tal, površinska sestava tal, odvajanje vode, prevladujoča drevesa, povprečna višina dreves v gozdu, značaj stojišča;
- vzorec (sveži les); vrsta lesa, število vzorčnih dreves v enem okolišu;
- vzorčno drevo; višina (ocena); cenotski status (socialna stopnja): vladajoče, sovladajoče, prevladano, zadušeno; krošnja: premer, listavost (normalna, borna), močna (2/3 drevesa(d.)), srednja (1/2 d.), slaba (1/3 d.); deblo: popolno (brez napake), popolno (brezhibno do 20 m), dobro (brezhibno do 5-10 m), slabo (napake že od korenin naprej);
- vzorec (zg. in prazg. les); vrsta lesa, predmet, zgradba ali del izkopnega polja, namembnost predmeta itd., del predmeta itd., kjer smo jemali vzorec, število vzorčnih predmetov v enem okolišu;
- klima; najbližja meteorološka postaja, klimatološki diagram, povprečna januarska temperatura, povp. julijska temp., povp. letna temp., povp. januarska vlaga, povp. julijska vlaga, povp. letna vlaga, klimatski pas;
- rastišče; poraslost (zastrtost) z: drevjem (v % in z višino); s podrastjo (v % in z višino); travo (v %), mahom (v %), lišaji (v %), rastlinskim pasom in rastlinsko enoto;
- seznam vrst; drevja, podrasti, trav, mahov in lišajev;

12. Braun - Blanquetova uvrstitev izobilja vrst:
 5 = več kot 75 % poraslost, 4 = od 50 - 75 % poraslost, 3 = 25 - 50 % poraslost, 2 = nepomembna, vendar nad 5 % poraslost 1 = obilna vendar nizka podrast, + = redka ali celo zelo redka in zelo nizka podrast;
13. stojnost drevesa glede na nagib terena (risba);
14. hibe (risba ali diagram) nagnjenost, ukrivljenost, spiralna rast, grčavost, grbavost, zmrzlinke razpoke, gnilobne brazgotine, brazgotine od ognja, mehanične poškodbe, poškodbe od insektov, luknje od žolne, napetosti, žlebičavost, razbrazdanost itd.;
15. v tlorisu lega jedra in položaj izvrtkov, risba predmeta z vrisano točko vzorčenja;
16. prerez ali načrt zgradbe, jezera, reke, zemlje z vrisanimi položaji vzorčanja;
17. za prazgodovinski les so priporočljive (še posebej za starejša prazgodovinska obdobja) analize C14 zavoljo pravilne umestitve v zgodovinski okvir.

Za primerno statistično obdelavo vseh dobljenih podatkov so v svetu poznani nekateri računalniški programski paketi. Najbolj med vsemi so v uporabi Catras, Aniol, Den-

dro DK in najnovejši Dendro, ki ga je razvil Frank Rinn (sodeloval je z vsemi najpomembnejšimi evropskimi dendrokronologi) iz Heidelberga.

3. Obeti za prihodnost

Ob pogledu na priloženo skico Evrope nam je takoj jasno, zakaj dendrokronologijo v Sloveniji moramo razvijati. Bela polja ali tako imenovane 'bele lise' v orisu Evrope predstavljajo tiste države, kjer na področju dendrokronologije kot datacijske metode ni bilo narejeno skorajda ničesar. Puščice nakazujejo območja na področju bivše Jugoslavije, na katerih so slovenski strokovnjaki (predvsem Acceto, Čufar, Ferlin in Ogrin; glej lit.) opravili uvodne raziskave. V Grčiji, Turčiji in Bolgariji so deloma raziskovali oz. raziskujejo tuji strokovnjaki. Vse ostale dežele imajo svoje dendrokronološke laboratorije, ki bolj ali manj uspešno delujejo. Temno obarvane dežele so znane po zelo dolgih (tudi do 9000 let) osnovnih krivuljah (master chronology) za posamezne vrste lesa kot so hrast (*Quercus*), bor (*Pinus*), smreka (*Picea*) in macesen (*Larix*). Da je za izpolnitev načel dendrokronologije kot pomožne metodologije v ekoloških raziskavah globalnega eko-sistema izredno pomembno zajeti vsa področja zemeljske oble, ne bi poudarjal. Predvidevam pa, da bi lahko s pomočjo dendrokronologije precej izpopolnili datiranje arheoloških najdb in njihovih kontekstov. Žal so danes v slovenski arheologiji prisotne le redke metode datiranja poleg sicer običajnega tipološkega datiranja najdenega materiala. Dokaj redko je datiranje s pomočjo radioaktivnega ogljika C14, še redkeje se uporabljajo palinološke analize in cela vrsta pomožnih znanstvenih metod in analiz, ki bi omogočale bolj izostren pogled na določeno najdišče.

Za uspešno vzpostavitev osnovne krivulje (master chronology) za različna področja in različne drevesne vrste bo preteklo veliko časa - predvsem zaradi dokaj zapletenih klimatskih razmer v Sloveniji. Predvidevamo, da bo za dokaj verodostojne osnovne krivulje različnih drevesnih vrst nujno upoštevati vsaj tri različna geografska območja z različnimi tipi klime: celinsko (Prekmurje ter obrobje panonskega bazena), alpsko (Julijske Alpe, Kamniške Alpe in Karavanke, morda tudi porečje Save z alpskim predgorjem) ter mediteransko (Primorje, Kras ter Notranjska). Razen teh bo za druge stroke - uporabnice metod dela dendrokronologije, ki potrebujejo neprimerno večjo

količino podatkov - nujno določiti več lokalnih geografskih območij z različnimi tipi klime.

Drugi vzrok za počasno nastajanje osnovne krivulje (master chronology ali referenca) je zahtevno zbiranje vzorcev in njihova selekcija. Znano je, da šele s pomočjo križnega datiranja (cross - dating) velikega števila posameznih krivulj - seveda če imajo vsa statistična preverjanja visoke vrednosti - lahko izdelamo kvalitetno in primerljivo osnovno krivuljo za posamezne drevesne vrste.

Naj zaključim optimistično. Ob izdatni pomoči arheologov, zgodovinarjev, konservatorjev in restavratorjev, nekaterih ustanov, cerkvenih strokovnjakov ter vseh tistih, ki zaradi narave svojega dela prihajajo v stik z zgodovinskim in prazgodovinskim lesom, ter vsekakor ob pomoči Ministrstva za znanost bo mogoče dendrokronologijo kot pomožno metodo dela za precejšnje število strok, predvsem pa za arheologijo, uspešno uporabljati tudi v Sloveniji.

Opombe:

1. Da je osnovna krivulja zvezna, se morajo v veznih območjih posamične krivulje z večjo ali manjšo verjetnostjo istosmerno pokrivati - preverjamo z Ecksteinovo vrednostjo (Ecksteinwert; Eckstein 1969), ki mora biti večja od 3.09 in istosmernostjo (Gleichläufigkeit) z vsaj 60 % vrednostjo. Obstajajo tudi druge statistične metode preverjanja.
2. Oddelek za lesarstvo in Oddelek za gozdarstvo Biotehniške fakultete, Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete, Restavratorski center Slovenije, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine republike Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Fakulteta za elektrotehniko, Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo ter druge ustanove.
3. Varovanje naravne in kulturne dediščine, ugotavljanje starosti dendroloških naravnih znamenitosti (naravnih spomenikov - drevesne najpomembnejše naravne dediščine) Slovenije, ugotavljanje prirastnih in regeneracijskih sposobnosti starih, poškodovanih in zaradi drugih vzrokov sušečih se dreves, umestnost sanacijskih postopkov z izvedbo drevesne kirurgije in prognoza uspešnosti posegov, presoja možnosti antitransfuzijskega efekta, primerjalne analize starih vaških dreves (turške lipe) in kasnejših nadomestnih zasaditev mlajšega datuma.
4. Gozdarstvo - raziskave v zvezi s prirastkom ali izpadom letega, vpliv polucije na razvoj oz. propad vrst, raziskave v zvezi s polucijo itd.;
Lesarstvo - raziskave v zvezi z genetiko dreves;
Hidrologija - ugotavljanje in raziskave rečnih vodnih tokov;
Geomorfologija - vpliv geomorfoloških premikov na rast branik, raziskave o geomorfoloških lokalnih posebnostih v prazgodovini;

Tektonika - raziskave lokalnih vulkanskih aktivnosti in drugih tektonskih posebnosti v prazgodovini;

Klimatologija - rekonstrukcija klime v preteklosti;

Zgodovina - ugotavljanje posebnih pojavov v naravi, kot so veliki požari, vulkanski izbruhi, veliki valovi, orkanska vremena, vetrovi ter datiranje nasebin iz zgodovinskih obdobj;

Entomologija - raziskave v zvezi s posebno pojavnostjo žuželk v preteklosti;

Fitopatologija - raziskave v zvezi z obolenostjo ali posebnimi lastnostmi drevesnih vrst, vpliv fungijev itd.;

Radiokarbonske datacije - preverjanje in usklajevanje podatkov dobljenih s to metodo;

LITERATURA:

ACCETO, M. 1979. *Rast in razvoj sestojev Molike (Pinus Peuce Gris) v zahodnih Prokletijah*.

ACCETO, M. 1979. "Obnova, rast in razvoj sestojev črnege bora (*Pinus nigra* Arnold) na dolomitno-apnenčastih rastiščih zahodne Bosne", *Zbornik Gozdarstva in Lesarstva* 17, 247-351.

ACCETO, M. 1980. *Rast bora Pinus Heldreich III Christ na planini Prenj v Bosni in Hercegovini*, Diss. Univ. Ljubljana.

ACCETO, M. 1982. "Subfossilno drevje iz gramoznice pri Petišovcih", *Gozdarski vestnik* 40. 9, 377-379.

ACCETO, M. 1985. "Dendrokronologija v službi zgodovinskih in drugih ved", *Pomen zgodovinske perspektive v Gozdarstvu; Gozdarski študijski dnevi*, UEK Ljubljana, 139-144.

ČUFAR, K. 1990. *Electrical resistance of tissues, increament characteristics and response to injuries in Healthy and diseased silver firs*, Diss. Univ. Ljubljana, 167.

ECKSTEIN, D. 1969. *Entwicklung und Anwendung der Dendrochronologie zur Alterbestimmung der Siedlung Haihabu*, Diss. Univ. Hamburg.

FERLIN, F. 1990. *Vpliv onesnaženja ozračja na rastno obnašanje in rastno zmogljivost odraslih smrekovih sestojev*, Magistrsko delo Univ. Ljubljana, 142.

FERLIN, F. 1991. "Nekatere značilnosti pojava umiranja smreke in njenega prirastnega odzivanja na imisijske strese", *Zbornik Gozdarstva in Lesarstva* 37, 125-156.

Poizkus uvodnih dendrokronoloških analiz lesa iz ostrešja baptisterija Sv. Janeza Krstnika v Kopru

OGRIN, D. 1990. *Klimatska pogojenost drevesnega prirastka v Sloveniji*, Magistrsko delo Univ. Ljubljana.

SCHWEINGRUBER, F. H. 1989. *Tree - Ring. Basic and Applications of Dendrochronology*.

TORELLI, N. et al. 1990. "Električna upornost kot kazalec zdravstvenega stanja in možnosti jelk za preživetje na območjih z zračno polucijo", *Zbornik Gozdarstva in Lesarstva* 36, 17-26.

Miran Erič

V okviru razvoja dendrokronoloških metod za humanistične vede, predvsem za arheologijo in umetnostno zgodovino, je Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani s pomočjo arheološkega oddelka Pokrajinskega muzeja iz Kopra izvedel poizkusno datiranje ostrešja baptisterija Sv. Janeza Krstnika v Kopru.

V članku je opisana možnost uporabe dendrokronologije za datiranje delov stavbe. Pri obdelavi podatkov se je izkazalo, kaj vse je potrebno za uspešno izvedbo takšne analize:

1. Natančen načrt in podatki o mestu odvzetih vzorcev
2. Določitev vrste lesa
3. Merjenje in navzkrižno datiranje z obstoječimi kronologijami, najprej optično in nato statistično.

Pri našem poizkusu nam pogojev iz prve in tretje točke ni uspelo v celoti zadostiti, zato je datacija vprašljiva. Članek nam kljub temu omogoča vpogled v metodologijo dela in nam nakazuje, kakšne rezultate lahko v bodoče pričakujemo (pri Ministrstvu za znanost in tehnologijo je prijavitelna naloga o vzpostavitvi dendrokronoloških metod v Sloveniji).

Baptisterij v Kopru - oris zgodovine

Baptisterij Sv. Janeza Krstnika, imenovan tudi baptisterij Karmelske matere božje, je ena od dveh centralnih sakralnih romanskih stavb, ki sta ohranjeni v Kopru.

Prvo predelavo je doživel leta 1317, o čemer priča napis nad cerkvenimi vrati, medtem ko je verjetno največjo doživel v času škofa Brutija v prvi polovici 18.st. Predzadnji poseg je opravilo Spomeniško nadzorništvo tedanje Julijske krajine pod vodstvom F. Forlatija med obema vojnama; v letu 1992 je v teku temeljita obnova stavbe.

V okviru teh gradbenih del je bilo zamenjano leseno ostrešje, katerega konstrukcija je bila dokumentirana; vzorce lesa nam je uspelo pobrati šele, ko so bili tramovi že odstranjeni z ostrešja.

Datacijo ostrešja povezujem z gradbenimi deli škofa Naldinija v začetku 18.st., točneje leta 1704.

Mislím, da je natančna datacija gradbenega posega škofa Naldinija ter dejstvo, da je večji del lesa za ostrešje uporabljen ob istem času, zadosten razlog, ki narekuje in opravičuje dendrokronološko analizo.

Sl. 1

LITERATURA:

ALISI, A. 1932. *Duomo di Capodistria*.

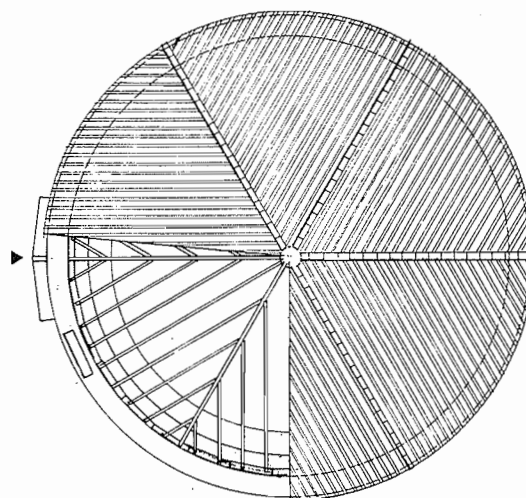
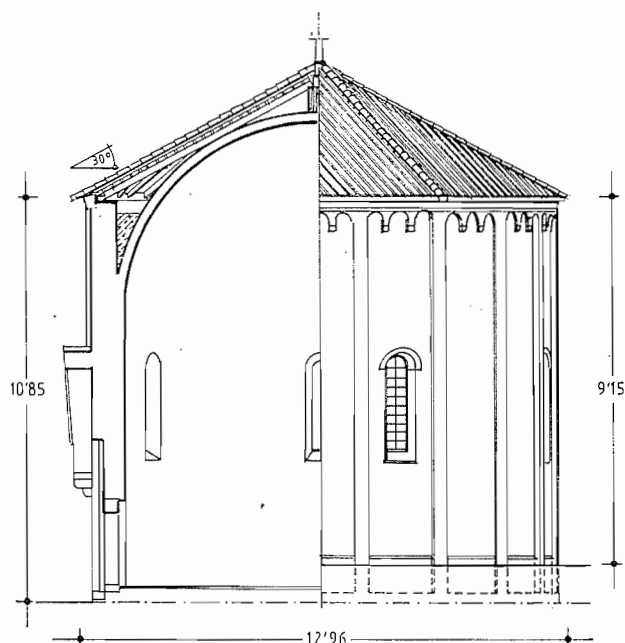
BATISTA, V. in ŠIRCELJ, S. 1977. *Centralne sakralne stavbe na Slovenski obali*, Koper.

FORLATI, F. 1956. "Il battistero romanico di Capodistria", *Atti e Memorie della Societa Istriana di Archeologia e storia patria (=AMSIA) NS 4*; 117-119.

GARDINA, E. 1988. "Rotunda Janeza Krstnika (Karmelske Matere božje)", v: ŽITKO, S. in dr. *Koper. Turistični vodnik*, 46-48.

LEISS, A. 1912. "La Rotonda di S.Elio e la Chiesa dei Carmini a Capodistria", *Pagine Istriane 11-12*, 243-251.

SEMI, F. 1935. "L'arte in Istria", *AMSIA 47*, 21-22.

DELNI TLORIS
strehe in ostrešja

PREREZ

NARIS

1 0 1m

M 100

NOVEMBER 1992

Rekonstrukcija: A. UMEK

Sl. 2

SEMI, F. 1975. *Capris Iustinopolis Capodistria*, Trieste.

ZADNIKAR, M. 1982. *Romanika v Sloveniji*, Ljubljana.

Matej Župančič

Streha rotunde baptisterija Sv. Janeza Krstnika v Kopru

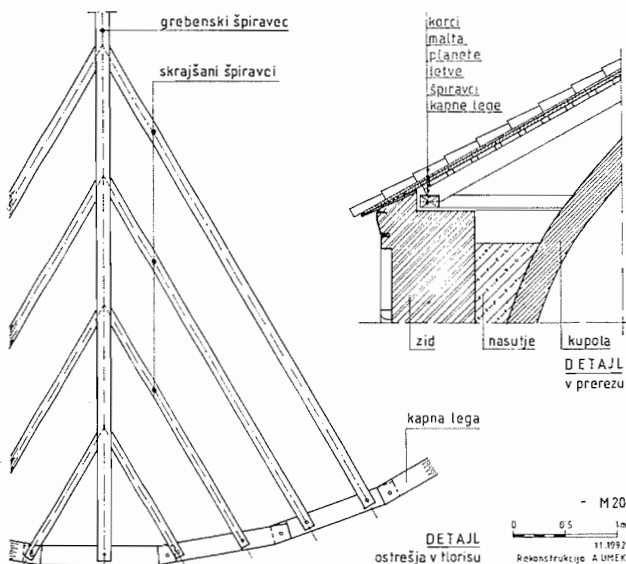
V začetku junija 1992 je bil Pokrajinski muzej v Kopru obveščen o zidarskih delih na rotundi (krstilnici) nasproti katedrale. E. Gardina in A. Umek sta si ogledala posege na njeni strehi in jo fotografsko dokumentirala ter izdelala terenske skice.

Načrt strehe pred gradbenim posegom je bil izdelan na osnovi elementov strešne konstrukcije (večji del je bil odstranjen z gradbišča), na osnovi posnetka rotunde ter s pomočjo informacij delavcev, ki so jo razstavili.

Višina rotunde od tal do napušča pred njenim vhodom je 10.85 m, na parkirišču pa 9.15 m. Njen notranji premer je 10.75 m zunanji pa 12.61 m ter premer napušča 12.96 m. Kupola sega približno 3.70 m v višino nad napuščem.

Rotundo je pokrivala t.i. šotorska streha s heksagonalnim tlorisom. Podrobnejše podatke o gradbeni konstrukciji podajata priloženi ilustraciji (Sl. 2 in 3).

Celotna strešna konstrukcija je bila iz mehkega lesa iglavcev (po izgledu in strukturi gre verjetno za dve vrsti). Bila je obnovljena v letih 1740 in 1935 (glej *Pagine Istria-*

Sl. 3

ne, št. 11.12, Koper 1912 in F. Semi, *Capris Iustinopolis Capodistria, La storia, cultura e l'arte*, Trst 1975).

Po svoji osnovi - krogu je podobna Sv. Donatu v Zadru, Sv. Eliji v Kopru, aachenski in ravenski krstilnici in oktagonalnim baptisterijem starokrščanskega obdobja.

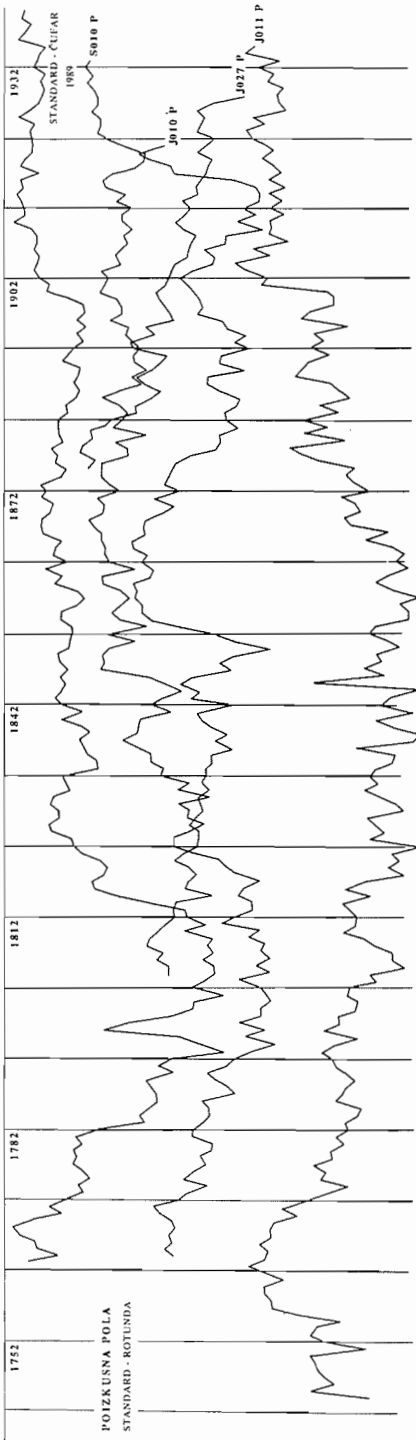
Alojz Umek

Vzorci

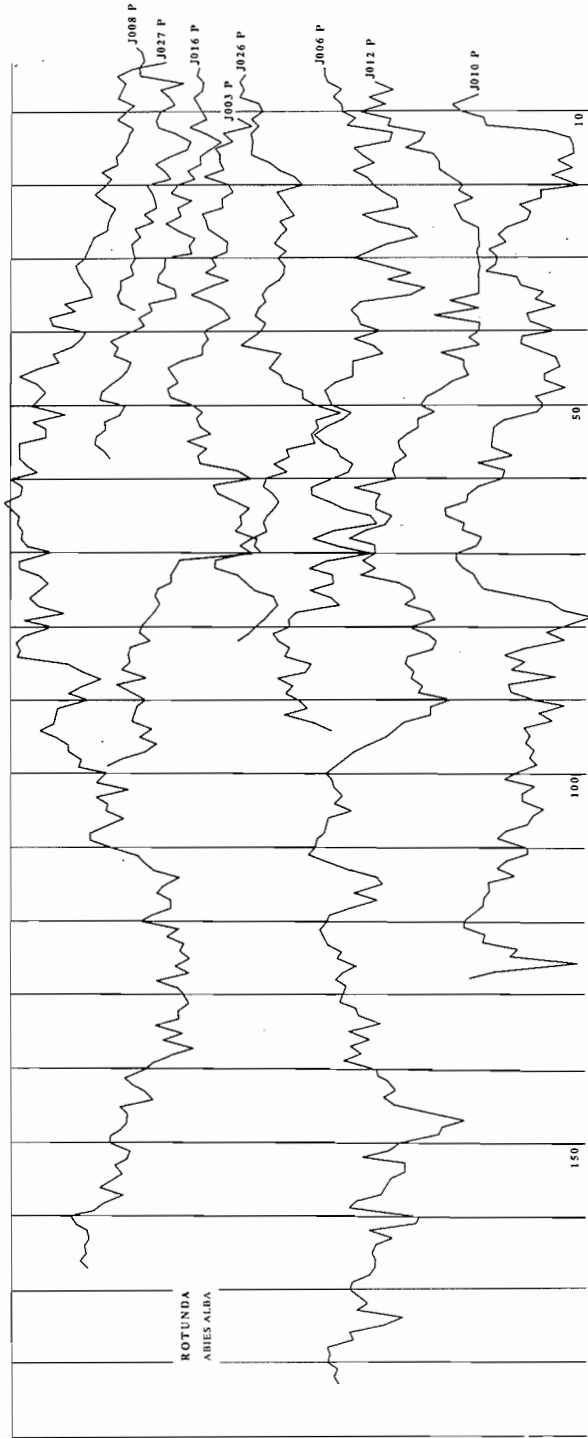
Žal smo za zgoraj opisana dela izvedeli prepozno. S tem nam je ušla informacija o umeščenosti posameznih vzorcev na sami strešni konstrukciji. Skratka, za resno datiranje in dokazovanje starejših delov lesene strešne konstrukcije je izredno pomembno vedeti in seveda dokumentirati položaj brun, od koder so vzeti vzorci, in njihovo lego v celotni konstrukciji. Zelo znan je primer datiranja Trierske katedrale (Hollstein 1980), kjer so s pomočjo

Rotunda Sv. Janeza Krstnika		14. november 1992					
		Abies Alba(J)		Picea Abies(S)			
VZOREC	ST. LET	KAM-BIJ	DATACIJA VZORCA			OCENA	
			začetek	rast	konec	začetek	konec
J 002.P	142	---	----	----	----	----	----
J 003.P	89	-K-	----	----	----	----	----
J 004.P	47	-K-	----	----	----	----	----
J 006.P	91	---	----	----	----	----	----
J 007.P	118	---	----	----	----	----	----
J 008.P	92	---	----	----	----	----	----
J 009.P	91	-K-	----	----	----	----	----
J 010.P	120	---	----	----	----	1802	1921
J 011.P	192	---	----	----	----	1742	1935
J 012.P	178	-K-	----	----	----	----	----
J 016.P	54	---	----	----	----	----	----
J 017.P	36	---	----	----	----	----	----
J 018.P	45	-K-	----	----	----	----	----
J 019.P	107	-K-	----	----	----	----	----
J 023.P	59	-K-	----	----	----	----	----
J 025.P	80	---	----	----	----	----	----
J 026.P	78	-K-	----	----	----	----	----
J 027.P	165	-K-	----	----	----	1765	1928
S 003.P	37	-K-	----	----	----	----	----
S 007.P	57	-K-	----	----	----	----	----
S 008.P	76	-K-	----	----	----	----	----
S 009.P	38	---	----	----	----	----	----
S 010.P	59	-K-	----	----	----	1875	1933
S 011.P	81	---	----	----	----	----	----
S 012.P	70	---	----	----	----	----	----
S 013.P	38	-K-	----	----	----	----	----

Sl. 4

Sl. 5

Sl. 6

dendrokronoloških analiz hrasta dokaj natančno rekonstruirali potek gradnje.

Na žalost moramo priznati, da danes v Sloveniji taka datacija še ni možna.

Ob prihodu na gradbišče obnovitvenih del baptisterija Sv. Janeza Krstnika so bili vsi tramovi in lege iz ostrešja zloženi na kupu brez oznak ali načrta, iz katerega dela ostrešja izvirajo posamezni tramovi. Tako ni bila mogoča rekonstrukcija tistih delov ostrešja (mogoče je namreč, da les ne izvira iz istega obdobja), ki so bili starejši. Znano je namreč dejstvo, da so zaradi cene takih projektov in dragega materiala (v tem primeru lesa) pogosto uporabili dele stare konstrukcije, ki so bili še dobro ohranjeni.

Na podlagi načrta ostrešja (Sl. 2 in 3) in zgornjega opisa lahko sklepamo, da smo narezali kolute lesa iz slabe polovice celotnega števila tramov. Vseh vzorcev smo nabrali 40. Tramovi so bili, če je le bilo mogoče, odvzeti na delih, kjer ni manjkala nobena branika.

Vse vzorce¹ smo mikroskopsko identificirali in ugotovili naslednje: Kar 27 vzorcev (J 001.P - J 027.P) od 40-tih je iz lesa jelke (*Abies alba Mill.*), preostalih 13 vzorcev (S 001.P - S 013.P) sodi v vrsto smreke (*Picea abies Karst.*).

Običajno se pri vzorčenju dogaja, da je prenekateri vzorec iz različnih razlogov neuporaben. Tako je bilo tudi tokrat. Pri smreki smo morali izločiti 5 in pri jelki 10 vzorcev zaradi premajhnega števila branik. Za bolj objektivno datiranje je seveda priporočljivo čim večje število branik in se odsvetuje uporaba vzorcev z manj kakor tridesetimi branikami. Dokaj neuporaben je tudi juvenilen les v centralnem delu debla, saj na njegovo rast močneje od klimatskih pogojev delujejo ostali dejavniki.

Poizkusne analize

Datumi in primerjave iz razpredelnice (Sl. 4) in grafičnih listov (Sl. 5 - 7) so pogojno relevantni, delno pa so ročno preverjeni na standardni krivulji jelke (*Abies alba*) iz raziskovalnega polja Vrhnika (Čufar, 1990), ki sega v leto 1763. Ker je mogoče, da je les za obnovo baptisterija izviral iz notranjsko-primorskega območja, zadnja temeljita obnova pa sega v 1935. leto, smo se odločili opraviti poizkusno primerjanje. Žal so podatki zaradi 'ročnega' dela (v

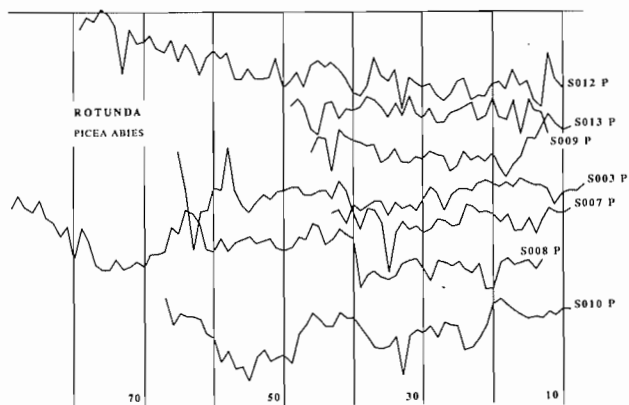
Sloveniji zaenkrat še ni na razpolago računalniške programske opreme za dendrokronološko datiranje) izredno skopi. Tudi navzkrižna datiranja posameznih vrst (smreka, jelka) ne dajejo posebno navdušujočih rezultatov.

Komentar

Krivulje širin branik smo optično primerjali z obstoječo kronologijo jelke za obdobje 1991-1763 (Čufar 1989). Za štiri krivulje (Sl. 5) bi utegnili veljati, da segajo v obdobje 20. stol. To tezo bo mogoče potrditi šele, ko bomo razpolagali s kronologije jelke in smreke za starejša obdobja.

Vzorci jelke J010.P, J011.P in J027.P je bilo mogoče z nekaj več kot 50% enakosmernostjo (Gleichläufigkeit) uvrstiti in križno datirati z obstoječo standardno krivuljo. To pomeni, da bi lahko, vendar zelo pogojno, ocenili, da je les omenjenih vzorcev nastajal v časovnem razponu 1763-1991. Redkokdaj, vendar je mogoče, se na standardnih krivuljah ene vrste lesa lahko primerja tudi vzorec druge vrste lesa. Od vseh vzorcev smreke (*Picea Abies*) je bil le vzorec S010.P za silo primerljiv. Prav tako kakor vzorci jelke, je dosegel nekaj več kot 50% enakosmernost.

Nekoliko boljša podoba se nam kaže ob navzkrižnem datiranju vzorcev posameznih vrst med seboj. Na sliki 6 dosega merjeni vzorci jelke od 47 do 62 odstotno enakosmernost. Na zadnji sliki 7 vzorec smreke S009.P dosega celo 77 odstotno enakosmernost, medtem ko ostali vzorci smreke zajemajo vrednosti med 52 % do 69 %.

Sl. 7

Nekateri tehnični problemi reševanja in prezentacije izkopanin

Ob zaključku članka bi verjetno želeli prebrati odgovor o starosti lesenega ostrišja baptisterija. Najverjetneje je bilo ostrišje zamenjano 1935. leta, vendar pa je to mogoče trditi le za nekatere izmed tramov. Zelo mogoče je tudi, da so nekateri merjeni vzorci celo starejši, kar pa ta trenutek še ni mogoče dokazati. Ob splošni in institucionalni pomoči vseh slovenskih arheologov bo tudi to v bodočnosti mogoče. Pa ne samo to!

Opomba:

1. Za dragoceno pomoč pri določitvi drevesnih vrst ter celotnega postopka dendrokronološkega ovrednotenja se lepo zahvaljujem Katarini Čufar z Oddelka za lesarstvo Biotehniške fakultete.

LITERATURA:

ČUFAR, K. 1989. (Krivulja je bila izvedena v okviru naloge objavljene 1990).

ČUFAR, K. 1990. *Electrical resistance of tissues, incementation characteristics and response to injuries in Healthy and diseased silver firs*. Diss. Univ. Ljubljana. 167.

HOLLSTEIN, E. 1980. "Mittleuropäische Eichenchronologie. Trierer dendrochronologische Forschungen zur Archäologie und Kunstgeschichte", *Trierer Grabungen und Forschungen 11*, Mainz, 273 ss.

Miran Erič

Prispevke je zbral *Miran Erič*

Fotografija: *Jože Rehberger, Pokrajinski muzej Koper*

Temeljna problema arheologije s stališča restavratorske stroke sta gotovo sam proces izkopavanja in zaščita tako terena kot najdb ter ustrezna prezentacija arheoloških izkopanin 'in situ'.

Razvoj arheologije in drugih spremljajočih ved postavlja vedno nove zahteve pri izbiri, shranjevanju ter kasnejši rabi gradiva. Vemo, da so danes izredno pomembni mikroelementi, kot je to pelod in druge biološke sestavine, katerih sporočilnosti se v preteklosti ni nihče zavedal, oziroma slutil njih izpovedno moč. Z vidika restavratorstva, zlasti preventive med samim izkopavanjem, se položaj nekoliko zapleta. Prvi konzervacijski posegi lahko zamagljujejo to biološko podatkovno bazo. Morda je s tem otežkočena priprava bioloških preparatov za nadaljnje analize?

Ne glede na taka razmišljanja, vezana neposredno na izkopavano gradivo, sem mnenja, da še vedno ni storjeno dovolj za neposredno zavarovanje izkopavanj pred atmosferskimi vplivi. Osnovni problem, ob katerega gotovo najprej trčimo, je otežkočeno fotodokumentiranje iz ptičje perspektive, kar je v arheologiji neprecenljivega pomena. Vendar obstajajo načini in možnosti, ki bi zmogli rešiti oba problema.

Nič novega, če poudarim, kakšno nevarnost predstavlja nepokrito arheološko najdišče, ko ga razgalimo, oziroma mu odstranimo 'epidermo'. Pri nas sicer ne poznamo izjemnih dnevnih temperaturnih ekstremov, značilnih za nekatera druga klimatska področja, a tudi pri nas se zgodi, da niha dnevna temperatura zraka (dan, noč) v razponu 10 in več stopinj Celzija; kaj to pomeni na osončeni površini pa bi kazalo preveriti.

Arheologija ima opravka z gradivom, ki je stoletja ali celo tisočletja obstajalo v praviloma enakomerno obremenjenem okolju. V današnjem času se je zelo spremenila sestava tal, vode in zraka. Tudi to ni zanemarljivo za dodatne zavarovalne ukrepe pri izkopavanjih ter prvih konzervacijskih posegih na gradivu, zlasti še v zgornjih plasteh. Onesnaženost je odvisna od okolja (umazana industrija, mesta, živinoreja, promet, ...) in od sestave zgornjih plasti (propustnost tal - penetracija kontaminatov). Kontaminanti so nadležni dvakrat. Najprej zaradi neposrednega učinkovanja na klasično arheološko gradivo in drugič zaradi morebitnih 'zameglitev' vrednosti biološkega primerjal-

nega gradiva (pelod, ...). O tem bi vedeli povedati več strokovnjaki z ustreznih področij.

Tisto, na kar velja opozoriti, je še vedno prisotna slaba ali neustrezna ureditev arheoloških izkopavanj in njihova slaba zaščita pred klimatskimi vplivi. Pri nas so dela praviloma omejena na razmeroma male kvadrature, ki jih je mogoče ustrezno ščititi, še zlasti pred sončnimi žarki ter atmosferijami. Zaščitni ukrepi so možni v razponu od strehe do barake, upoštevaje zahteve po hkratnem fotodokumentiranju iz ptičje perspektive. To pa pomeni, da morajo vsa zavarovanja biti pomična. Danes je gradbena tehnologija toliko napredovala, da je mogoče izdelati ustrezne rešitve skladno z zahtevami terena in klimatskimi pogoji. Taka rešitev je izgradnja montažnih aluminijških zaščit na določenem tirnem sistemu (kjer je to mogoče) zaradi možnosti premikanja oziroma umikanja za potrebe fotodokumentiranja. Za manjša izkopavanja bi bilo mogoče pripraviti pod streho tudi konzolni sistem za montažo snemalne kamere. Poizkusi s šotori so zelo nepraktični zaradi že omenjene potrebe po ustreznem fotodokumentiranju in zaradi problemov pri postavitvi na razgibanem terenu. Tudi zgolj nadstrešenje je polovična rešitev, ki ščiti deloma pred soncem in nenevihnimi padavinami.

Kakorkoli, zaščita izkopavanj je nuja, ki je ne kaže zanemarjati. Šok, ki ga doživljajo vse vrste izkopanega gradiva, je glede na vrsto materiala res različen, a v vseh

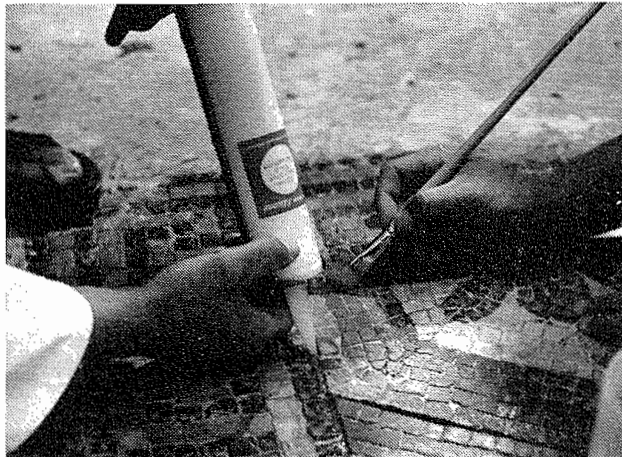

primerih hud. Zavedamo se posledic izgube vlage, manj pa smo pozorni na preventivno začasno konservacijo gradiva. Miselnost, da bomo 'črepinje oprali' in da to zmore kdorkoli, ki je le malo bolj spreten in pazljiv, ta miselnost v sodobnem svetu več ne vzdrži. Nevarnost za izgubo ali usodno poškodovanje artefaktov je vezana zelo pogosto ravno na trenutke po izkopu. V restavratorstvu je ta faza opredeljena kot nujna preventiva ali 'prva pomoč'. Od teh ukrepov je včasih odvisen celotni uspeh podjetja. Uničeno ali poškodovano gradivo daje slabše rezultate sumarnih raziskav.

Temu se ognemo, če nam uspe izoblikovati time, ki bodo v tehničnem delu ekipe imeli ustrezno šolanega strokovnjaka. Lahko bi rekli, da je čas 'pralcev' minil. Keramike ne 'peremo', ampak z nje odstranimo odvečne materiale. Po potrebi pa iz teh odvečnih materialov odbiramo vzorce za paralelne raziskave. To so tudi začetki konkretne raziskave gradiva, ki dopolnjuje arheološke raziskave, analize in sinteze.

Glede na izkušnje bi morali na lokacijah zagotavljati tudi odtočne mulde, če je le mogoče. Iz lastnih izkušenj v Simonovem zalivu vem, kaj pomeni zalivanje terena z meteorno vodo. Kljub zavarovanju s šotorom je deževnica zaradi konfiguracije terena našla pot, da je del izkopanih površin poplavlila. Nastali so pravcati bazeni na mozaičnih površinah, ki smo jih pripravili za dvig. Običajno je možno narediti odtočne mulde že v zgornjih plasteh. Trud za njihovo pripravo zna biti vselej bogato poplačan.

Preventiva ali prva konservacija gradiva bi morala postati nujni sestavni del metodologije arheoloških izkopavanj.

Pomeni pač določen napredek, stopnjo razvoja. Seveda pomeni to več napora pri izobraževanju in usposabljanju ustreznega strokovnega kadra, a to je že drugi problem, ki se mora rešiti na drugih ravneh, a ne z izogibanjem obeh zainteresiranih strok, arheologije in restavratorstva.

Kljub nekaterim zglednim depojem v naših muzejih je še vedno velik del gradiva neustrezno shranjen. Zlasti zna to biti pogubno za delno ali sploh neobdelano gradivo (neobdelano v tehničnem smislu). Zmotno je prepričanje, da lahko tako gradivo mirne duše odložimo za določen čas kamorkoli, le da po njem ne teče voda in ne gori. Gradivo v tej fazi je nežna, občutljiva nevarovana materija, ki lahko v krajšem ali daljšem času doživi neljube spremembe, ki vodijo do popolnega uničenja. Lahko se nam zgodi, da bomo nekoč na oko trden in 'zdrav' kos po določenem času pometli na smetišnico. Tak predmet resda ne izgubi substancialnih karakteristik, a žal izgubi z izgubo oblike in prvotne medsebojne razporeditve tudi sporočilnost zaradi katere smo ga shranili in želeli ohraniti! V spomin si na primer prikličem raznobarvne kamenčke nekega mozaika varno spravljene v vedru - tudi v tem primeru je materialna substanca ohranjena, a moč duhovne substance je izpuhtela.

Skratka, za začasno, a preventivno že obdelano gradivo, je nujno zagotoviti ustrežno hrambo z ustaljenimi mikroklimatskimi pogoji, dostopom, razvrstitvijo po materialih in ne skupaj z že obdelanim gradivom (infekti, kontaminacije slednjega). V nobenem primeru ni dobro gradivo zlagati eno vrh drugega, kajti po preventivni zaščiti še ni zagotovljena zadostna trdnost posameznih predmetov ne glede na to, če smo jih mehko embalirali. V začasni deponiji (ni mišljena terenska deponija) se shranjuje gradivo, ki smo ga že razvrstili glede na kvaliteto, oziroma pomembnost, kar pomeni, da smo se odločili za vrstni red temeljiteše obdelave. To v veliki meri olajša planiranje pri restavriranju.

Kako pomembna je triaža gradiva, lahko preverjamo v vsakodnevni praksi pri likovni dediščini, kjer propadajo kvalitetne in pomembne stvaritve, že tako skromne restavratorske moči pa se trošijo na manj pomembnih delih in celo na manj zahtevnih postopkih.

Prezentacija 'in situ' je stalnica, ki spremlja arheološka izkopavanja že od nekdaj. Lahko rečemo, da še vedno ne

obstaja čarobna formula za tovrstne prezentacije. Problemi se z vedno bolj onesnaženim okoljem ter povečanjem ozonske luknje samo še stopnjujejo. Nekateri elementi prezentacije so dokaj dobro rešeni. To so sistemi ustrežno rešenih drenaž in kinet. Gotovo pa to ne zadostuje za zadovoljivo prezentacijo gradiv, med katerimi so tudi gradiva, izjemno občutljiva na zunanje vplive. Opraviti imamo z materiali, ki jim moramo zagotavljati zadostno vlažnost (gline, zemlje, ...), da se ne izsušijo in razpadejo, ob njih pa materiale, ki nikakor ne smejo vsebovati preveč vlage. Povečanje ozonske luknje pomeni povečano količino ultravijoličnih žarkov. Le-ti negativno vplivajo na stabilnost nekaterih pigmentiranih kamnin ter na druge materiale. Ni dovolj, če zavarujemo ostaline samo s strešnimi elementi (lokacija za šolo Majde Vrhovnikove, Ljubljana). Zaradi občutljivih sestavin bi bilo nujno filtrirati sončno svetlobo. Tudi sistem neposrednega izpostavljanja kamnitih spomenikov na prostem, zaradi kontaminiranih padavin in zraka le-tem močno škoduje (Šempeter, sarkofagi in podobno gradivo kjerkoli, ...). Strokovno nevzdržne so ugotovitve nekaterih strokovnjakov, ko ugotavljajo, češ da so bile te stvaritve tudi v antiki na prostem. Že res, a so jim namenili življenjsko dobo kot uporabnim predmetom. Ko bi propadli, bi jih zamenjali z novimi. Za nas pa je to neprecenljiva in neponovljiva dediščina. Resnici na ljubo so bili takratno ozračje, padavine, zemlja in vode neprimerno čistejši kot dandanašnji. Ni čudežnih premazov, ki bi zadostili vsem zahtevam po trajni konservaciji.

Občutljiva gradiva bo treba prejkoslej varovati v nadkritih ali celo zaprtih prostorih. Omenili smo že filtriranje sončne svetlobe, ki na daljše obdobje zavaruje tudi barvne spremembe občutljivih gradiv. Le-te pa moramo zavarovati tudi pred nekaterimi vrstami umetnih luči. To velja tudi za muzejske postavitve in ne le za odprte lokacije. Ni vselej v nevarnosti samo obarvanost določenih materialov, pač pa tudi trdnost samih materialov, še zlasti v povezavi z učinki vlage in temperature.

Nenehno in trajno vlaženje, zmrzovanje, ogrevanje, izsuševanje, zagotovo pripelje do razrahljanja in končno uničenja še tako stabilnih materialov. K temu dodajmo še rekristaliziranje topnih soli, naseljevanje mikroorganizmov (biokemični procesi), razraščanje vegetacije (biomehanski učinki) in nenazadnje ogroženost zaradi živali in ljudi, pa je slika ogroženosti predmetov 'in situ' skoraj popolna.

Proces konservacije železnih najdb v I.R.R.A.P

Pri prezentacijah *'in situ'* je treba biti zlasti pozoren, ko imamo opraviti z občutljivimi gradivi, kot so poslikani in navadni ometi, mozaične površine, občutljivejši estrihi, kamniti likovni elementi, zrahljana tla in rahli zidovi. V takih primerih je treba računati na prezentacijo v delno ali popolnoma kritih oziroma zaprtih sistemih. Le tako bomo gradivo ohranili nepoškodovano in neogroženo.

Z estetskega vidika osvetlimo še problem onduliranih površin. Zlasti so to najdbe v prostorih z ostalinami večfaznih gradenj ali hipokavstom. V teh primerih je prišlo praviloma do posedanj (Ptuj, Ljubljana, Izola, Oglej, ...). Konservacija take oblike nujno povzroči nekatere občasne ali trajne nevšečnosti (nesnaga, usedline, koncentracija mikroorganizmov, vegetacija, ...) v konkavnih delih. V primerih, ko ni opravljeno ustrezno temeljenje z izolacijo ob začasni premestitvi mozaika, pa prihaja še do morebitnih izsoljevanj, tektonskih premikov ter s tem do pokanja, inkrustacij in podobno.

Mozaik je bil vedno ravna hodna površina, zato se zdi vztrajanje pri zatečeni valoviti obliki tudi z etičnega vidika nekoliko prisiljena rešitev. Kajti zidove smo pripravljene rekonstruirati, pri talnem elementu pa želimo ohranjati konservativno varianto (Emona, ...).

Zaradi praktičnih posledic je restavratorska stroka bolj naklonjena prezentaciji prvotne, ravne oblike. Sicer bi morali denimo zidove in stropove, ki se porušijo na tla, konservirati in prezentirati v zatečenem stanju, ne pa jih odstranjevati in prezentirati ostanke nekje drugje. Vztrajanje pri prvotni obliki ima, kot že rečeno, tudi čisto praktične prednosti pri vzdrževanju prezentiranih spomenikov.

Na te ali podobne probleme so opozarjali že mnogi avtorji objavljenih in neobjavljenih gradiv. Namen tega članka je obuditi nekatere znane pobude ter vzpodbuditi razmišljanja o novih možnostih in vidikih, ki jih narekujejo opisani pogledi. Zlasti pa moramo nujno poskrbeti za krepitev ustrezno šolanega restavratorskega kadra, ker bo le tako mogoče zagotavljati gradivu ustrezno obdelavo ter nadaljnji obstoj.

Ivan Bogovčič

Konservacija arheoloških predmetov se je v zadnjih 40. letih iz preprostega rokodelstva razvila v sestavni del arheologije. Zahteva tako visoko stopnjo ročne spretnosti, kot tudi razumevanje procesa moderne arheologije, poznavanje materialne kulture, zgodnje tehnologije in vseh možnih metod za ohranjanje in prikaz originalne površine predmeta. Delo konservatorja mora biti podprto z analitičnimi raziskavami znanstvenikov. Znanstveno mora oblikovati vprašanja in v pravilnem kontekstu razlagati odgovore.¹

Konservacija arheološkega železa v delavnici je ena izmed najtežjih in problematičnih nalog za konservatorja. Za noben drug material ni bilo predlaganih in preizkušenih toliko konservatorskih metod in tehnik, kot za železo.

V lanskem letu mi je Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani omogočil enomesečno gostovanje v *Institut de Restauration et de Recherches Archeologiques et Paleometallurgiques Compiègne* v Franciji. Konservatorska delavnica te ustanove je bila ustanovljena na pobudo arheologov 1977. leta. Ustanova je privatno organizirana in njeni lastniki so stalno zaposleni v njej. Na področju konservacije kovinskih najdb je ena izmed vodilnih delavnic v Franciji. Bralkam in bralcem želim predstaviti njen konservatorski proces pri obravnavi arheološkega železa in materiale, ki jih uporabljajo.

1. Prva dokumentacija

Inventarna knjiga

Vsak predmet dobi ob sprejetju inventarno številko. Poleg nje je zabeležen datum sprejetja in ime naročnika.

Mapa naročnika

V njej so zbrane vse poslovne listine med naročnikom in delavnico, predlogi konservatorskega procesa nekega predmeta, njegova vrednost in opis stanja ob prevzemu.

Črno-bela fotografija predmeta

Kadar je predmet izredno redek in tehnološko zanimiv, se naredi dia-posnetek in barvna fotografija.

Za boljše razumevanje sledečih delovnih postopkov je potrebno zapisati nekaj osnovnih informacij o naravi železa, korozijskega procesa in njegovih pojavnih oblikah.

Narava železa²

Čisto železo je srebrno bela, zelo mehka, magnetna, vlečna kovina. Njeno tališče je pri 1530°C, vrelišče pri 3000°C. Na vlažnem zraku oksidira in se spremeni v mineral. V elementarnem stanju ga redko najdemo. Navadno je takrat pomešano z majhnimi količinami nikla, nahaja se v meteoritih. Najpomembnejše železove rude so: hematit (Fe_2O_3), magnetit (Fe_3O_4), limonit ($\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot \text{aq}$), siderit (FeCO_3) in pirit (FeS_2).

Na lastnosti železa najbolj vpliva prisotnost ogljika. Glede na njegovo količino razlikujemo surovo, belo in sivo lito železo. Surovo vsebuje 1,7% ogljika in ga mehansko ni možno obdelovati, niti toplo niti hladno. Belo lito železo nastane s hitrim ohlajanjem surovega železa. Služi za pridobivanje jekla. Sivo lito železo nastane s počasnim ohlajanjem surovega železa. Uporablja se za ulivanje predmetov. Jeklo je zlitina železa, ogljika (do 1,7%) in drugih elementov. Pridobiva se s prečiščevanjem tekočega surovega železa.

Lastnosti železa:

- pri žarenju na zraku prehaja v magnetit,
- v solni kislini se topi v železov(II)klorid,
- topi se v solitrni in žvepleni kislini,
- na suhem zraku ostaja nespremenjen,
- pod vplivom vlage in kisika začne rjaveti.

Nastajanje korozije in njene pojavne oblike
Katalizatorja korozijskega procesa sta vlaga in kisik. Železo se pod njunim vplivom spreminja v okside in hidrokside ter prehaja v naslednje kemične spojine, kloride in sulfate. Arheološki železni predmeti so prineseni h konservatorju v več ali manj korodirani obliki. Nastanek korozijskih produktov je odvisen od korozijskega okolja, v katerem je bil predmet zakopan, in od sestave ter obdelave kovine. Uspeh konservacije je odvisen od poznavanja različnih korozijskih pojavov, njihovega nastanka in kemičnih lastnosti³.

Korozija brez kloridov

Če je predmet ležal v vlažnih tleh, je kisik napadel železo. Proizvod tega so železovi oksidi, hidroksidi in karbonati. Ta rdeče rjava skorja je vodopropustna, kar omogoča nadaljnje reakcije s kovino. Korozijski proces je zaključen takrat, ko je kovinsko jedro popolnoma spremenjeno v korozijske produkte.

Kloridna korozija

Prisotnost soli (NaCl) v vlažnih tleh pospešuje propad kovine. Sol reagira neposredno na kovinski površini v železov(III)klorid. V vodi je topen in tvori solno kislino, ki spet napade kovino ter tvori nove železove kloride. Predmet se začne luščiti, prvotna površina predmeta se izgublja. Pravo časovno bombo pa predstavljajo železovi oksikloridi (FeOCl). V vodi so netopni, pod vplivom vlage prehajajo v železov hidroksid (FeOOH) in železov(III)klorid. LE Z ODSTRANITVIJO CELOTNE KOLIČINE KLORIDOV SE DOSEŽE STABILNOST PREDMETA.

Elektrokemična korozija

Vzrok je kontakt dveh različnih kovin. Tvorijo se mesta z različnim električnim potencialom. Pri tem reagira manj žlahtna kovina v prid žlahtnejše. Ta oksidira šele takrat, ko je kovinsko jedro nežlahtne kovine popolnoma spremenjeno v korozijske produkte.

Medkristalna korozija

Vzdolž kristalnih mej in napetostnih razpok pride do medkristalne korozije, katere vzrok je nehomogena kristalna sestava železa.

Bakterijska korozija

Razvije se v okolju, kamor kisik nima dostopa. Korozijo povzročajo delovanje bakterij, ki reducirajo sulfate v železove(II)sulfide, kateri napadejo kovinsko površino. Takšen predmet je obarvan črno.

Opečno rdeča plast

Če je železo razgreto pri temperaturi okoli 200°C, nastaja pri tem gosta, opečno rdeča, hematitna plast. Zaradi čvrstosti in gostote ščiti predmet pred korozijo. Vzrok morebitne korozije, ki se tvori pod njo, predstavljajo majhne razpoke v njej. Zaradi nastalih napetosti se začne predmet luščiti.

Delitev železnih najdb, glede na stopnjo korozijskega procesa:

1. Predmeti z neznatno korozijsko plastjo, originalna površina leži na kovinskem jedru.
2. Predmeti z debelimi korozijskimi plastmi, pod in nad originalno površino. Kovinsko jedro je ohranjeno.
3. Predmeti popolnoma spremenjeni v korozijske produkte, brez kovinskega jedra.

2. Pasivna konservacija

Varovalni vidik konservacije - je začetna stopnja zaščite, ki fizično ne posega v predmet. Predmeti so posamično pakirani v celofanske vrečke in zloženi v transparentne polietilenske škatle s pokrovom. V škatli sta dve vrečki sušilnega sredstva (Argelac) in indikatorska kartica vlažnosti. Ko se Argelac nasiti z vlago, ga je možno regenerirati. Škatla je označena z imenom naročnika in odgovornega konservatorja.

3. Poseg

3.1 Delovna dokumentacija

Opisni list

- inventarna številka predmeta,
- ime naročnika,
- ime odgovornega konservatorja,
- arheološki podatki,
- morebitni predhodni konservatorski postopki,
- mere predmeta (pred in po konservatorskih postopkih),
- risba,
- opis raziskav,
- teoretični načrt konservatorskih postopkov (grob opis),
- dejansko izvajanje.

Teoretični načrt konservatorskega postopka

Kadar naročnik ne želi imeti opravljenih vseh konservatorskih postopkov, konservator naredi le teoretičen načrt potrebnih postopkov.

3.2 Raziskave predmeta

Namen raziskav je spoznati fizično-kemične lastnosti predmeta in njegove posebnosti. Dobljeni podatki so odločilni pri izbiri in vrstnem redu konservatorskih postopkov.

Fizično-kemične lastnosti: narava materiala, prisotnost drugih materialov, korozija (pojavnost; narava korozijskih produktov, tip korozije, stratigrafija korozijskih produktov in s tem povezana določitev prvotne površine predmeta).

Karakteristike predmeta: ohranjenost, oblika in določitev, tehnološke posebnosti, ornament.

Grob pregled

H grobem pregledu sodijo vizualna opažanja konservatorja, s pomočjo mikroskopa, magneta in skalpela. Pri prepo-

znavi oblike predmeta si konservator pomaga z arheološkimi referencami.

Rentgenski posnetek

Močno korodirane predmete pregledamo z x-žarki. Podatki dobljeni s posnetkom: obseg korozije in ohranjenost predmeta, oblika predmeta, prisotnost druge kovine oz. organskih snovi, tehnološke posebnosti in prostorski položaj posameznih predmetov, ohranjenih v obliki sprimkov.

Kemične analize

Natančna prepoznavna materiala je možna le s kemičnimi analizami. V I.R.R.A.P so kemično analizirani le tehnološko zanimivi predmeti.

3.3 Razpoznavna

Razpoznavna predmeta je rezultat vseh predhodnih raziskav.

3.4 Izbira in zaporedje delovnih postopkov

Izbiri in zaporedje delovnih postopkov določajo podatki, dobljeni z raziskavami objekta. Konservator se mora zavedati dokumentarne vrednosti predmeta, oceniti nujne in nepotrebne postopke ter njihove posledice. V največji možni meri je potrebno upoštevati reverzibilnost materialov. Pri obravnavi železnih najdb je odločilna morebitna prisotnost drugih materialov, ohranjenost kovinskega jedra in s tem povezana aktivnost korozijskega procesa.

3.4.1 Grobo čiščenje

Zemljo in kamenje odstranjujemo s pomočjo skalpela in korundnih brusov. Predmet naj ostane cel. Če pa je zelo krhek, je bolje, da ga pred utrjevanjem ne čistimo.

3.4.2 Aktivna stabilizacija

Za popolno stabilizacijo korozijskega aktivnega predmeta je potrebna odstranitev celotne količine kloridov. V ta namen v I.R.R.A.P uporabljajo alkalno sulfitni postopek. V primerjavi z ostalimi metodami je ta najuspešnejša, saj odstrani tudi v vodi netopne oksikloride, ne spreminja metalografske strukture kovine, tvori magnetitno zaščitno plast in je enostavna.

Kopel

Alkalno sulfitna raztopina sestoji iz dveh kemičnih komponent, 0.5M (molarne) NaOH in 0.5M Na₂SO₃. Priprav-

ljajo jo v tristolitrski cisterni. Ko je razsolitveni proces zaključen, raztopino nevtralizirajo s 95% žvepleno kislino.

Priprava predmetov

Krhki predmeti so zaščiteni s polietilensko folijo. Položeni so v plastične košare s separatorji. Tako se ne morejo med seboj pomešati. Predmeti, večji od košar, so položeni na dno kadi.

Razsolitev

Alkalno sulfidna raztopina je pred oksidacijo zaščitena s peno iz polistirena. Da bi povečali mobilnost Cl^- ionov in difuzijskega procesa, celotno količino segrejemo do 55°C. Koncentracijo kloridov v raztopini, izvlečenih iz korodiranih predmetov, določajo s FIA (Flow Injection Analysis) metodo. Kadar odstotek izvlečenih kloridov upade, staro raztopino menjajo z novo. Postopek se ponavlja tako dolgo, dokler se več ne zazna zvišanja kloridov.

Izpiranje

Cilj izpiranja je odstranitev alkalno sulfidne raztopine iz predmetov. Postopek se vrši v tristolitrskem bazenu, napolnjenim z demineralizirano (destilirano) vodo. Vodo zamenjajo vsak dan. Ko doseže vrednost $\text{pH}=6.5-7$, je izpiranje končano.

Sušenje

Predmeti se po izpiranju sušijo 48 ur pri 30°C.

3.4.3 Utrjevanje

Krhke predmete je potrebno pred čiščenjem utrditi. V ta namen uporabljajo 10% raztopino akrilnega laka (Paraloid B-72) v acetonu. Utrjevanje se, zaradi boljše učinkovitosti, vrši s pomočjo zračne črpalke (850 barov).

3.4.4 Čiščenje in dopolnjevanje

Zavedati se moramo, da konservator ne 'dela' novega predmeta, ampak skuša v največji možni meri prikazati njegovo originalno površino in obliko. Pomembno je sodelovanje z arheologom. Korozijski produkti se odstranjujejo z diamantnimi brusi, različnih velikosti, zrnatosti in oblik. Za dopolnjevanje se uporablja mastic (40% Paraloid B-72 in zgostitveni dodatki).

3.4.5 Lepljenje

Uporaba enokomponentnega lepila (cianakrilat). Če je predmet izredno krhek in popolnoma spremenjen v korozij-

ske produkte, je dovoljena uporaba dvokomponentnih lepil na bazi epoksidnih smol.

3.4.6 Poliranje

Ko je konservator prepričan o maksimalno doseženem videzu predmeta, ga spolira z aluminijevim oksidom ('air-brasive' metoda) in gumijasto polirko.

3.4.7 Sušenje in zaščita

Iz predmeta mora biti odstranjena vsa vlaga. Sušenje poteka od znotraj navzven. Razmaščen predmet je tri do štiri dni v hermetično zaprtem prostoru s silikagelom, nato pa tri ure v sušilni komori (40°-50°C). Zaščiten je z 10% raztopino Paraloid B-72 v acetonu in mikrokristaličnim voskom, raztopljenim v špiritu.

3.5 Dokumentacija in prezentacija

Po končanih delovnih postopkih se stanje predmeta dokumentira s črno-belo fotografijo in risbo.

Za morebitno rekonstrukcijo ali ležišče predmeta se uporablja akrilno steklo. Njegova razstavna podoba je tako bolj estetska in razumljiva.

3.6 Hramba

Vse škatle (gl. 2) s predmeti so hranjene v neprodušno zaprtem prostoru. Relativna vlaga se preverja s tremi različnimi higrometri, ki so med seboj neusklajeni.

Oponbe:

1. Konservatorska sekcija Zveze muzejev Slovenije (1991), "Konservator-restavrator: definicija poklica", *Fragments št. 1*, 20ss, Ljubljana. Prevod dokumenta, ki ga je izdal I. 1984 Mednarodni muzejski svet (ICOM), Komite za konserviranje, Kopenhagen.
2. Canić, V. (1971), *Osnovi opšte i neorganske hemije*, Beograd: Univerzitet u Novom Sadu, 284ss.
3. Watkinson, D. (1987), *First Aid for Finds*, 2. izdaja, Hertford/London: Rescue/UKIC Archaeology Section.
4. Weker, W.H. (1992), "Alkaline Sulphite Treatment in the I.R.R.A.P System of work and course of extraction chloride", *Compiègne: I.R.R.A.P.*

Brigita Petek

Jedan aspekt primene teorije simetrije u arheologiji

Karakteristika kompjutera da je nesklon nepreciznostima i maglovitim opisima materala je sastavljače softwarea za analizu keramike da posegnu za egzaktnim deskriptivnim oruđima i klasifikacijskim principima, i može se reći da su neki značajni rezultati već postignuti. Isti problem nedvosmislenog opisa i čvrste klasifikacije javlja se i kod obrade ornamenta, a ovaj tekst sugeriše rešenje. Ime tog rešenja je teorija simetrije.

Svakako, red je napomenuti da je teorija simetrije već upotrebljena u antropologiji i arheologiji, ali smatram da je njen puni zamah omogućen tek savremenim razvojem oruđa kojima se arheolozi koriste.

Simetrologija je naučna oblast proistekla iz kristalografije i ušla u matematiku 20-ih godina ovog veka pod uticajem Speiserove teorije grupa. Sa izučavanja pravilnosti kristalnih rešetaka prešlo se na formiranje teorijskog modela, klasične teorije simetrije, a proširena teorija simetrije (antisimetrija, kolorna simetrija, teselacija...) i dalje je u žiži interesovanja današnjih teoretičara (Grünbaum, Shephard, Jablan...).

Na ovom mestu se izvinjavam čitaocu, ali kratak opis elementarnih pravila simetrije je neophodan:

Simetrijsku operaciju definišemo kao proces u kojem osnovni asimetrični delovi figure, zvani 'fundamentalni delovi', prolaze kroz određena kretanja u vezi sa osnim tačkama ili pravama dok se ne transformišu u same sebe. U ovom tekstu ću koristiti strelicu kao fundamentalni deo (sl.1). Proces formiranja simetričnih figura takođe se naziva izometrija ili transformacija. Simetrične figure su sastavljene od dva ili više ekvivalentnih fundamentalnih delova koji su postavljeni ekvidistantno u odnosu na liniju i/ili osnu tačku.

Sl.1

Kretanje kojim se ponavljaju delovi simetrijskih figura u bilo kojoj datoj simetrijskoj operaciji nužno podrazumeva kretanje fundamentalnog dela na dato rastojanje tako da figura bude kongruentna sa originalom. Na slici 2 je prikazano izometrijsko kretanje strelice gde isprekidane strelice pokazuju kongruentne strelice koje se kreću uz pravu.

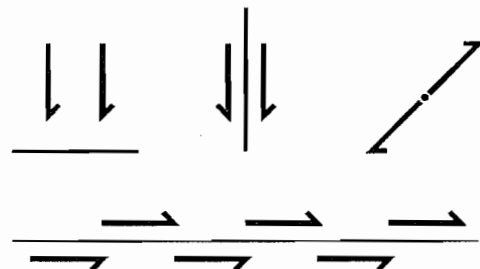
zano izometrijsko kretanje strelice gde isprekidane strelice pokazuju kongruentne strelice koje se kreću uz pravu.

Sl.2

Sve simetrije zasnovane su na sledeća četiri kretanja (sl.3):

- TRANSLACIJA podrazumeva kretanje fundamentalnog dela po pravoj.
- REFLEKSIJA zahteva da se fundamentalni deo preko prave reflektuje ogledalski.
- ROTACIJA znači kretanje fundamentalnog dela oko osne tačke.
- KLIZAJUĆA REFLEKSIJA kombinuje translaciju i refleksiju što dovodi do figure koja podseća na trag ljudskih koraka.

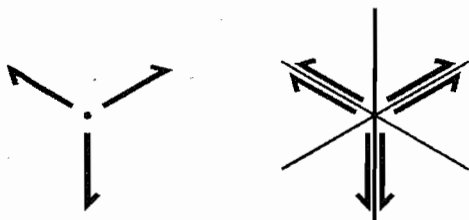

Sl.3

Ove četiri vrste kretanja generišu sve simetrije:

- Grupe simetrije sa invarijantnom tačkom, rozete. Ovo nas dovodi do dve beskonačne klase grupa - rozete C_n i D_n (gde je C_n ciklična grupa reda n , a D_n diedarska, odnosno sa refleksijom)(sl.4).
- Grupe simetrije sa invarijantnom pravom, bordure. Ovde spada konačan broj od 7 grupa bordura (sl.5).
- Grupe simetrije sa invarijantnom ravni, ornamenta¹. Ovakvih grupa ima 17. (sl.6)

Izuzev ovih grupa simetrije, postoje još i antisimetrija i kolorna simetrija, kao i teselacija.

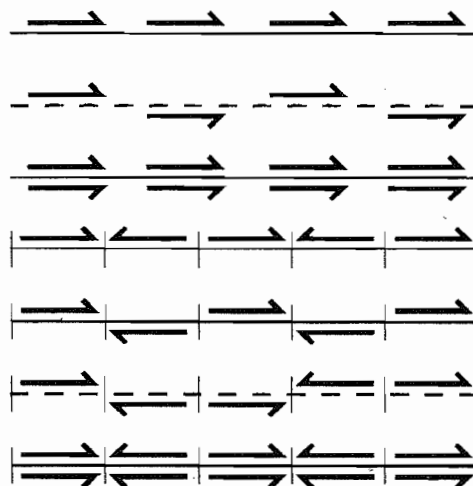
Sl. 4

ANTISIMETRIJA označava dvobojnu simetriju ili, opštije rečeno, bilo kakvu binarnu ili dvovalentnu simetriju (dakle, ne nužno crno/belu, nego i udubljeno/ispupčeno, grubo/glatko...). U ovoj kategoriji, klasična teorija simetrije se proširuje, i slično (sledstveno) spomenutim grupama simetrije dobijamo: 3 beskonačne klase rozeta (1 C_n parnog reda i 2 D_n), 17 bordura i 46 ornamenata. Svaka od ovih dvovalentnih ili antisimetrijskih grupa može se dvojako definisati: grupom simetrije ornamenta pre bojenja (linijskog crteža) ili grupom simetrije koju čine obojeni likovi.

KOLORNA SIMETRIJA (ili višefazna) predstavlja regularno bojenje ornamenta i daje beskonačan broj simetrija što je uslovljeno brojem boja.

TESELACIJA ili idealno mozaičko ispunjavanje ravni, nije u potpunosti istražena u pogledu pobrojavanja mogućih varijanti, iz razloga čije navođenje u ovom radu nije od veće važnosti.

Ono što se možda već podrazumeva, a ipak mora biti naglašeno, jeste činjenica da se preko teorije simetrije daju klasifikovati svi ornamenta, bez ostatka, a to i nije tako loše, i nekako se uklapa u spomenuti zadatak koji je pred nas postavila kompjuterska tehnologija. Pre formiranja simetrološke tipologije ornamenata valja svakako dobro razmisliti o tretmanu greške (nekongruentnosti, neekvidentnosti...), o eventualnoj simetričnosti fundamentalnog dela, o dopuštenom pragu nepreciznosti, o najboljem standardnom metodu identifikovanja tačke ili prave uz, preko ili oko koje je ornament simetrijskim kretanjama generisan i o nekim potencijalno lošim posledicama nefleksibilnog usvajanja kristalografskih zakona, a potom se baciti na verovatno najneugodniji praktičan problem - na fragmente.

Sl. 5

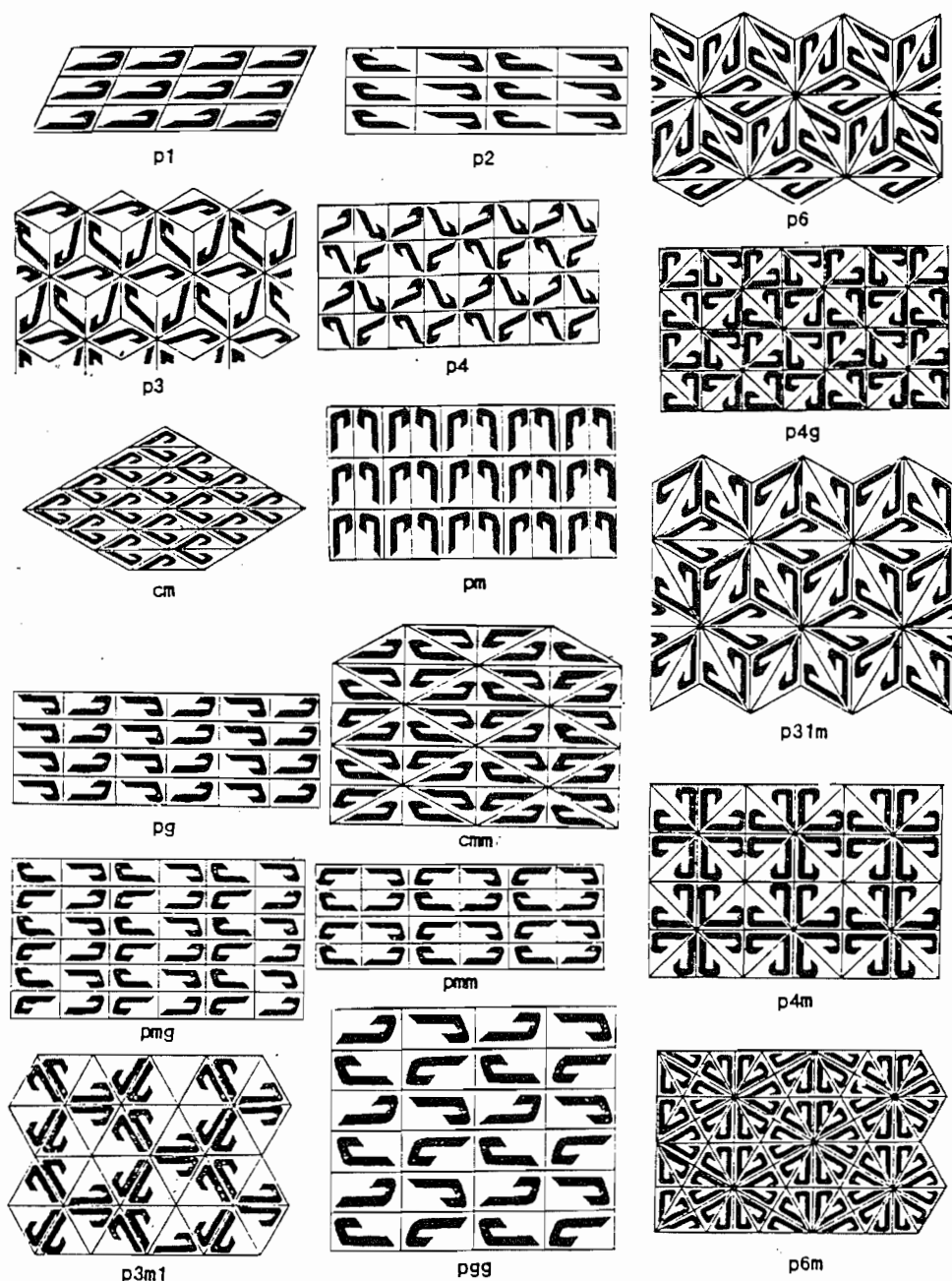
Potom predstoji stvaranje baza podataka gde bi bili ispoštovani zakoni simetrije kao optimalni klasifikacioni princip, a ono što će se kasnije dogoditi sa tim informacijama spada u domen interpretacije. Podaci dobijeni simetrološkom deskripcijom ornamenata, zahvaljujući standardizaciji deskriptivnog jezika, mogu konačno biti upoređivani u okviru jednog lokaliteta ili više njih, a kasnije upoređivanje rezultata distribucijske analize i eventualne hronološke osetljivosti sa već postojećim podacima mogu voditi produbljivanju znanja o našem polju istraživanja.

Sve u svemu, ovakav metodički zahvat može biti zanimljiv za arheologiju kao moguće oruđe pri detektovanju karakteristika kulturne promene i kulturnog dodira. Etnoarheološka literatura upućuje na neke zanimljive misli koje na ovom mestu vredi spomenuti.

Primećeno je da je fundamentalna karakteristika odnosa čoveka prema ornametu takozvana vizuelna entropija, što prevedeno sa jezika kibernetike na jezik simetrologije označava maksimalnu vizuelnu i konstrukcionu jednostavnost. Ta pravilnost vodi zaključku da se kod kulturnog dodira kao najznačajnije svojstvo ornamenta prenosi njegova simetričnost, o čemu govori Jablan (1984), a Washburn (1983) ide dotle da tvrdi da razlike u strukturi ornamenta ukazuju na odsustvo kulturnog dodira i navodi primere koji to pokazuju. U istom članku se takođe govori o etnoarheološkom zaključku u vezi sa odnosom keramičara prema ornamentu - sugeriše se da takozvani *full-time*

keramičari, koji rade za tržište, ornamentišu posude na bitno manje raznolik način nego tzv. *household* keramičari,

a čak se govori i o 'porodičnom stilu' koji se da izdvojiti, što, ukoliko stoji, može biti od izrazito velikog značaja

Sl. 6 (po Jablan 1989, 36, Fig. 4)

za arheologiju. U nastavku tog interesantnog članka govori se o dijagnosticiranju vremenskih i prostornih aspekata kulturne promene na osnovu teorije simetrije, gde se na gradi uočavaju specifičnosti ornamenata kroz slojeve, odnosno od lokaliteta do lokaliteta i pokazuju se kao kvantifikovana potvrda izvesnih postojećih teorija o prelazu iz ranog i srednjeg neolita Grčke, kao i o takozvanim sferama interakcije, i o razmeni (po modelima C. Renfrewa).

Teorija simetrije može voditi različitim generalizacijama gde će biti zaboravljen pojedinac ili struktura ili sinhronička ili dijahronička perspektiva ili kulturna promena ili kulturni dodir ili simboličko značenje ili sredstva za proizvodnju ili ekološki uticaj ili kontekst ili ideologija ili difuzija ili protok energije ili predparadigmatsko štucanje ili dinamika nelinearnih sistema, a u ovaj kratak tekst ne može da stane puno dugačkih reči.

Napomena:

1. Zanimljiv terminološki problem - ako se termin ornament, kako ga koriste arheolozi, zameni rečju dekoracija (ili ukras), time se nameće interpretacija, a, s druge strane, ova upotreba termina ornament se u potpunosti odomačila u simetrolškoj literaturi.

LITERATURA:

ABRAMOWITZ, A. 1982. "Sponte nascitur olae...", *Towards a History of Archaeology*, G. Daniel (ed.), London.

ARNOLD, D. 1989. *Ceramic Theory and Cultural Process*, Cambridge.

ATNEAVE, F. 1977. "Proces stohastičke kompozicije", *Estetika i teorija informacije*, U. Eko (ur.), Beograd.

GRÜNBAUM, B., SHEPHARD, G. C. 1987. *Tilings and Patterns*, San Francisco.

HODDER, I., 1986. *Reading the Past*, Cambridge.

JABLAN, S. 1984. *Teorija simetrije i ornament*, Beograd.

JABLAN, S. 1989. *Geometry in Prescientific Period*, Beograd.

ORTON, C. 1980. *Mathematics in Archaeology*, London.

RICE, P. 1987. *Pottery Analysis*, Chicago.

WASHBURN, D. 1977. *A Symmetry Analysis of Upper Gila Area Ceramic Design*, Harvard.

WASHBURN, D. 1983. "Symmetry Analysis of Ceramic Design", *Structure and Cognition in Art*, D. Washburn (ur.), Cambridge.

WASHBURN, D., CROWE, D. 1988. *Symmetries of Culture*, Washington.

Vuk Ćosić

ODKRITJE

Arheološki nalazi u koritu rijeke Cetine u Sinjskom polju

Korito rijeke Cetine, posebno dio njenog toka kroz Sinjsko polje, poznato je arheološko nalazište još od polovice 19. stoljeća. Iako se uglavnom radilo o značajnim arheološkim nalazima, neredovitost njihova nalaza nije ukazivala na prisutnost veće količine materijala a time i potrebu prioritarnog provođenja zaštitnih arheoloških istraživanja. Međutim, po provedenom jaružanju korita rijeke na predjelu oko mosta u Trilju tijekom 1988. i 1989. godine ti nalazi su znatno učestali, a vrijednost i značaj tada pronađenih arheoloških predmeta bio je izuzetan. Sve je ukazivalo na to da se na ovom položaju radi o vrlo značajnom arheološkom nalazištu, pa je Muzej Cetinske krajine u Sinju pokrenuo akciju za pretraživanje korita rijeke na tom dijelu. Sredstvima Republičkog fonda za kulturu istraživanja su vršena u dva navrata: u listopadu 1990. i u kolovozu 1992. godine.

U arheološkoj kampanji za 1990. godinu sistematski je pregledano korito rijeke Cetine od utoka Rude (lijeva pritoka Cetine) pa do današnjeg mosta u Trilju (posebno predio zvan Drinić). Dio korita Cetine nizvodno od triljskog mosta u dužini od oko 400 m površno je pregledan sa svrhom dobivanja općeg uvida u situaciju u ovom dijelu toka Cetine, posebno vodeći računa o činjenici da je ovaj dio njenog korita temeljito bageriran 1988. i 1989. godine. Prigodom tih bageriranja pronađen je jedan dugački relativno tanki brončani prapovijesni mač (taj je otuđen s nalazišta i preprodan u Splitu), zatim više željeznih prapovijesnih i antičkih listolikih kopalja, nekoliko kamenih prapovijesnih sjekira, kasnoantička željezna sjekira i dugački željezni mač kasnog srednjeg vijeka. Većina ovih predmeta naknadno je otkupljena i danas se nalazi u Muzeju Cetinske krajine u Sinju.

Osnovni zadatak podvodnih rekognosciranja 1990. godine bio je eventualno utvrđivanje ishodišta tog brojnog i vrijednog arheološkog materijala. Pouzdanog odgovora na ovo pitanje i po završetku ovih rekognosciranja još uvijek nije bilo, ali je sada s više vjerojatnosti bilo moguće izreći nekoliko pretpostavki.

Većina ranije pronađenih arheoloških nalaza u ovom dijelu korita Cetine, kao i većina onih nalaza koji su pronađeni prigodom naših istraživanja, pripadaju prapovijesnom razdoblju i to vremenu od brončanog do mladog željeznog doba. Raniji arheološki nalazi (iz neolitika i eneolitika) kao i oni kasniji (iz antičkog i srednjovjekovnog razdoblja)

bili su vrlo rijetki. Na osnovu rezultata rekognosciranja iz 1990. godine moglo se pretpostaviti, da većina tih nalaza potječe iz vjerojatno sojeničkog naselja koje se nalazilo na utoku Rude u Cetinu. Dobar indikator takvoj pretpostavci bila je veća količina prapovijesne keramike rasuta po dnu korita Cetine i Rude u dužini od oko 300 m. Zbog rasporeda keramičkih prapovijesnih ulomaka u koritu Cetine i Rude tada se moglo pretpostaviti da je to naselje obuhvatalo i poluotočić između ovih rijeka. Ovakvu pretpostavku sugerirala je činjenica da je koncentracija keramičkih nalaza veća u desnoj polovici korita Rude i lijevoj polovici korita Cetine.

Polazeći od ovakvih saznanja s ovim novoutvrđenim arheološkim nalazištem pokušali smo dovesti u vezu i od ranije poznata sojenička naselja na Cetini, ono na Dugišu kod Otoka sondiranjem istraživano 1953. godine i ono na položaju Vratnice u Udovičićima kojega je također tih godina registrirao prof. Ivan Marović. U tu svrhu provedli smo arheološko podvodno rekognosciranje u koritu Cetine od Dugiša pa do utoka Rude u Cetinu u ukupnoj dužini od oko 4 km. Svrha ovog rekognosciranja bila je utvrđivanje mogućnosti raznošenja arheološkog materijala iz već poznatih uzvodnih sojeničkih naselja cijelim tokom rijeke. Ovom eventualnom raznošenju pogodovala bi i činjenica da Cetina zbog uzvodne hidrocentrale (HE Peruča) naglo mijenja brzinu i količinu protoka vode, što nesumnjivo pospješuje eroziju dna. Provedenim rekognosciranjima utvrđeno je da ovakva pretpostavka nije moguća, a pri tome je utvrđeno slijedeće:

1. U koritu Cetine na području Dugiša keramički materijal i drveni šipovi koji indiciraju ostatke i rasprostranjenost ovog naselja javljaju se u koritu Cetine u dužini od oko 400 m.
2. Sojeničko naselje sa značajnim ostacima drvenih konstrukcija i arheoloških nalaza je i kod otočića Okruglo (oko 1,5 km nizvodno od Dugiša), a arheološki materijal na ovom položaju po koritu rijeke rasut je u dužini od oko 150 m.
3. Oko 500 m uzvodno od utoka Rude u Cetinu prirodne su sadrene barijere s relativno dubokim popriječnim jarugama između njih, što je prirodna prepreka za raznošenje arheološkog materijala iz uzvodnih sojeničkih naselja na Okruglom i Dugišu.

Podvodnim arheološkim rekognosciranjima 1990. godine u

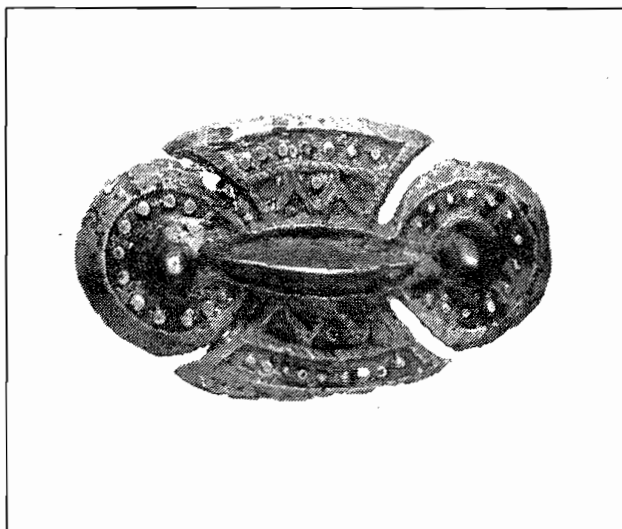
Cetini u Sinjskom polju, kao i na osnovi prethodnih saznanja, utvrdili smo dakle postojanje najmanje triju sojezničkih naselja s prostorno izoliranim arheološkim nalazima. Dva od ovih naselja su na riječnim otocima (Dugiš i Okruglo), a jedno vjerojatno na poluotočiću kojeg tvore tokovi Cetine i Rude. Ako ovima pak, dodamo i od ranije poznato slično naselje na otočiću Gacko kod Gale kao i ono pretpostavljeno na položaju Vratnice u Udovičićima također na Sinjskom polju, onda se ovaj prostor javlja kao područje s izuzetno vrijednim i značajnim prapovijesnim arheološkim nalazištima. Buduća sistematska istraživanja ovih naselja u Sinjskom polju trebala bi odrediti vrijeme njihova trajanja i pouzdanu površinu na kojoj su se rasprostirala.

U kampanji za 1990. godinu intenzivno provedeno arheološko rekognosciranje na utoku Rude u Cetinu dalo je najbrojnije i najznačajnije arheološke nalaze. Vizualnim opažanjem i pretraživanjem dna podvodnim detektorom za metalne nalaze, na ovom području pronađeno je više od stotinu vrijednih arheoloških nalaza vremenskog raspona od starijeg neolitika (impresso keramika i kalupaste glazane kamene sjekire) do kasnog srednjeg vijeka (različiti oblici oruđa i oružja). Dominantni su nalazi iz metalnih prapovijesnih razdoblja (oružje i dijelovi ratničke opreme,

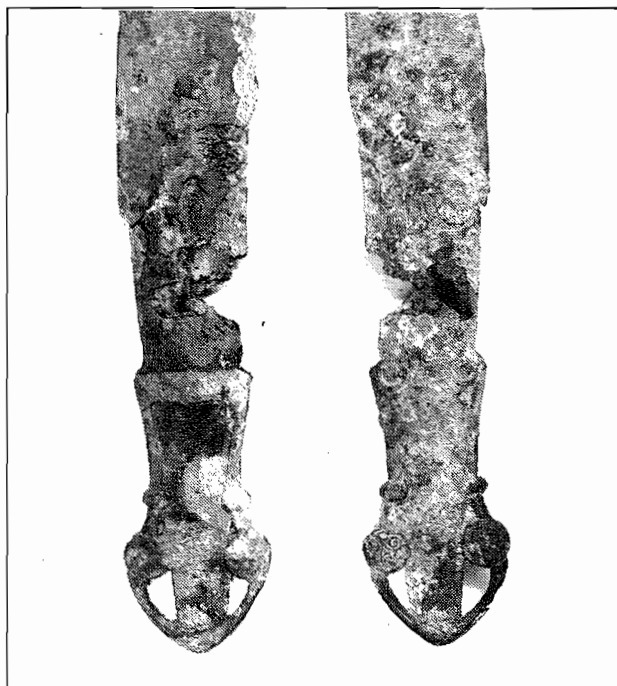
različita oruđa, brončani nakit (Sl. 1) te brojni keramički ulomci). Kuriozum među ovim nalazima je kratki željezni dvosjekli keltski mač s kožnim koricama i brončanim okovom na vrhu (Sl. 2).

Po provedenim rekognosciranjima 1990. godine držali smo da je korito Cetine uzvodno od Trilja arheološki sanirano barem za nekoliko narednih godina, jer po završetku naših radova arheoloških nalaza na cijelom tom dijelu korita više nije bilo. Radove smo odlučili prekinuti, a za sretnija vremena ostaviti sistematska istraživanja novoubiciranih arheoloških položaja.

Međutim, tijekom 1992. godine zbili su se poznati događaji s branom HE Peruča. Tijekom 1992. godine vodostaj Cetine je bio iznimno nizak što je mještanima Trilja znatno olakšalo ponovno pretraživanje korita rijeke. Uz to, zbog činjenice da iz akumulacije Peruča nije dotjecala potrebna količina vode za nizvodne hidrocentrale, u 1992. godini u gotovo svakodnevnom pogonu bila je HE Orlovac na Rudi. Ova činjenica je uzrokovala novi režim voda, a matica Cetine nizvodno od utoka Rude promijenila

Sl. 1: Brončana pločasta spona iz korita Cetine u Sinjskom polju, 7. st. pr. Kr.

Sl. 2: Željezni keltski mač iz korita Cetine u Sinjskom polju, 4. - 3. st. pr. Kr.

je tok. Zbog ovih događaja početkom ljeta ove godine u koritu Cetine nizvodno od utoka Rude ponovo se počeo pojavljivati arheološki materijal i to ovoga puta u izuzetnoj količini i kvaliteti, pa je odlučeno da se ponovo provedu zaštitna istraživanja. U početku smo nastojali opetovanim rekognosciranjima utvrditi ishodište tog materijala, ali bez rezultata, pa smo pokušali sa sondiranjima dna korita. Sondiranje smo započeli na krajnjoj nizvodnoj tački korita u kojoj se pojavljuje arheološki materijal, sa svrhom sa se sistemom "negativnih nalaza" eliminira kao izvoriste jedan dio korita Cetine. U koritu Cetine nizvodno od utoka Rude ispumpali smo na taj način tri veće sonde: na položaju Velikog i Malog Drinića, te na sprudu na utoku Rude u Cetinu. Sve tri sonde bile su potpuno sterilne, pa treba pretpostaviti da je arheološki materijal pronađen u Cetini 1992. godine naplavljen, i to ili iz uzvodnog dijela korita Cetine, ili što je vjerojatnije iz korita Rude.

Razmišljajući međutim o mogućem izvorištu tog arheološkog materijala, ne treba smetnuti s uma ni činjenicu da je na Cetini, i to upravo u predjelu Trilja bio i tisućljetni prijelaz preko te rijeke i to nesumnjivo prijelaz izuzetno velikog značaja jer je jedino na ovom mjestu bilo moguće prijeći rijeku i dužjadranskom cestom povezati vrlo široke prostore od zapadne Evrope preko Italije do Grčke i maloazijskih prostora. Kroz prapovijesna i povijesna razdoblja na širem triljskom prostoru bilo je nekoliko takovih prijelaza (Jabučki gaz, Brodarić, Veliki Drinić, Čikotina lađa, te mostni prijelaz u današnjem Trilju - ant. *Pons Tiliurium*). Taj je triljski mostni prijelaz bio značajan osobito u antičko vrijeme jer su preko njega prelazile tri najvažnije ceste antičke provincije Dalmacije koje su Salonu povezivale s dubokom unutrašnjošću; jednim pravcem prema Savi, drugim prema Drini i trećim prema Neretvi. Na osnovu drugih dosadašnjih saznanja, moguće je tvrditi da su te glavne antičke ceste i generalna projekcija najvažnijih prapovijesnih putnih pravaca u Dalmaciji, a povijesni izvori ih jednako potvrđuju i u srednjem vijeku.

Zbog nedostatka sredstava međutim, ovogodišnja istraživanja vrlo su kratko trajala, a zbog karaktera nalazišta i nepridivivosti situacija, iduće godine istraživanja neodložno treba nastaviti.

Tijekom 1992. godine u Cetini su pronađene nove izuzetne količine arheoloških predmeta. Uglavnom su ih pronašli mještani Trilja, a samo manjim dijelom prikupljeni su

našim istraživanjima. Osobit rezultat naših istraživačkih napora je nalaz u mulju zatrpanih dvaju najvjerojatnije prapovijesnih monoksila. Zbog prethodnih nužnih pripremnih radnji za konzervaciju, monoksile još nismo izvadili. Uzeli smo međutim uzorke za C14 analizu, pa ćemo njihovom vadenju pristupiti po dobivenim rezultatima analize.

1992. godine posebno posljednjih mjeseci, pored ovih istraživanja od mještana Trilja smo uspjeli otkupiti veliku većinu arheoloških nalaza pronađenih te i manjim dijelom prethodnih godina. Sredstva za otkup osiguralo je Ministarstvo kulture i prosvjete, te Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske, a manjim dijelom Fond za kulturu općine Sinj. Karakter arheoloških nalaza prikupljen i otkupljen ove godine sličan je onom iz 1990. godine, što znači da su zastupljeni nalazi vrlo širokog vremenskog raspona. Ovogodišnjim ukupnim nastojanjima prikupljeno je više od stotinu vrijednih i vrlo dobro sačuvanih arheoloških predmeta u rasponu od starijeg neolitika do turskog razdoblja.

U neposrednoj vezi s ovim arheološkim nalazima iz Cetine, upozorio bih na kraju još na nešto. Svako iznenadno i veliko arheološko otkriće nužno pobuđuje interes lokalnog stanovništva, raspirujući njihovu maštu o neprocjenjivoj vrijednosti nalaza. Gotovo u pravilu, kao gljive poslije kiše, u takvim slučajevima niču privatne kolekcije, čega naravno nije bio pošteđen ni Trilj, pa se dobar dio vrijednih nalaza pronađen u Cetini od 1990. do 1992. godine još uvijek nalazi kod mještana Trilja. O većini tih nalaza u Muzeju Cetinske krajine posjedujemo osnovnu dokumentaciju. Međutim, sva naša nastojanja da ih otkupom ili primjenom važećih zakonskih propisa pribavimo za zbirku Muzeja Cetinske krajine u Sinju još nisu donijela rezultata, iako su pri tome bile angažirane sve nadležne institucije (Regionalni i Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Javno tužilaštvo općine Sinj i Policijska postaja u Sinju). Na ovo nužno opozoravam i stoga jer se s ovakvim problemima u provođenju svoje djelatnosti susreću i kolege iz drugih muzeja u Hrvatskoj, a kako nam uskoro predstoji donošenje novih zakona koji bi trebali nanovo regulirati ovu problematiku triljskim primjerom još jednom zvonim na uzbunu. Podsjećam da je Republika Hrvatska nedavno u Saboru ratificirala međunarodnu konvenciju o zaštiti arheološke baštine.

Ante Milošević

KNJIŽNE OCENE

Arheologija: Disciplina versus Svoboda

(*Arheologi naši davni predniki; Iztok Saksida, Državna založba Slovenije, 1991, 240 strani*)

Da bo branje teksta lažje, se bom orientiral po dveh ugotovitvah, ki načrtujeta polje analize tega dela:

- pričujoče delo odlikuje naravnost fascinantna ambicioznost in
- to delo ni arheološka študija.

Tolikšne ambicioznosti, ki naravnost izžareva iz celotnega teksta, danes skorajda ne srečujemo v naši publicistici, zlasti pa ne v arheološki, ki se je že zdavnaj usmerila v partikularne študije in ji tudi lahko dokaj upravičeno očitamo pomanjkanje ambicioznih sintetičnih projektov. S tega stališča lahko razumemo izid te knjige tudi kot izziv arheološkemu delu in objavljanju v bodoče.

S takšno ambicioznostjo se, kot sem že rekel, v arheologiji nismo srečevali že zelo dolgo in jo lahko po namerah postavimo ob bok ambicioznosti najpomembnejših projektov slovenske arheologije v zadnjih petdesetih letih (z vzpostavitvijo koncepta arheologije na Univerzi, s klasifikacijo pisanih virov za antično obdobje, z vzpostavitvijo kronološke sheme za mlajšo prazgodovino Slovenije in podobnimi strokovnimi podvigi). V marsičem pa ambicioznost Saksidovega dela celo presega omenjene rezultate, saj skuša rešiti celo množico temeljnih arheoloških in znanstvenih dilem: od samega koncepta arheologije, preko vprašanj arheološke metodologije, do problema keramičnih študij, problema Indoevropcejev oziroma Urspracheproblem, problema naselitve Grkov, razvoja preteklih civilizacij v vzhodnem Sredozemlju in na Bližnjem Vzhodu, uvajanja konceptov in metodologij drugih znanosti (sociologije, strukturalne lingvistike, psihoanalize) ter še kopico manjših a prav tako za avtorja očitno pomembnih prijemov, kot je naprimer uvajanje novega jezika v študije o preteklosti.

Tak razpon tem in veliko željo po redefiniranju srečujemo pravzaprav na začetku 'ustanoviteljskih' oziroma 'iniciativnih' gibanj. In prav tu leži naslednji ključ za branje tega teksta, namreč povsem jasno je, da nam avtor ponuja nekakšno novo konceptualizacijo arheologije oziroma nekakšne integralne vede o prazgodovini.

Sam namen sicer lahko ocenimo kot pozitiven, saj se je avtor usmeril v polje teoretske arheologije, ki je pri nas še zelo nerazvito, in v njem je želel zastaviti specifično smer teoretske analize, vendar težko rečemo, da mu je to uspelo. Svojevrstna svoboda in velik maneverski prostor, ki mu jih omogoča relativno nerazvito strokovno polje, mu je

bilo prej v napoto kot v pomoč. Lastnih 'ustanoviteljskih' namenov in ambicij mu ni uspelo koherentno definirati in utemeljiti za bodoče tovrstne študije. S to tezo, ki jo bom natančneje argumentiral v nadaljnjem tekstu, pa prehajamo k drugi premisi, namreč da to delo ni arheološka študija. Ta trditev zveni nekoliko protislovno, saj delo želi rešiti celo vrsto izrazito arheoloških vprašanj. Toda pričujoče delo ni arheološka študija zaradi zelo preprostega razloga, ker ne uporablja arheološke metodologije, oziroma tam kjer jo uporablja, ta ni razdelana in so njegovi zaključki arheološko gledano precej šibki (o tem pozneje). Če nekoliko posplošim, avtorju manjka nekaj bistvenih elementov arheološkega znanja.

Izhodišče za svoj 'ustanoviteljski' (oziroma 'formativni', če uporabim izraz, ki je bližje Saksidovi leksiki) zagon v arheologiji črpa po eni strani iz lastnega spoznanja in poznavanja velike arheološke diskusije med *Great Tradition* in *Great Divide*, kot jo je označil C. Renfrew v enem od svojih člankov (Renfrew, 1980, 287-298), ki še danes ni razrešena, po drugi pa iz lastne sociološke ter psihoanalitične tradicije razumevanja preteklosti in človeškega razvoja oziroma njegove zgodovine. Čeprav sam avtor tega nikoli eksplicitno ne pove, pa opazimo, da veliko vprašanj, ki jih želi rešiti v svojem tekstu, dejansko sodi v diskusijski spekter šestdesetih in sedemdesetih let, ko je bila omenjena diskusija na svojem višku (zanikanje migracijske teorije in koncepta kulture, problemi interdisciplinarnosti,...). Drugo vzpodbudo pa lahko zaslutimo v avtorjevi želji, da bi presegel nivo teoretske razprave v naši arheologiji in se približal nekaterim sodobnejšim tokovom v arheološki teoriji. Tudi na tem mestu, vsaj kar se tiče izhodišč, lahko pozdravimo Saksidovo iniciativo - ki jo celo sam označi kot teoretično avanturistično početje (Saksida 1991, 9). In prav s to njegovo zadnjo mislijo lahko najbolje označimo celotno delo. V svoji esejistični avanturi je velikokrat šel celo tako daleč, da ni več upošteval osnovnega pravila, ki ga tudi sam navaja kot obvezno, namreč koherentnosti teoretične analize.

Nekoherentnost konceptov

Na str. 10 v uvodnem delu postavi naslednjo zahtevo:

Spoznadni predmet nalaga svojemu oblikovalcu določene obveznosti. Edina vnaprejšnja zahteva, ki jo njegovo oblikovanje postavlja, je strogost pravil konceptualne dejav-

nosti. Če ta zahteva ni etična, potem nam ostane samo še določena politika institucionalnega obnašanja. Pri disciplinah, ki so se zasidrle na Univerzi, je to politika poučevanja.

V tem odlomku očitno želi povedati, da obstajata dve vrsti pravil, prva so etična (zunanja, neinstitucionalna), druga pa so pravila lepega poučevanja in lepega obnašanja (notranja pravila, pravila univerze). Težko rečemo, da ta redukcija pomena in pravil konceptualne dejavnosti zdrži kritiko, čeprav je dejstvo, da je lacanovska šola veliko svojih konceptov utemeljevala prav na kritiki univerze, ki jo je definirala kot institucijo, ki producira bolj etiko zaupanja in verovanja kot pa etiko kritike. Že na tem nivoju lahko nekoliko škodoželjno omenimo dejstvo, da je avtor tudi univerzitetni učitelj, ki se očitno v določenih primerih mora ravnati tudi po etiki univerze.

Če začnemo z avtorjevimi opisi in definicijami arheologije:

Iz kupa črepinj, bivališčnih struktur, zoglelenih organskih ostankov na izbranem najdišču, njegove topografske in geografske umeščenosti, njegove ekologije in podatkov, ki morebiti pričajo o grobnih in ritualnih praksah humanih aglomeratov na tem najdišču, ne zvemo prav nič takšnega, kar bi nas privedlo do njihovega strukturiranja. (str. 14)

Podobno definicijo najdemo tudi v drugih delih teksta:

Naj se še tako slepimo, arheologija nikoli ne more biti kaj več kot tehnična brkljarija za prepoznavanje in klasificiranje materialnih ostankov, medtem ko bi morala naknadna interpretacija nedvomnih pričevalcev človeške prazgodovinske navzočnosti potisniti zgodovinske meje za kak vatek ali dva nižje. Z arheologom je tako kot z Don Giovannijem, ta je dajal na seznam ženske, oni to počne z materialnimi ostanki človeške navzočnosti v zemlji, ta je delal listo v imenu Ženske, oni v imenu zgodovine.

Če je arheologu namreč do tega, da sicer neme sezname primora h govoričenju, se mora zateči k zgodovinskim disciplinam, posebej k sociologiji, se pravi k socialni in kulturni antropologiji. (str. 34)

Če natančneje analiziramo njegovo definicijo arheologije, vidimo, da uporablja za današnji čas precej nenavadne koncepte: arheologija je tehnika, in kot taka ni sposobna zgodovinske interpretacije, interpretacijo ji omogočijo šele zgodovinske vede, pri čemer je očitno na prvem mestu

sociologija, sociologijo pa reducira na socialno in kulturno antropologijo. Po njegovem mnenju arheologija samo proizvaja sezname, ne more pa ugotoviti strukturiranosti materialnih pokazateljev iz preteklosti.

Če pogledamo v zgodovino družboslovja in humanističnih ved, lahko najdemo izvor takih tez v obdobjih, ko se je arheologija šele borila za svoj status samostojne znanosti. V tem obdobju je bila arheologija dejansko obravnavana kot npr. pomožna veda zgodovine (glej Grafenauer 1960, 313-314s; Korošec 1950, 5-6) oziroma antropologije, in je bil del arheologije uvrščen med humanistične (klasične) vede, prazgodovinska arheologija pa med vede, ki so že tradicionalno sodile med naravoslovne vede o človeku. S to tezo Saksida dejansko ponavlja zastarelo argumentacijo in s tem diskusijo med *Great Tradition and Great Divide*, v kateri se je na koncu iskristaliziralo geslo *Archaeology is Archaeology*, vrača na sam začetek, in to ne samo na začetek diskusije, temveč na začetek tega stoletja.

Vendar Saksidova teza ne predstavlja samo svojevrstnega anahronizma, temveč vsebuje tudi zelo nevarne zaključke o hierarhiji virov in ved, ki jih obravnava, kar ni tako redko v t.i. postmodernem družboslovju (o tem pozneje). S svojim razvrščanjem postavlja na eno stran vede (tehnike), ki vire pridobivajo, na drugo pa vede, ki jih razlagajo. S tem seveda ne odreče arheologiji samo možnosti interpretacije, temveč zaide tudi v pravi paradoks. Kako je namreč možno konceptualizirati pridobivanje osnovnih virov brez razdelane teoretske in interpretativne sheme, v kateri ti viri nastopajo kot nosilci relevantnih podatkov. Trivialno dejstvo je namreč, da podatek sam po sebi ne obstaja, temveč ga je treba šele ustvariti z različnimi mentalnimi in intelektualnimi postopki selekcije, klasifikacije in deskripcije. Če bi Saksidova shema držala, potem bi podatke o materialni preteklosti človeka morala definirati sociologija. Če pa bi to sociologija dejansko počela, potem je obstoj arheologije nepotreben in bi se nova veda o preteklosti lahko imenovala kar historična sociologija ali kaj podobnega.

Nujno je potrebno kritično ovrednotiti še dve tezi, ki jih avtor izpostavi v zgornjem citatu; namreč da arheologija dela sezname in da v teh seznamih ni nič takšnega, kar bi nas privedlo do strukturiranja humanih aglomeratov. Prvo vprašanje, ki se nam pri tem postavlja, je jasno: kaj po-

meni strukturiranje humanih aglomeratov? Avtor tega ne razloži natančno, oziroma pravi, da je možno notranjo strukturiranost zaznati šele, ko spoznamo določene refleksivne in ideloške elemente posameznih skupnosti, ki jih proučujemo, kar pa je mogoče šele takrat, ko imamo na voljo relevantno materialno osnovo, namreč ohranjene pisane vire. Druga možnost, ki je tudi implicitno prisotna pri Saksidi, pa je ugotavljanje nekakšne preteklo logike bivanja, psihologije, predstavnega sveta,... se pravi nekakšne notranje substance materialnih virov (njihov originalni smisel in pomen), pri čemer njihova interpretacija ne sme biti obremenjena s spoznavnim svetom arheologa. Tu se znova srečujemo z anahronizmom tipa 'Wie es war' L. Rankeja. Teoretska diskusija v arheologiji (še prej pa v zgodovinospisju) je to vprašanje že zdavnaj ocenila kot utopično in nesmiselno, saj bi za ta namen potrebovali samostojne oziroma nevtralne pojave na vseh nivojih proučevanja preteklosti, od deskriptivnih do interpretativnih. To pa bi seveda zahtevalo obstoj nevtralnega podatka, nevtralnega jezika in nevtralne pozicije proučevalca. Take situacije v arheologiji ni, pa tudi v drugih znanostih ne (o tem glej več v Gardin 1987).

Izjava, da arheologija dela samo sezname, je logična posledica njegovega sklepanja. Toda mislim, da problem ni v arheologiji, temveč v izredno ambicioznih ciljih avtorja, ki si nalaga probleme, ki presegajo domet arheologije oziroma, bolje povedano, to niso arheološka vprašanja. Posledica tega je, da zahteva od arheologije nekaj, česar mu ta ne more dati, in jo zaradi tega postavi na raven tehnike.

Primer takšnega vprašanja je njegova zahteva po pozitivni določitvi kulturnega horizonta (str. 179), ki naj bi bila temeljna zahteva novo konceptualizirane arheologije. Že sama sintagma je precej nejasna in anahrona, saj ni nikjer povsem natančno izdelana. Izraz kulturni horizont najpogosteje srečujemo v kontekstu stratigrafije, kjer največkrat nastopa kot opozicija plasti, v kateri ni bilo ugotovljenih pokazateljev človekove prisotnosti. V starejših študijah sicer srečujemo ta izraz v podobnem kontekstu kot v stratigrafiji, vendar le kot označevalca določene bolj ali manj diskretno zamejene kulture v stratigrafski situaciji določenega najdišča (npr. najdišče Gomolava je sestavljeno iz plasti vinčanske kulture, kostolačke kulture, latenske kulture, itd.). Danes je s stališča sodobne stratigrafije tako opisovanje že zastarelo. Povsem očitno je, da Saksida upo-

rablja izraz v mnogo širšem kontekstu, in najverjetneje želi z njim označiti kar celotno semantično polje nekega drugega in veliko bolj uveljavljenega izraza - arheološke kulture, oziroma določene kronološke stopnje neke kulture. S svojim konceptom kulturnega horizonta je torej Saksida dejansko ponovil nekatere starejše koncepte kulturne interpretacije stratigrafije, zlasti pa še tezo o plasteh, ki nastopajo kot reprezentančne oziroma so tipske za posamezne skupnosti. Samo dejanje pozitivne določitve pa takole definira (str. 179):

... moramo se izogniti lastnim ideološkim modelom, in moramo izvesti neposredno konceptualizacijo na osnovi elementarnih arhemov, kar bi moralo zadoščati za uresničitev arheokulturnega obrata.

Kot opozicijo pozitivni določitvi pa postavlja negativno določitev kulturnega horizonta, kjer je konceptualizacija spoznavnega sveta in znanstvenih metod obremenjena z ideološkim svetom arheologa.

Tako tudi na tem mestu zasledimo zahtevo po neodvisni oziroma 'nevtralni ali 'notranji konceptualizaciji' razlage pojavov iz preteklosti. Za glavno teoretsko oporo vzame koncept arhema, ki ga je v arheološko teorijo skušal uvesti L. Klejn (1988, 472) in ki naj bi pomenil najmanjšo oziroma nedeljivo pomensko enoto na nivoju materialnega sveta. Čeprav se je Klejn zelo trudil, da bi koncept arhema zaživel v arheološki teoriji (mimogrede, gre za poskus bolj ali manj neposrednega prevoda izraza fonem iz lingvistične, kjer naj bi označeval osnovno in nedeljivo glasovno enoto izražanja), in kjer bi imel enako funkcijo, kot jo ima fonem v lingvistiki, pa vseeno ni prišel veliko dlje od same uvedbe tega koncepta. Njegov pomen je konceptualno omejen na raven izvorne in osnovne enote pomena materialnih ostankov in ga arheološka teorija ni mogla prevesti na bolj empirično raven. Tako arhem sicer ostaja v leksiki arheološke teorije, vendar se ni pokazal kot dovolj učinkovit, da bi postal splošno uveljavljen pojem.

Saksida koncept arhema enostavno prevzame in se ne spušča v njegovo problematiziranje. Služi mu kot osnova za njegovo pozitivno konceptualizacijo. Na tem mestu lahko na več nivojih zasledimo nelogičnosti in nekoherentnosti njegovega izvajanja:

1. Tudi če upoštevamo možnost konceptualne operativnosti arhema, je njegovo mesto v Saksidovi teoriji v nasprotju

s tezo, da mora arheologija za strukturiranje pretekle kulture nujno iskati pomoč pri sociologiji in drugih zgodovinskih znanostih, kajti v tem primeru bi bili bolj potrebni 'socemi' ali 'antropemi', ki bi se jim podelilo še historično dimenzijo (se pravi nekakšne osnovne in nedeljive pomenske enote pojavnosti družbenega in človekovega sveta, ki se jih raziskuje v historičnem kontekstu). Ker pa bi ta poseg nujno zahteval sociološko ali antropološko znanje in metodologijo, je potem prisotnost arheologije popolnoma odveč, obenem pa bi to prav tako pomenilo nekakšno intervencijo od zunaj. Torej z neodvisnostjo arhemov tudi v tem primeru ne bi bilo nič bolje.

2. Neodvisno konceptualizirani arhemi nujno implicirajo tudi neodvisne oziroma nevtralne empirične nivoje opazovanja, kar pa je tako praktično kot teoretično nemogoča teza.

3. Če bi Saksida pri svojem izvajanju teorije dejansko izhajal iz arhemov, torej iz principov notranje konceptualizacije, potem bi moral v svoji teoriji definirati tudi enote višjega reda, ki temeljijo na arhemih, oziroma bi temu morala v nadaljevanju slediti tudi vsa klasifijska struktura. Toda na tem mestu Saksida popolnoma spremeni smer kompasa, saj njegova periodizacija človeške preteklosti (tehnična, kulturna in ideološka formacija) temelji na povsem zunanjih merilih, namreč na naravi ohranjenih virov in metod njihovega proučevanja ter interpretiranja; se pravi na procesih depozicije, postdepozicije, arheološkega odkrivanja in interpretiranja. Razen procesa depozicije, kjer se pomen in smisel predmeta velikokrat spremeni, so to vse procesi, ki so bolj ali manj neodvisni od 'notranje strukture'.

Periodizacija

Kot eno od orodij za strukturiranje preteklosti služi Saksidi lasten koncept trodelne periodizacije: tehnična, kulturna in ideološka formacija.

Paleolitik in mezolitik sta v njegovi periodizaciji postavljena v tehnično formacijo. Razlog za tako uvrstitev vidi v tem, da je pri opisovanju takrat živečih skupnosti v ospredju tehnična plat njihovih materialnih ostankov.

Kulturna formacija se prične s procesom neolitizacije in traja do časa, ko nastopi ideološka formacija. Glavni kriterij za definicijo kulturne formacije vidi v dejstvu, da smo

za precej dolgo obdobje onemogočeni spoznavati avtentične koncepte ideologije in spoznavni svet v preteklih družbah. To je po avtorju možno šele takrat, ko imamo na voljo ohranjene pokazatelje avtentične notranje strukturiranosti oziroma pokazatelje ideološke samorefleksivnosti (Saksida 1991, 14). Na empirični ravni začetek ideloške formacije ustreza prvemu pojavom pisav oziroma nastankom državnih oblik družbene organizacije.

Dejansko je celotno Saksidovo delo posvečeno obdobju kulturne formacije, ki, če ga prevedemo v bolj konvencionalne arheološke sheme, odgovarja obdobju neolitika, bronaste in železne dobe. Pri študijah teh obdobjev je opisovanje tehnične narave materialnih ostankov v ozadju, na prvem mestu pa je proučevanje kulturnih pojavov (zlasti poljedelstva in izdelave lončenine). Še posebej slednja avtorju pomeni privilegirano mesto kulturne analize (Saksida 1991, 13). Ideološko komponento v tej formaciji je po avtorju nemogoče razpoznati in jo je treba nadomestiti z drugo, arheologom mnogo bližjo ideološko strukturo, ki izhaja iz arheologovega spoznavnega sveta in okolja izkušenj in znanstvene tradicije.

Če avtorjevo shemo nekoliko poenostavimo, ugotovimo, da je njegova primarna želja spoznavati notranjo ideološko strukturiranost, ki bi omogočila integralno razumevanje sočasnih pojavov tako v materialnem kot nematerialnem svetu preteklosti. Njegova delitev na tehnično, kulturno in ideološko formacijo odraža nekakšen kumulativen koncept: v tehnični formaciji sta ideološka in kulturna komponenta zelo slabo razpoznavni in zastopani, v kulturni formaciji je na mesto notranje ideološke strukture postavljena ideološka struktura arheologa in arheologije, v ideološki formaciji pa jo je že možno razbrati iz določenih tipov ostankov.

Očitno je, da se je avtor pri kreiranju svoje periodizacije naslonil na nekaj osnovnih konceptov. Najbolj izrazit je koncept evolucije, ki dejansko izhaja iz zelo stare predstave o kumulativnem razvoju od preprostih tehnik preživetja in socialne organizacije pa vse do kompleksnejših oblik ideoloških struktur v časovno mlajših družbah. Drugi koncept, ki je zelo povezan s prvim, je koncept razvoja izoblikovanja arheoloških konceptualnih orodij (od antropoloških in socioloških terminov kot je npr. horda, do kompleksnejših orodij, kot je kultura ali država). S tega stališča je njegovo merilo povsem zunanja konceptualna

investicija, saj je posledica razvoja arheološke stroke, ne pa preteklih skupnosti. Kot vsak evolucionizem ima tudi Saksidov koncept periodizacije precej elementov determinizma in to zlasti na račun razvoja arheoloških spoznavnih orodij. Za tehnično formacijo oziroma obdobje predpostavi nezmožnost kulturne in ideološke interpretacije, za kulturno formacijo pa ideološke (Saksida 1991, 12-14). Pri tem je zanimivo še eno dejstvo. Za obdobje ideološke formacije, torej ko je vpogled v preteklost boljši, Saksida ne razvija svoje teorije, čeprav je to po njegovem mnenju obdobje, ki lahko ponuja najboljše možnosti za proučevanje 'notranje' strukture. Pravzaprav gre pri tem še dlje, arheologiji zanika možnost enakovredne interpretacije tega obdobja na račun drugih zgodovinskih znanosti in jo postavi na 'zasluženo mesto' - v obdobje kulturne formacije.

Poskusov periodizacije je bilo v arheologiji kar nekaj. Večina jih je, kar je povsem logično, izhajala iz klasificiranja razvoja materialnega sveta, zlasti razvoja orodij. Kakor koli že gledamo na arheološke konvencije na tem področju, pa jim le ne moremo odreči določene prednosti pri koncipiranju znanstvenega aparata v arheologiji pred poskusi periodizacij, ki so temeljile na prenosu konceptov iz sociologije ali antropologije. To je zelo očitno, saj izhajajo dejansko iz klasifikacije materialnih ostankov samih. Dosedaj so se izkazali kot precej neuspešni vsi poskusi prenosa temeljnih socioloških konceptov, kot so horda, pleme, rod, država,... v arheološke situacije. Enostavno zato, ker ti koncepti nimajo in ne morejo imeti enostavnega in jasno razpoznavnega odvoda v svoji materialni komponenti.

Saksidova periodizacija v tem polju nastopa kot nekakšen hibrid, saj obdrži določene elemente evolucije materialnega sveta, obenem pa izhaja iz evolucije arheoloških konceptualnih orodij. Pri tem se lahko mimogrede še vprašamo, zakaj je, kljub temu da je dekonstruiral veliko uveljavljenih arheoloških konceptov, ohranil trodelno strukturo periodizacije. Pravzaprav je ta mogoče bolj primerna za opisovanje razvoja stroke, kjer dejansko še najbolje funkcionira, kot pa za splošno kronološko klasificiranje preteklosti. Kot taka pa je v velikem nasprotju z njegovo zahtevo po razumevanju arhemov in avtentične strukture pozitivne določitve kulturnega obrata. Pri tem odkrijemo še eno neskladje, po eni strani se zelo pesimistično izraža glede možnosti arheologije, da bi razumela avtentično strukturo, po drugi pa postavlja svojevrstno novo arheološko para-

digmo, ki je še bolj odmaknjena od 'notranje' strukture, kljub temu da k njej stalno teži. Toda ob natančnem branju se to izkaže samo za retorično pozo.

Svojo paradigmo ali novo konceptualizacijo arheologije najprej razvije na račun negacije nekaterih temeljnih konceptov že obstoječe. Jasen je njegov pomislek glede konvencij v vedi (periodizacija, tridobnost, modeli kulturnega razvoja). Zavrača tudi nekatera epistemološka orodja, kot je na primer analoško sklepanje, ki ga označi kot sklepanje iz lastne arheologove realnosti na neko preteklo realnost. Pri tem se lahko z avtorjem strinjamo, obenem pa lahko ugotovimo, da je tako pojmovanje preozko, da bi lahko definiralo vse pojavne oblike analogije v arheološkem sklepanju. V arheologiji imamo opravka z vsemi tipi sklepanja: z deduktivnim, induktivnim in analoškim, pri čemer ima vsak tip svoje prednosti v določenih okoliščinah. Zavračanje analoškega sklepanja je skorajda nesmiselno, saj analogija nastopa na veliko več nivojih, kot pa samo pri iskanju analoških situacij v sedanjosti in preteklosti. Dejstvo je, da vsako prepoznavanje predmetov, od samega izkopavanja dalje, v veliki meri temelji na analogiji (funkcija, tip, datacija,...), ki je pravzaprav edina praktično možna metoda. Tega nivoja analogije avtor ne upošteva in zato zaide v preozko in preveč pavšalno odmahovanje z roko, ko je diskusija o analogiji. To izvajanje Saksida še bolj zoži, ko arheologovo realnost zvede na arheologovo željo. Pri tem pa naj bi razvoj arheološke interpretacije pomenil samo zamenjavo ene želje z drugo, sama struktura razlage pa naj bi ostala ista. Težko bi temu pritrdili, saj s tako definicijo popolnoma negira možnosti spoznavanja preteklosti, ki bi tako morala za večno ostati nerazumljena, kajti želje arheologov se morajo realizirati v odnosu do aktualne sedanjosti, se pravi morajo biti v svoji strukturi oportunistične. Toda priznati je treba, da takšne 'oportunistične' zahteve niso novost. Pravzaprav so temelj postmoderne interpretacije v celotnem družboslovju. V sodobni teoretski arheologiji postmoderna paradigma postaja vse bolj popularna zaradi dveh značilnosti: zaradi ostre kritike, naperjene proti 'modernistični' razlagi in njeni bolj ali manj disciplinirani strukturi (ter vsem konotacijam, ki jo nosi njena struktura od definiranja pravil razlage pa vse do definiranja akademske strukture in morale), in zaradi atraktivnih in 'levih' zahtev po multivokalnosti in multiplikabilnosti posameznih ved oziroma pogledov na probleme ved (ženski pogled, pogled manjšin, pogled nižjih razredov ali

slojev, marginalni pogled,...). Saksida zanemari še eno dejstvo, namreč možnost refleksije, ki nam omogoča ovrednotenje arheoloških raziskovalnih postopkov.

Pri 'rušenju' arheološke tradicije se avtor ustavi tudi ob nekaterih bolj specifičnih vprašanjih, kot so socialne interpretacije vinčanske kulture, arheologija Malte, Krete, Bližnjega Vzhoda in ob vprašanju Indoevropcejev. S temi primeri želi pokazati na neustreznost posameznih interpretativnih modelov, ki so služili za razumevanje naštetih pojavov.

Na primeru Vinče podvomi v pravilnost apliciranja tridelne socialne strukture družbe, kot je to storil J. Chapman (1981, 72-77, 132-139). Glavna Chapmanova metoda za reševanje tega vprašanja je odkrivanje religiozno-administrativnih centrov v tej kulturni skupini. Take centre je prepoznava na podlagi povečane količine kipcev, ki naj bi služili religioznim namenom. Na ta način je tudi določil nekaj najpomembnejših centrov (Vinča, Vršac,...), ki naj bi bili tudi centri religiozne elite, katera naj bi imela najpomembnejšo socialno-politično vlogo v takratni strukturi družbe.

Saksida podvomi v eksaktnost te metode zlasti zaradi različnih možnosti odkritja realnega deleža takih najdb na različnih najdiščih. Njegov dvom je do neke mere upravičen, zlasti če vemo, da je Chapman svojo študijo utemeljeval na rezultatih terenskih raziskav od začetka tega stoletja dalje. Toda Saksidova alternativna razlaga je še bolj spekulativna in ne dosega nivoja Chapmanove argumentacije.

Saksida pove, da je po Chapmanovi definiciji vinčanska družba egalitarno koncipirana. Težko enačimo pojem tribalno z egalitarnim. Podvomi tudi v religiozno razlago znamenitih vinčanskih kipcev, kar naj bi bila tradicionalna arheološka predstava. Toda v podporo svoji protitezi ne navede prepričljive argumentacije. Edina argumentacija, ki jo ponudi, je, da je klasična razlaga funkcij rituala (pet političnih funkcij rituala, ki sta jih utemeljila Burns in Laughlin v svojem delu *Ritual and social power*, v: d'Aquili, E. G., Laughlin, C. A. jr. and McManus J. (ur.), *The Spectrum of Ritual - A Biogenetic Structural Analysis*, Columbia 1979, 249-279; cit. po Saksida 1991, 48) neustrezna za vinčanske okoliščine. Njuna definicija rituala je zlasti funkcija politične in moralne normativnosti

v funkciji socialne kohezije. Namesto tega predlaga nekakšen obči verovanjski obrazec, ki naj bi predstavljal splošne koncepte gospodarjenja z dobrinami - od besed, živine do prestižnih blag (Saksida 1991, 48), ki naj bi se zrcalil v glavarski figuri. Od tod tudi izhaja njegova teza, namreč da gre v primeru Vinče za obliko glavarske družbe. Toda glavarska družba, ki jo predpostavi v Vinči, naj ne bi ustrezala klasični definiciji *chiefdom society*, ki ga implicira njegov izraz glavarski družba, čeprav sam tega izraza ne razloži posebej. Po sociološki definiciji razvoja družbe, ki jo je utemeljil Service (1962), stoji na evolucijski lestvici *chiefdom society* (rodovno aristokratska družba) nad plemensko družbo (*tribal society*), saj ima že razvite koncepte rodovne aristokracije, jasno strukturo sorodstvenih relacij, precej bolj razvito ekonomsko podlago in menjalne koncepte...

Svoje razumevanje 'glavarske družbe' v Vinči Saksida primerja s teokratsko strukturo sumerske družbe, kjer naj bi teokracija realizirala svojo vodilno vlogo z restriktivnim dostopom do pisave oziroma sistema informacij. Ostaja vprašanje, ali je pisava res *raison d'être* teokracije v Sumeriji. Ali ni to le prevelika redukcija pomena oziroma simplificirana teza? Kakorkoli že, takšno situacijo Saksida prenese na vinčansko kulturo, zlasti zaradi že razvpitih vrezanih znamenj na tablicah, posodah in kipcih. Na slednjih naj bi se odražal koncept ritualnega posredovanja pisave. Čeprav tovrstna znamenja še niso bila dokončno definirana kot vinčanska pisava, še manj pa razumljena in prevedena, zveni njegova teza precej atraktivno, toda ali taka transplantacija vzdrži kritiko? Dejstvo je, da je pisava v sumerski in tudi v drugih mezopotamskih državah neprimerno bolje razumljena v njenem socialnem kontekstu, za katerega je bilo na voljo neprimerno več pokazateljev in podatkov za rekonstrukcijo. Za vinčansko kulturo imamo vse premalo podatkov, da bi lahko rekli, da gre za strukturo podobno družbeno organizacijo, kar bi dopuščalo tovrsten prenos modela teokracije. Materialni ostanke še vse premalo povedo, ali gre v Vinči za koncept teritorialnega gospostva ali pa za tip gospostva, ki se nagiba k prvotnim oblikam mesta-države, kot je to primer v Mezopotamiji. Zelo atraktivna je teza enačenja vloge in funkcije centrov v vinčanski kulturi s podobno funkcijo centrov v Mezopotamiji, vendar imamo za to trditev še vse premalo pokazateljev, zlasti pa nam manjkajo primeri velikih javnih del, ki so v Mezopotamiji izrazit pokazatelj

centralizirane družbene strukture. Vinčanska kultura, tako kot je danes razumljena, se bolj nagiba k teritorialnim konceptom z mrežo regionalnih središč, ki, mimogrede, verjetno ustrezajo lokacijam, kjer se pojavljajo že prej omenjeni znaki, še bolj pa lokacijam povečane količine glinenih kipcev in pokazateljem intenzivne izmenjave na dolge razdalje (obsidian, spondylus školjke). Analiza naselbinskega vzorca v Mezopotamiji kaže na izrazito dvojnost: na center in na periferna satelitska naselja, medtem ko imamo v vinčanski kulturi dejansko manj pregleden sistem: sicer obstajajo izraziti centri, ki so ponavadi dolgotrajni *telli*, poleg njih vsekakor obstajajo kratkotrajnejša enoslojna naselja, obstajajo pa tudi tipi naselij, ki kombinirajo oba pola naselbinskega vzorca (glej Chapmann 1981, 40-51).

Saksida model tridelne strukture družbe in zlasti vloge pisave analizira tudi na primeru mikenske družbe. Pri tem se spusti v nekakšno lingvistično analizo posameznih izrazov v linearnem B jeziku, ki označujejo vladarske funkcije, posebej pa izrazov, ki označujejo dvojno funkcijo duhovnika-kralja (Saksida 1991, 51). S tem skuša tudi povratno utemeljevati svoj model teokratske družbe, ki ga je predpostavil za vinčansko kulturo. Pri tej analizi je zelo moteče prehajanje iz enega primera na drugega, kar onemogoča nestrokovnjaku na tem področju jasno razumevanje. Poleg tega pa je znanstveni aparat, ki ga uporablja za svojo argumentacijo, prešibak. Nejasni so kronološki in geografski odnosi. Precej nejasna je tudi njegova analiza starejše malteške prazgodovine (od str. 53 naprej). Malta ima v arheoloških analizah zelo pomembno vlogo, saj zaradi svojih naravnih značilnosti odraža posamezne pojave na zelo specifičen način (migracije, kulturni vplivi, ekonomska ekstrakcija določenih naravnih virov, ipd.). Če pazljivo sledimo njegovi argumentaciji in reinterpretaciji ostankov templjev in podobnih zgradb, v kateri odločno zanika dosedanje teze, vidimo, da se v večini primerov njegova argumentacija omeji na precej spekulativne forme, saj je skorajda nikoli ne podpre z empiričnimi podatki. Tudi tokrat so v središču njegovega zanimanja ostanki, ki imajo religiozno funkcijo - znameniti malteški templji. Temeljno vprašanje, ki si ga zastavlja, je, zakaj so bili na Malti templji pomembni že tako zgodaj, medtem ko so se na Kreti, ki ima poselitveno kontinuiteto že od predkeramičnega neolitika dalje, pojavili mnogo pozneje. Med drugim imenuje ta pojav 'tempeljska uresničitev', kar precej nejasno označuje

njegovo bistvo. Malteški templji so bili namreč v svojem času izjemni, saj podobnih gradenj ne pozna nobena bližnja kultura ali regija (Sicilija, Kreta, Balkan), predvsem zato ne, ker je ocenjena količina dela vložene v njihovo izgradnjo izjemna in močno presega predpostavljeno velikost populacije, ki je prebivala na Malti v tretjem in četrtem tisočletju pred našim štetjem. Dosedanje razlage so temeljile na konceptu večkratnih migracij, ki so prihajale na otok (vsaj dva kolonizacijska vala). Prav novim naseljencem pa naj bi šla zahvala za velika javna dela na otoku. Novi naseljenci naj bi s seboj prinesli koncept grobov vsekanih v skale, ki naj bi se pozneje razvil v tempeljske oblike.

Saksida gre celo dlje, kajti na spekulativni ravni podvomi v religiozno funkcijo templjev. Vpraša se, kaj pa če so templji nekaj drugega kot tisto, za kar se prikazujejo (Saksida 1991, 63)? Kot primer si izbere Hipogej (podzemsko grobišče od zebbuškega stadija naprej, od 4100 p.n.št. dalje, ki vsebuje kostne ostanke kakih 7000 okostij). Noben drugi tempelj na otoku ni funkcioniral kot grobišče. Saksida predlaga naslednjo razlago tega pojava (Saksida 1991, 64): templji so preslikava arhitekturnega koncepta grobnic vsekanih v skale, v mnogo bolj monumentalni obliki in brez grobiščne vloge, zato pa v kultne namene, in služijo kot pomnik. Od tod skuša izpeljati nekakšen univerzalen model, tam kjer se arhitekturni koncept grobiščne zgradbe pojavlja brez pokopov, gre za kultno funkcijo (za ta preobrat uporablja dva izraza: pozemski in nadzemski obrat!). Oziroma, da gre za še eno od variant pogrebne kulta, varianto, ki je izgubila svoj prvotni pomen (kot sam pravi na str. 64: nulta točka pomena). Na tem mestu pa po Saksidovi definiciji lahko pripišemo takim pojavom katerikoli pomen oziroma smisel. Sam se odloči za hišno rabo (verjetno bi bil boljši izraz funkcija hiše oziroma bivališča), to pa je tudi vse, saj se na tej točki njegovo sklepanje preneha in te nove razlage praktično ne utemeljuje z ničemer. Ne predstavi nam nobenega načrta templjev oziroma hipogejja, nobenih konstrukcijskih rešitev, ki bi kazale na drugačno funkcijo. Edini sklep, ki ga oblikuje, je teza, da so bili graditelji večine monumentalnih arhitektur novi naseljenci, ki so gradili tako arhitekturo na podlagi zahtev staroselcev in lastnih zahtev. To podložno prebivalstvo naj bi pravzaprav razvijalo kompleksne arhitekturne koncepte pod vodstvom staroselske elite, ki pa naj bi bila zadovoljna s katerokoli 'utrjeno rešitvijo'! Priznati moramo, da je to

precej nenavadna teza. Težko si je zamisliti pojav monumentalnih javnih del brez družbene kohezije, sposobnosti določene elite, da taka dela organizira oziroma usmerja velikanske količine človeške energije, se pravi brez določene močnejše centralizacije v družbi, obenem pa naj bi bila taka elita zadovoljna s katerokoli 'utrjeno rešitvijo'. Še bolj čudno zveni teza, da so bili prišleki neprimerno bolj razviti v svojih sposobnostih stavbarske tehnike od staroselskih gospodarjev. Pri tem je seveda zelo pomembno vprašanje kontrole in ekstrakcije naravnih virov in delovne sile.

Saksida je pri svojem obravnavanju kretske prazgodovine precej spekulativen. Tu najdemo nekatera mesta, ki so celo protislovna. Izrazit primer srečamo na str. 77:

...ti kretski prvaki ali pionirji, če hočete, so jo na otok pri-mahali v popolni poljedelsko-živinorejski opravi, pa brez piskrov, po katerih bi jih vsaj na videz prepoznali.

Če odmislimo precej 'neznanstveni' jezik (o tem bom spregovoril kasneje), lahko že na prvi pogled vidimo precej protislovno trditev. Avtor namreč trdi, da so priseljenci na Kreto prišli, ko so že obvladali razvito neolitsko ekonomijo ("*popolna poljedelsko-živinorejska oprava*"), obenem pa to označi v naslednjem stavku kot nekakšno obliko ali stopnjo akeramičnega ali predkeramičnega neolitika ("*pa brez piskrov,...*"). Vendar se ta dva pojavi popolnoma izključujeta. Predkeramični neolitik ni nikjer definiran kot razvita poljedelsko-živinorejska ekonomija. Poleg tega pa Saksida tudi izključuje možnost, da bi nove priseljence na Kreti lahko prepoznali po čem drugem.

Podobno nelogičnost argumentiranja najdemo tudi na naslednji strani (str. 78).

Zato Kreti od Arturja Evansa, ki je Otoku vtisnil arheološki pečat, povsem samogibno pripisujemo delež pri civilizacijski zibelki, četudi imamo v resnici prej opraviti z deviantnim, vase zagledanim poganjkom, ki se je adaptiral in nazadnje samega sebe še požrl.

Propad je prišel v trenutku največjega razcveta....

Kot prvo, sploh ne argumentira svoje teze, da Kreta v civilizacijskem smislu predstavlja 'devianten poganjek'. (Mimogrede na str. 81 popolnoma obrne svojo argumentacijo:

Konec koncev bi nemara zares veljalo pritrditi Lewthwaitu

(1983), češ da bi ne bilo odveč, če bi se spet oprijeli modela Kretske odvisnosti od celine, se pravi od Levanta).

Vse dosedanje študije so Kreto obravnavale kot pomemben element v mozaiku vzhodnosredozemskih kultur in civilizacij, ki so imele prav zaradi interakcij različnih skupnosti, ekonomskih strategij, kulturnih konceptov in tudi socialnih struktur za posledico izjemno visok kulturni in gospodarski nivo civilizacij v vzhodnem Sredozemlju. Ugotovljeno je bilo tudi, da so imeli prav otoki najpomembnejšo vlogo pri razvijanju komunikacijske mreže, oziroma so bili zelo privlačni zaradi določenih naravnih virov, npr. Melos v zgodnejšem obdobju zaradi obsidiana, kasneje pa Ciper zaradi bakra. To kar Saksida označi kot deviacijo, če sploh smemo uporabiti tak termin, je po mojem mnenju bolj izraz lastne identitete, ki se je morala izoblikovati in vzdrževati v socialno-ekonomski in kulturni konkurenci v svojem regionalnem sistemu. Avtor je ta izraz verjetno uvedel zato, da bi v končni konsekvenci izpeljal tezo, "*da je Kreta sama sebe požrla*". Toda prav na tem mestu lahko zasledimo protislovje. Če mu pomeni Kreta "*vase zagledan poganjek, ki se je adaptiral*" (verjetno na okolje, in socialno-ekonomske okoliščine v regiji, op. P.N.) "*in nazadnje še samega sebe požrl*", kako si potem še lahko razlagamo trditev iz naslednjega stavka, namreč da je Kreta propadla v trenutku največjega razcveta, se pravi, ko se je najbolj učinkovito adaptirala in specializirala. V takem primeru bi lahko rešitev iskali v nekaterih zunanjih dejavnikih (poznamo namreč zelo zastarelo in že ovrženo tezo o vulkanski erupciji na Theri in domnevni seriji potresov, ki naj bi se odražali v pokazateljih velikega uničenja v plasteh palač; sem sodi tudi teza o invaziji s celine, to naj bi bili možni vdori mikenske civilizacije), vendar avtor take možnosti povsem izključuje s trditvijo, "*da je Kreta samo sebe požrla*". V naslednjih stavkih pa spet govori o mikenskih zavojevalcih v času PM IIIB, na str. 82 pa zaključuje,

... da v nobenemu trenutku nimamo opraviti z nenadnimi in nasilnimi spremembami, ki bi kazale, kaj vem, na dodatne populacijske prilive od drugod in da gre za kontinuiteto poselitve in notranjega razvoja že od zgodnjega neolitika dalje.

Na str. 78 pa si spet seže v besedo: "*...Na Knossi, kjer očitno mikenski zavojevalci od PM IIIB naprej žanjejo zadnje sadove kretskega veličastja.*"

Pravzaprav avtor zaradi specifičnega jezika in še zlasti metaforičnega izražanja ter množice stilnih figur zelo površno obravnava svoj predmet, posledica tega pa je nelogično in protislovno argumentiranje.

Površnost, ki izhaja iz njegovega jezikovnega stila, je še bolj očitna v naslednjem primeru. Na str. 84 pravi:

Pri kasnejših pozidavah mikenske palače so bili ti jaškasti grobovi (misli na grobni krog A, op. P.N.) vključeni v palačni okvir, takoj za obzidjem in na levo od glavnih levjih vrat, od koder je potlej tlakovana pot vodila na vrh, do centralnega megarona.

Osnovno pravilo pri vsakem opisovanju topografske situacije je, da za orientacijo v prostoru uporabljamo smeri neba, ne pa dihotomije levo - desno, kajti v slednjem primeru opis postane popolnoma nerazumljiv. Avtor sicer navede smer, od koder moramo gledati (od Levjih vrat proti megaronu), toda v tem primeru je grobni krog A na desni in ne na levi strani, pravi opis pa je, da se nahaja južno od vrat. Poleg tega ti grobovi niso bili vključeni v palačni okvir, kajti palača se nahaja na vrhu griča, temveč so bili vključeni v utrjeni del citadele.

Na splošno Saksida v svojem poglavju o Kreti relativizira celo množico arheoloških interpretacij; problematizira mikensko invazijo, problematizira svojevrstno gladkost prehodov od zgodnjeminojske dobe do sredine poznominoskega obdobja. Interpretacijo Kretske arheologije razume kot serijo nesporazumov (Saksida 1991, 77): zgodnja naselitev otoka, ki ne odgovarja relativni korelaciji med oddaljenostjo sredozemskih otokov od celine in časom njihove poselitve, kumulativni razvoj od zgodnjemikenskega do srednjemikenskega obdobja, prehod iz SM v PM, kataklizmične razlage propada (te so že zdavnaj ovržene in je danes skorajda brezpredmetno razpravljati o njih, zlasti o eksploziji There, ki je bila v 16. st. p.n.š.), nesporazum v zvezi z mikensko invazijo, uveljavitev linearne A pisave na račun piktografskih oblik pisave, problem luvijske invazije okrog 1700 p.n.š., pojav palač v srednjemikenskem obdobju IB,... Podvomi torej v skorajda vse razlage najpomembnejših pojavov v kulturno zgodovinskem razvoju Krete.

Velik del teksta posveti tudi vprašanju Indoevropejcev, izvoru Grkov, morebitni kontinuiteti iz mikenske civilizacije. Pri tem svojo argumentacijo utemeljuje na filoloških

analizah izrazov za posamezne družbene skupine in funkcije v linearni B pisavi in zgodnjih grških dialektih. Arheološko skuša svoja izvajanja podpreti z analizo minijskega posodja. Tako želi podati dvojno argumentacijo, ki naj bi se v zaključku ujemala, namreč da moramo iz zgodovinske razlage izključiti modele invazij in selitve vsaj od 15. st. p.n.š. dalje (Dorci, Ahajci, Mikenci,...), in da gre za procese kontinuiranega notranjega razvoja z večplastno identiteto posameznih skupnosti, ki se ne sme razbirati kot etnični mozaik:

... zadnje čase grejo v maloro tudi masovne migracije, za katere se je zdelo, da so dobro in celo zgodovinsko argumentirane (str. 85).

Namesto tega skuša ponuditi koncept "*majhnih, gibčnih in bojaželjnih tolp*" (str. 85), ki naj bi bile krive za marsikatero destrukcijo. Sam sicer pravi, da je to zelo težko razbrati iz arheološkega zapisa, vendar ga to ne ovira, da bi ta koncept uporabil v nekaterih primerih (Dorske selitve, str. 116); protogrške selitve v ZH III, (str. 87); indoevropske tolpe (str. 90).

Pomeben delež imajo v njegovem argumentiranju analize starih jezikov. Na straneh 89-96 skuša s pomočjo jezikovne analize utemeljevati problematičnost koncepta grških migracij in tudi problematičnost celotnega konstrukta Ursprache (Indoevropsčine). Na tem mestu mi je, priznam, zelo težko oceniti analizo, ki jo Saksida izvaja, saj nisem specialist na tem področju, vendar lahko podam nekaj površinskih opazk. Težko je namreč razbrati avtorjev izvorni prispevek, oziroma ga ločiti od različnih tez posameznih specialistov. Na teh straneh dejansko sooča posamezne teze in ugotovitve, ne da bi jih postavil v jasnejši logični okvir. Pravzaprav je edini referenčni okvir, ki sem ga v tem delu teksta uspel razbrati, da je bil grški jezik implicitno uvrščen v IDE skupino jezikov, saj je tvoril osnovo za izdelavo tega koncepta. Njegovo navajanje posameznih specialistov za stare jezike je zelo sumarno, in zelo veliko napora bi bilo potrebno, da bi lahko našli te navedbe v originalnih delih, saj največkrat navede samo avtorja in njegovo delo, ne pa strani.

Toda na nekaterih mestih lahko zaslutimo šibkost njegove argumentacije, saj utemljuje nekatera splošna mesta, zlasti v primerih, ko želi osvetliti določene jezikovne pojave splošnega značaja.

Navajam primer, ko po mojem mnenju uporabi preveč zapleteno argumentacijo, da pojasni nekaj splošnega:

Znaka $b(x)$ in $c(y)$ sodita med ostanke označevalnega sistema ali raje strukturnega vozla, v katerem pogledu se zasnavlja ideološko vesolje Lerne III, razlika med obema označevalcema (b in c), ki naj reprezentirata subjekta x in y , je seveda hkrati jamstvo za tretjega (označevalec z). Ta v označevalni formuli $n(n-1)$ stoji na kraju eksistenčnega označevalca n , se pravi na kraju odsotnega označevalca. Zato z njim, s tem hipotetičnim in logičnim z , pridemo do zastopstva stojišča nativnega govorca, do lernskega veljaka, ki s tem zaživi. Privlačnost takega zastopstva pa je v tem, da z njim dobimo tudi kraj, od koder se da izpeljati identifikacija, kaj vem, lernskega lončarja (x) in poljedelca (y), se pravi da imamo podane vse nastavke za saussurjevsko definicijo jezikovnega sistema. Od tod lahko z gotovostjo rečemo vsaj to, da gre v Lerne III za neko specifično govorico, da obstaja specifična delitev opravil in da so v Lerne živeli v obzorju specifičnega omrežja blagovnih menjav (ZH II).

Ali je res potreben Saussure za njegovo sklepno trditev?

Še bolj nesmiselna se mi zdi argumentacija na str. 98:

Obstoj S (simbolno), ki ga pripisujemo subjektu X , je na tej ravnini čista predpostavka, kaj priča zanjo? Kupi materialnih ostankov, zanesljivi sledovi tega, da se je v funkciji preživetja zatekal h konstruiranju svoje lastne narave? Nam ostanki z njegove mize (dietne različice), rekonstrukcije bivališča, črepinje, deli orodij, orožij, nakita etc, nemale podatki, ki razodevajo njegovo produkcijsko ravnino, zadoščajo za trditev, češ, X je bil prav zares govoreče bitje?

Odgovor se glasi v enakem duhu:

Da se pritrdilno odgovori na vprašanje, ali je bil X zares govoreče bitje, moramo prišteti še dve vrsti podatkov - pisavne in grobne ostanke. (str. 99, citat povzet v skrajšani obliki, op. P.N.).

Nekako ne morem razumeti tega odgovora, kajti ostanki pisave pričajo o človekovi sposobnosti zapisovanja jezika, grobni ostanki pa o samem njegovem obstoju in o obstoju določenih načinov pokopavanja in obredov.

Na sploh je obravnavanje arheoloških pojavov pri Saksidi

precej površno in nerazdelano. To se še najbolj vidi pri njegovi definiciji grobov kot nosilcev pomembnih informacij. Pomen te specifične vrste najdb reducira na tri kategorije berljevih podatkov: na grob in njegovo konstrukcijsko obliko, na pokojnika s svojim položajem in posebnostmi in na predmete, ki so bili skupaj z mrtvecem odloženi v grob (str. 107). Taka definicija je že povsem zastarela, saj izpušča še celo množico berljevih pomenov: npr. grob kot krajinsko znamenje, pokopavanje kot sporočilo živim ljudem, legitimacija teritorialnih pravic s pokopavanjem prednikov na določenem ozemlju, distinkcija med nošo in pridatki, drugi prostorski konteksti pokopa (v hiši, izven mesta,...), in še vsi sekundarni ali terciarni pomeni, ki jih ima pokopavanje.

V tako nejasnih in nerazdelanih konceptih nas potem ne morejo več presenečati sklepi, ki jih potegne iz svoje argumentacije. Primer na str. 109, na kateri postavi zelo samozavestno trditev, ki očitno ni posledica natančnega poznavanja in analiziranja arheoloških pojavov, temveč plod njegovega osebnega mnenja:

... revščina, ki jo arheologi iztržijo, je v običajnem nasprotju z disciplinarnimi pričakovanji. Zakladi, ki jih arheologija včasih izkoplje, nas ne bi smeli zavesti - saj niso drugega kot samo najbolj bleščeča slepila, ki mamijo javno pozornost in kdaj pa kdaj za silo napolnijo sicer tako prazni arheološki mošnjic.

S to trditvijo je očitno arheologijo na svoji vrednostni lestvici spustil še niže, to ni več tehnika, temveč je padla na raven iskalca zakladov oziroma trgovca z njimi in to revnega (neuspešnega!). Dejansko pa gre pri takih trditvah za elementarno nepoznavanje narave arheologije in njenega razlagalnega dometa. V svoji površni obravnavi arheologije pa tezo o njeni manjvrednosti še naprej razvija. Na str. 111 pravi:

In kam naj pri tem s točko X , recimo ji kar točka arheologove želje? Tja kamor sodi, se pravi med odpadke, ki jih arheolog tako disciplinirano vnaša v svoje registre. Mislim na arheološko dokumentacijo in mislim na odlično mesto, ki ga arheolog med svojimi odpadki zaseda. Če od najdišča ali najdiščne dokumentacije odštejete arheologa, vam ostane bolj ali manj zgleden seznam opažanj na najdišču in analiza najdiščne podatkovne osnove.

Tudi če ne jemljemo več resno njegovega metaforičnega obračunavanja z arheologom (ta sedaj niti ni več na nivoju iskalca zakladov, temveč nekoga, ki brska po smeteh in je obenem 'kralj smetišča', konec koncev res obstaja ena od arheoloških smeri, ki se imenuje *garbiology* - čeprav bi Saksida trdil, da gre pri tem bolj za '*garbiography*'), pa vseeno ponovno zasledimo precej zastarelo in napačno tezo o tem, da je arheološka dokumentacija nevtralna, in da jo lahko vsak interpretira.

Na str. 127 v zvezi z diskusijo o Indoevropcih tudi definira položaj in pomen arheologije:

Arheologija v vsakem primeru izgublja, ... zato potrebuje iluzijo pozitivne znanstvenosti, ki jo najbolj potrebuje od vseh disciplin v Studia Humanitatis, če naj se namreč obdrži kot akademska disciplina...

ter

Pozitivna znanstvenost je arheologov izgovor v situaciji, ko lingvistika od njega zahteva, da ji prinese subjekta, ki bo govoril v izbranem idiomu, v tem izgovoru se opre na vrsto scientizmov, ki naj mu omogočijo čim bolj korektno identifikacijo materialnih ostankov, v časovnem, morfološkem in prostorskem registru, skupaj s prgiščem izkopnih tehnik in z orodji, zmetanimi na kup od tod in tam. S tem tke arheokulturna omrežja, s katerimi določi meje materialnega prostorskega razprostiranja. Vendar pa se še zadnjič na ta način znajde na neprijetnem robu Studia humanitatis, grozi ji razpad njenega spoznavnega predmeta - še preden ji je sploh uspelo začrtati ris, v katerem bi ga potlej urekla.

Dejansko ne moremo odreči določene pravilnosti v tej tezi, vsaj kar se tiče zahtev, ki jih druge vede postavljajo arheologiji (v konkretnem primeru lingvistika pri problemu Indoevropcev), toda arheološko nezmožnost odgovoriti na taka vprašanja ne smemo razlagati s tem, da je nesposobna interpretacije in se umika in skriva za pozitivističnimi opisi in analizami. Po mojem mnenju tiči problem drugje, namreč v dejstvu, da so že taka vprašanja (o etnični naravi materialnih virov) na samem robu dometa arheološke razlage. Kljub temu da se arheologija (zlasti njena tradicionalna evropska zvrst) precej ukvarja z etnogenetskimi študijami, to še ne pomeni, da so ta vprašanja jasno koncipirana in da je metodologija interpretiranja razvita (vprašanje je tudi, če sploh kdaj bo?). Dejstvo je,

da ni mogoče natančno ugotoviti, ali je določena skupina nosilcev materialne kulture govorila ta ali oni jezik v obdobjih, ko nimamo ohranjenih pisanih virov. Problem lingvističnega konstrukta Indoevropcev in lociranja te 'skupnosti' v nek prostor in čas je težko konceptualizirati na način, na katerega bi lahko arheologija ponudila odgovore. Posledico tega vidimo danes v zelo različnih tezah o obstoju in izvoru Indoevropcev. Med veliko arheologi pa je tudi prisotna skepsa, ali je na to vprašanje sploh mogoče odgovoriti.

Problem, kaj je arheologov spoznavni predmet, Saksida še naprej zaostri (str. 128):

Arheologov spoznavni predmet? - Pa recimo, da arheologa definira želja po subjektu, ves čas se spotika ob svojo lastno željo in na njej se njen razpad, hvala bogu, ustavi. zato njeno izhodišče, tisto, kar se ji vsiljuje kot predstava njenega objekta, tvori nekaj takšnega, kot je subjektivni privid, neomajna vera v to, da se je, ne vem kaj, trojanska vojna res zgodila.

Obstoj želje po razlaganju preteklosti je nujen pogoj, da arheologija sploh obstaja in enako velja tudi za vse historične vede. Dejstvo je tudi, da k razlagi katerih koli virov iz, ali o preteklosti nikoli ne pristopamo neobremenjeni z individualno in socialno matrico, v kateri živimo. Toda nesmiselno je trditi, da arheologa drži pokonci samo neomajna vera ali iluzija v določene historične modele, ki oblikujejo predstavo o preteklosti. Materialni ostanki so le preveč kompleksen vir, ki ne dopušča poenostavljenih razlag.

Svojo predstavo o arheologiji dopolnjuje še z metaforo loterije (str. 157):

Neolitik je, tako kot kultura vobče in arheokulturni horizonti posebej, privilegiran verovanjski prostor. Nikoli ni moč prav vedeti, katera od fantazies tega ali onega arheologa se bo vštulila v njegov imaginarij in nemara pogodila v polno.

Pri tem se nam enostavno ponuja vprašanje, kaj je zadetek v polno, saj predpostavlja obstoj neke resnice in obstoj nekoga, ki to resnico pozna in lahko verificira 'zadetek v polno'.

Nesmiselne sodbe zasledimo tudi na ravni arheoloških argumentacij (str. 119):

Prazgodovinski Epir je skupaj s severozahodno Tesalijo in zahodno Makedonijo v srednji bronasti dobi prazen. Ne pravim, da ni poseljen, sploh ne, ampak arheopregledi tega območja in morebitna izkopavanja so pičla in rezultati skromni ter ne bog ve kako zanesljivi!

Ta trditev je nesmiselna, saj za nek prostor ne moremo reči, da je prazen, kvečjemu redkeje poseljen, saj omenjena področja predstavljajo gorat svet. V naslednjem stavku pa tako trditev skuša opravičiti s tem, da je bilo na tem prostoru zelo malo raziskav, to pa je dodaten argument za to, da ne moremo izvajati takih definitivnih trditev.

Pri taki arheološki argumentaciji se poslužuje tudi retoričnih floskul (str. 132): *"Bronasta doba potone z dvignjenimi zastavami"*, ali pa lahkotnih tez (str. 132): *"A kaj ko je pri tem videti, da se pod imenom 'Morska ljudstva' ne skriva nič drugega kot roparska banda najemnikov, ki so se v izbranem trenutku obrnili proti svojim gospodarjem"*. To slednjo tezo pravzaprav ne argumentira z ničemer, predvsem pa moramo pri Pomorskih ljudstvih (in ne Morskih!) razmišljati v okviru daljših časovnih enot, ne pa o trenutkih.

Paradni konj njegovega dela je analiza minijskega posodja. Če odmislim dejstvo, da je to analizo na tem mestu skoraj nemogoče empirično preveriti, in smo torej prepuščeni avtorju, pa imam, kljub temu da nisem specialist za bronastodobno keramiko egejskega prostora, kar nekaj splošnih pomislekov in razlogov za skepso.

Svojo predstavitev in analizo keramike in njenega pomena sploh ne utemeljuje z relevantno in zadostno dokumentacijo. Skoraj v celoti manjkajo risbe (nekaj prezentiranih je absolutno premalo) in opisi. Predstavitev keramičnega repertoarja posameznih obdobij je precej konfuzna, tako da zelo težko razberemo dejansko situacijo na tem področju. Njegovo navajanje literature, ki naj bi bilo v podporo njegovemu izvajanju, tega ne omogoča, kajti v večini primerov navaja le avtorja in naslov dela, manjkajo pa strani ali tabele (z zelo redkimi izjemami). Uporablja nekatere nerazumljive sintagme, naprimer na str. 139, ko govori, da predstavlja minijsko posodje novo kulturno linijo. Kaj to dejansko pomeni, težko razumemo. Njegov opis žgalne peči na str. 168 sploh ni podprt s citatom, od koder je opis povzel, kaj šele z risbo ali fotografijo. Tudi na mestih, kjer je določene risbe povzel, te ne zadostujejo osnovnim pogo-

jem arheološke risbe: ni merila, posamezni predmeti niso oštevilčeni, velikokrat manjkajo risbe profilov posod. Uporablja tudi nekatere teze, ki jih je težko argumentirati, naprimer na str. 175:

vampe pa so si zgodnji bronastodobneži tešili iz na oko bolj prikladnih izdelkov iz drugih materialov (les in vedno bolj kovina).

Če na tem mestu zanemarimo popolnoma neustrezne izraze, kot so to bronastodobneži, moramo kljub temu podvomiti v tako argumentacijo. Kaj avtor misli z *"...vampe so si tešili..."*, ali samo na namizno posodje, kajti za kuhinjsko posodje je les popolnoma neustrezen material. Kovina je za tovrstno rabo sicer bolj primerna, vendar pa predstavlja kovinsko posodje izrazit prestiž in luksuz, in je zato tudi zelo redko, tako da sploh ni mogoče posplošiti uporabo kovinskega posodja na celo bronastodobno populacijo na nekem prostoru, saj ima izrazito socialno prestižni karakter.

Tudi argumentacija, ki jo srečamo na str. 181:

regionalna distribucija sauceboats se v grobem ujema z razširjenostjo minijskih sekvenč.

Enako bi veljal stavek, da se distribucija teh dveh tipov posodja v grobem ne ujema. Obenem pa primerja dve stvari, ki ju med seboj težko vzporejamo, namreč z izrazom sekvenca označuje nekakšno razvojno zaporedje, tako da ne vemo s katero fazo v tem razvoju želi primerjati sauceboats. Poleg tega težko rečemo, da lahko primerjamo distribucijo določenega tipa posod z nekim razvojem.

Precej dvomljiva je tudi njegova primerjava lončarja z bogom, ki jo je povzel po Lacanu (str. 195):

njegovo delo se nanaša na nič - kreira ex nihilo in se nanaša na prostornino....., to je pojav prvega označevalca, ki se nanaša na samega sebe, na predstavo zastopstva praznine ali prostornine spravljene v takšno ali drugačno obleko.

Čeprav omeni, da obstajajo etnografske analogije primerjave lončarja z bogom (mimogrede tega sploh ne podpre s citatom ali kakšno drugačno navedbo), pa je zelo težko razumeti trditev, da se lončarjevo delo nanaša na nič.

Nelogičnost zasledimo tudi na str. 204:

A kako se potlej pojasnjuje to, da se v prehodu ZH III -

SH sive minijske sekvence, ki so podedovale samo težnjo po ekstravaganci in razkazovanju, v ničemer več ne razlikujejo od posod, pri katerih je v ospredju njihova uporabnost ali pa vsaj ni povsem odrinjena.

Vprašanje, ki ga tu zastavljam je, kako prepoznati nekaj, kar se od drugega ne razlikuje v ničemer? Dopolnilo k tej nelogičnosti pa tudi vidimo v njegovi trditvi v zvezi z minijskimi posodami na str. 139, ko pravi, da so minijske posode eden od razpoznavnih znakov srednje bronaste dobe in nova kulturna linija. Na tem mestu jo postavlja v čas prehoda ZH III - SH, torej v čas, ko sam pravi, da se te posode od nekaterih drugih v ničemer ne razlikujejo več. Tu se očitno avtor ugrizne v lastni jezik. Še bolj pa nam vsa stvar okrog minijskih posod postane nejasna, če pogledamo njegovo trditev s str. 205:

Nič posebnega ni na minijskih posodah, in prav to je moralo posebej pritegniti arheološko pozornost in jo gnati k fasciniranim ali fasciniranim hipotezam o njihovem izvoru.

Glede na vse našteje primere lahko vidimo, da gre za precej površno in nedorečeno obravnavanje arheološkega gradiva.

Če povzamemo, z gotovostjo lahko trdimo, da avtor v svojih razlagah in alternativah ne dosega nivoja razlag, ki jih sam kritizira. Njegove alternative so preveč poenostavljene in v svoji strukturi enoznačne, saj je njegovo razumevanje narave arheološkega zapisa, čeprav sam trdi drugače, precej površno, oziroma uporablja tiste kontekste in aspekte, ki ustrezajo njegovemu argumentiranju (pojav *'argumentation accommodation'*).

V celotnem delu pa kljub vsej zmedi močno izstopa po kvaliteti teza o multitemporalnosti arheološkega zapisa. Čeprav jo avtor podrobneje ne razdela, oziroma jo zelo na kratko in v svojstvenem jeziku označi kot *"izdelovanje strukturnega scenarija uresničitve"* za vsako obliko arheološkega zapisa, (str. 207):

Vsaka kategorija (najdb, op. P.N.) se uresničuje v svojem času in zanj ni nikakor mogoče reči, da je vnaprej, še predvsem ne, da je primerljiv s časi drugih kategorij.

Teza o multitemporalnosti virov za proučevanje preteklosti izhaja že iz Braudelovega modela zgodovine. Prenos modela multitemporalnosti v arheološko razlago je vsekakor

pozitiven poskus, ki pa ga bo treba neprimerno bolj konceptualizirati in to ne samo na način, kot si ga je zamislil Saksida v svojem *"strukturnem scenariju uresničitve"*. S to sintagmo je Saksida pristal na mestu, ki ga je sam močno kritiziral, namreč če izraz scenarij razumemo kot strukturo navodil, pravil in metod, ki jih razvija 'scenarist' (v našem primeru je to vsekakor arheolog), potem je zahteva po nevtralnih arhemih, ki jo sam zagovarja, nemogoča.

O jeziku teksta

Če želimo celovito kritično ovrednotiti Saksidovo delo, potem nikakor ne moremo prezreti jezika in vseh problemov, ki v zvezi s tem nastopajo. Kot navodilo za razumevanje tega problema se nam ponuja teza samega avtorja (str. 8):

Je prava mora res, če si se prisiljen roditi v tako pritlehnem in mračnjaškem jeziku, kot je slovenščina. Ampak, bog pomagaj, v njem smo doma in bila bi še večja tlaka, če ga ne bi lišpali in krišpali da je groza.

Če sem avtorju na več mestih očital, da ni bil dosleden in natančen, pa tega pri jeziku, ki ga piše, ne morem reči. Pravzaprav je v *"krišpanju in lišpanju"* tako dosleden svoji ideji po prestrukturiranju arheologije, da ga razbiramo in razumemo z velikansko težavo.

Že iz navedb in citiranja posameznih mest v knjigi smo lahko uvideli težave, ki izhajajo iz njegovega jezika. Nameoma tega nisem izpostavljajal v zgornjem tekstu, ker je ta problem preobsežen in zasluži posebno razpravo.

Avtor se je zelo igral s terminologijo, saj je veliko že uveljavljenih izrazov izpadlo iz njegovega teksta, pojavljajo pa se novi, nejasni in tudi neustrezni. Ponekod prevede angleške izraze zelo nespretno in neustrezno. Vzrok za to vidim v avtorjevem splošnem odnosu, ki izžareva iz celotnega teksta, namreč arheologijo je treba močno spremeniti, ji znikati možnost razlage, jo problematizirati v primerjavi z ostalimi humanističnimi vedami. Očitna je tudi njegova kritičnost do univerze kot mesta znanstvenega sklepanja in poučevanja (kar je med drugim že močno prežvečena lacanovska teza, ki jo zasledimo v večini lacanovskih tekstov, ki so pri nas izšli). Tako tudi jezik predstavlja samo sredstvo za doseg avtorjevega cilja - spreminjanje arheologije. Toda taka poza, čeprav je dosledno prisotna v tekstu, je avtorju prej v nadlogo kot v podporo,

v primeru da želi biti razumljen in upoštevan. Hermetičnost teksta je ponekod tako velika, da bo krog potencialnih bralcev prej zbežan kot pa navdušen. Sicer pa menim, da je med drugim to bil tudi eden od namenov avtorja.

Če teoretski tekst razumemo (in po mojem mnenju tudi moramo razumeti) kot tisto ravnino izraza, ki mora kljub zahtevnemu argumentiranju in abstrahiranju biti jasna, natančna in logična, in če želimo natančno razumeti teoretske intelektualne postopke, mora ta nujno imeti notranjo disciplino. Izrazna sredstva, ki jih avtor uporablja, pa imajo ravno nasproten učinek. Izrazit poudarek je na leposlovnih in pogovornih oblikah izražanja: metafore, sinonimi, različne oblike monološkega nagovarjanja bralca, vrivanje medmetov in mašil tipa 'kaj vem'. V tekstu dejansko mrgoli cela kopica neologizmov, ki sploh niso natančno pojasnjeni in argumentirani. Leksikalno polje avtorjevega diskurza je zaradi tega zelo odmaknjeno od arheoloških teoretskih tekstov, ki smo jih vajeni. Delo se veliko bolj nagiba k literarnim formam kot pa oblikam znanstvenega izražanja. Morebiti je oznaka esej še najbolj primerna za splošno opredelitev celotnega teksta.

V podporo svoji oceni sem na koncu te kritike dodal pregledno tabelo izrazov, za katere menim, da so napačni, nepravilno uporabljeni, slabo prevedeni ali pa celo nesmiselni. Največkrat šele iz konteksta ugotovimo njihov natančnejši pomen. Zelo moti tudi veliko število napačno poslovenjenih izrazov iziroma imen krajev ali oseb.

V vseh primerih nejasnih besed in sintagem, ki jih v svojem seznamu navajam, sem navedel samo stran, ko sem tak izraz prvič opazil, tako da ta nima lastnosti indeksa. V nekaterih primerih sem navedel tudi svoj prevod. Dolžina seznama je pravzaprav presenetljiva in je še eden od pokazateljev avtorjevih intenc. Takšnega Saksidovega posega v terminologijo ni mogoče opravičiti, čeprav arheološka terminologija potrebuje precej sprememb. Dejstvo je, da tudi terminološka zmeda močno znižuje kvaliteto dela.

SAKSIDAE I. BESTIARIVM LEXICOLOGICVM

I. Besede in sestavljanke v zvezi s kulturo v arheologiji

arheokulturna analiza, (str. 9) - ?

humani aglomerat, (str. 12) - skupnost, združba,...

arheosistem, (str. 13) - ?

geoekonomske strukture, (str. 37) - ?

geo-sistem, (str. 65) - ?

srednjebronasti inkubator, (str. 84) - ?

zgodnjebronasti centri, (str. 84) - ?

arheokulturni podatki, (str. 101) - vsi podatki v arheologiji imajo kulturni pomen

arheostrukture, (str. 106) - ?

arheopregledi, (str. 119) - iz konteksta se vidi, da misli na postopke arheološkega rekonosciranja

arheokulturna omrežja, (str. 128) - ?

scientistični čas, (str. 129) - iz konteksta razberemo, da misli na starost materialnih ostankov, določeno z naravoslovnimi metodami datiranja

arheomaterialni podatki, (str. 165) - ?

geokulturni domet, (str. 171) - ?

arheokulturna analiza, (str. 177) - ?

arheopostopek, (str. 177) - ?

arheokulturni horizonti, (str. 178) - ?

paradigemska stratigrafija, (str. 145) - iz konteksta je mogoče razbrati, da misli na stratigrafijo najdišča, ki se uveljavi kot model kronološkega razvoja; popolnoma nepravilna raba

II. Slabo poslovenjeni izrazi in sestavljanke

linearbandkeramične, (str. 36) - linearnotrakasta keramika oz. vse izpeljave iz tega izraza

vinški, (str. 44) - vinčanski, čeprav gre v slednjem primeru za srbohrvatizem, je ta že zdavnaj postal terminus technicus

obsidij, (str. 45) - obsidian

Pil, (str. 50) - Pilos, piloški

pollenska slika, (str. 60) - pelodna slika

subjektivacija novoselcev, (str. 60) - podvrženje

mortuarna raba, (str. 64) - pokopi, pokopavanje, v zvezi s pokopi

indigeni, (str. 65) - staroselci, domačini, avtohtoni prebivalci

incizirana lončeninska sekvenca, (str.66) - niz posod z vzrezanimi ornamentami

Knossa, (str. 77) - Knossos

grški arhajci, (str. 83) - grško prebivalstvo v arhajskem obdobju oziroma prebivalstvo Grčije v tem obdobju

banda, (str. 85) - direkten prenos 'a band' iz angleškega jezika

Boiotija, Aitolija, (str. 89) - Beocija, Etolija

Pelasgi, (str. 90) - Pelazgi
Peisistratos, (str. 104) - Pizistrat
szeletska kultura, (str. 106) - szeletienska kultura
deponentne prakse, (str. 108) - iz konteksta se lahko razbere, da misli na pokopavanje oseb
ekstramuralni in intramuralni pogrebi, (str. 109) - pokopi izven in znotraj obzidja mesta
argoliški, (str. 112) - argolidski
kremenjak, (str. 117) - kremen
impakt, (str. 119) - impact (angl.), vpliv
inskripcija, (str. 130) - napis, vklesan ali vrezan napis
Ramses, (str. 131) - Ramzes
Morska ljudstva, (str. 130) - dobeseden prevod iz 'The Sea Peoples' (angl.), pravilno Pomorska ljudstva
dvoročna kupa, (str. 171) - dvoročajna kupa
likvidi, (str. 174) - tekočine
četverokotnostnična kultura, (str. 183) - kultura posod s kvadratnim ustjem, tudi 'cultura di vasi a bocca quadratta'
fino incizirano posodje, (str. 155) - posodje okrašeno s finimi vrezi
delno reducirano kurjenje, (str. 155) - delno redukcijsko oziroma neoksidacijsko žganje keramike
reducirane tehnike žganja, (str. 155) - redukcijske oziroma neoksidacijske tehnike žganja
vzreja infantov, (str. 161) - vzgoja otrok
projektalni lov, (str. 161) - lov z metalnimi orožji (lok, kopje, bumerang,...)

III. Nerazumljivi izrazi in sestavljanke

pozemski okret, (str. 64) - ?
izobraziti v Hipogej, (str. 66) - preobraziti v ...
grobní depozit, (str. 84) - šele iz konteksta se vidi, da misli na grobne prdatke, toda depozit je lahko tudi polnilo groba.
ostankovni niz, (str. 107) - ?
diverzificirana kulturacija ekosistemov, (str. 184) - ?
ilovnati vmesek, (str. 185) - iz konteksta se lahko razbere, da misli na hišni lep
zelenorumeni biskvit, (str. 141) - opisuje prelom keramike
destrukcijske ravnine, (str. 146) - plasti, v katerih so bili najdeni pokazatelji uničenj
sivi minij, (str. 166) - uporablja kot oznako za tip posodja
lernski rumeni minij, (str. 169) - isto kot zgoraj

IV. Nesmiselni izrazi in sestavljanke, napačno uporabljeni izrazi

dieta, (str. 82) - neposreden prevod iz 'a diet' (angl.), pravilen prevod prehrana
humana kataklizma, (str. 106) - človeška kataklizma
ozemljiti čas, (str. 116) - ?
pridobitništvo, (str. 183) - iz konteksta se lahko razbere, da misli na produkcijo
vazno shranjevanje, (str. 185) - shranjevanje v velikih posodah
potepuški keramični sestav, (str. 148) - ?
reducirani kisik, (str. 155) - tehnološki postopek žganja keramike z zmanjšano prisotnostjo kisika oziroma s popolno odsotnostjo kisika, redukcijsko oziroma neoksidacijsko žganje
fino nabrekle pore, (str. 168) - pore so po definiciji luknje in nikakor ne morejo nabrekniti
egejska avtoriteta, (str. 117) - iz konteksta se lahko razbere, da misli na strokovne avtoritete na področju egejske arheologije
ostankovna revščina, (str. 181) - ?
vpadanje severneolitskih band, (str. 151) - neolitik je predvsem časovna oznaka in kot taka nima prostorskih značilnosti, neolitik kot splošni izraz za kulturo poljedelcev pa zahteva bolj jasno opredelitev na katere skupnosti misli. Vprašljiva je tudi zveza banda - neolitik, v katerem naj bi šlo bolj za tribalno družbeno strukturo, medtem ko naj bi izraz 'band' bolj ustrezal lovsko-nabiralniški ekonomiji.

O morali teksta

To kratko poglavje sem uvedel zlasti zaradi zelo očitnega avtorjevega odnosa do arheologije, kot se ta zrcali v njegovem jeziku oziroma izrazih, ki arheologijo, njeno delo, vire oziroma arheologe označujejo. Dejstvo je, da imajo ti izrazi močno slabšalne konotacije. Kot primer bom naštel nekaj najbolj očitnih:

kupi črepinj (str. 14);
arheologija kot tehnična brkljarija (str. 34);
arheolog primora svoje sezname h govoričenju (str. 34);
scientistične bergle (str. 70),
doktrine strašijo po arheologiji (str. 78);
zadnje čase grejo v maloro masovne migracije (str. 78);

Ursprache - krparija (str. 86);
arheologija je v slepi ulici, saj ne more ustaviti kopičenja podatkov obenem pa jih ne more razložiti (str. 104),
ostankovna revščina (str. 111);
arheolog disciplinirano vnaša odpadke v svoje registre (str. 111),
arheolog sodi med odpadke (str. 111),
arheolog je IDIOTES (str. 119);
Herodotovo delo - fiktivni zmazek (str. 119);
historična lingvistika onegavljenje s subjektom delegira arheologiji (str. 127);
prgišče izkopavalnih tehnik z orodji zmetanimi na kup od tod in tam (str. 127),
arheologove fantazije (str. 157),
Hood... je vinško-pločniški stadij posilil z dobrima dvema tisočletjema (str. 172);

(Pri tem in pri drugih jezikovnih težavah leti moja kritika tudi na lektorja, ki je tekst pregledal).

Primerov je vsekakor dovolj, da lahko upravičeno sklepamo o Saksidovem odnosu do arheologije, pa tudi delno do zgodovine in lingvistike. Tolikšna uporaba izrazov s pejorativnim pomenom ni slučajna, zlasti pa ni slučajna, če ta formalni nivo izraza primerjamo z vsebinskimi tezami, ki odsevajo iz njegovega dela. Skratka arheologija ne zasluži svojega mesta med humanističnimi študiji, pri njenem obravnavanju je dovoljeno vse, sama nima interpretativne moči oziroma niha med tehniko in zbirateljstvom ali celo lovom na zaklade. Takšne ekspresije vsekakor povedo neprimerno več o avtorju samem kot o predmetu razprave. Prav na velikem številu primerov, ki sem jih v tekstu navedel, lahko zaključimo, da Saksida uveljavlja zlasti pozo, in to pozo nekoga, ki mu je dejansko dovoljeno vse, kršenje znanstvene discipline in konvencij pa je njegov najljubši šport. Obenem pa je to poza, ki naj bi bila višje locirana in ovrednotena na 'hierarhični lestvici' spoznavnih zmožnosti posameznih ved in oseb. Terminologija in morala teksta sta v tem kontekstu samo zunanji izraz vsebinskih zahtev.

Delo *Arheologi naši davni predniki* v celoti še zdaleč ni doseglo nivo ambicij, ki jih avtor začrta na začetku teksta in jih skuša uresničiti v nadaljevanju. Prvi splošni očitek delu je, da mu zelo primanjkuje empirične podprtosti. Čeprav se delo samo proglašja za teoretsko (teorijo avtor označi kot avanturistično početje), pa mu za koherentno

utemeljitev svojih teoretskih tez manjka zelo pomembna empirična podpora oziroma komponenta. Tam, kjer jo skuša uvesti, pa je preslabo dokumentirana in težko preveljiva. Tudi če odmislimo problem in naravo jezika, ki dominira skozi celoten tekst, se mi delo zdi problematično na več nivojih. Prvi nivo je prevelik razkorak med teoretičnimi nastavki in empirično eksplikacijo. Avtor je očitno izhajal iz določenih že vnaprej zastavljenih modelov in tez (od lacanovske teorije psihoanalize, do lastnih modelov razlage vprašanja Indoevropejcev, naselitve Grkov, in podobnih vprašanj) katerih empirično podlago lahko označimo kot '*argumentation accomodation*'. V primerih ko se navezuje na lacanovsko teorijo, je jezik in tekst sam tako hermetičen, da je njegova komunikativnost zelo vprašljiva.

Pri sami študiji kulturnega razvoja prazgodovinskih civilizacij v vzhodnem Sredozemlju, ki predstavlja temeljni del njegove knjige, je skorajda v celoti zanemarjen problem Cipra. Razen nekaj sumarnih navedb, analize tega problema ne srečamo. Vsaka resna študija problemov, ki si jih je zadal Saksida, se temu ne more in ne sme izogniti. Ta otok je v zadnjih treh tisočletjih pred našim štejetem izjemen arheološki vir (ima izredno pomembno geografsko lokacijo, je eno od najpomembnejših področij za eksploatacijo bakrove rude, če naštejemo samo najbolj očitne lastnosti).

Avtor se je tudi veliko bolj posvetil študijam keramičnega gradiva, na podlagi katerega je želel razumeti elemente kulturnega razvoja. Toda slednje vprašanje vsekakor zahteva veliko bolj kompleksne vrste podatkov. Prav tako kot Ciper, je samo sumarno obdelan problem tehnologije obdelave kovin. To vprašanje pa je vsekakor bistveno za razumevanje kulturnega razvoja. Veliko arheologov vidi prav v sposobnosti sredozemskih družb, da izdelujejo velike količine bronastih izdelkov, in da imajo organizirano zelo kompleksno mrežo izmenjave te produkcije, najpomembnejši impulz, ki je ob razvoju ostalih podsistemov v družbi privedel vzhodnosredozemske civilizacije na mesto, ki so ga v času bronaste dobe zasedale (glej Renfrew 1972 in Renfrew 1979, 22-42).

Čeprav obstaja nevarnost, da se pri izločanju določenih delov teksta iz konteksta, v katerem nastopajo, marsikaj izgubi ali napačno razume, pa vseeno mislim, da sem z izborom posameznih primerov pokazal na pglavitne pomanjkljivosti *Arheologov naših davnih prednikov*. Zelo

težko je namreč razbrati osnovno misel tega dela: ali je to t.i. pozitivna določitev kulturnega horizonta, strukturiranje kulturne formacije, lananizacija socialne teorije v arheologiji, ali pa vehementna kritika dosedanjega razvoja arheološke vede. Vsekakor gre za zmes vsega naštetega. Toda iz dela samega ni razvidno, kaj je tista nosilna intenca.

V knjigi je nekaj dobrih idej, ki bi zaslužile nove teoretske in empirične nastavke, zlasti ideja o multitemporalni naravi posameznih vrst arheoloških virov. Dejstvo je tudi, da arheološka teorija in sploh arheologija v celoti nenehno potrebujejo reflektivne študije, kar v celoti gledano ta študija tudi je. Še posebej to velja za našo arheologijo. Pohvalno je tudi, da je postala arheologija in njena teorija predmet razprav drugih ved. Toda ti elementi so na žalost pri branju teksta potisnjeni v ozadje in jih močno prekrivajo drugi izrazito avtorski posegi, kot je nejasno argumentiranje, nekoherentnost izvajanja in še zlasti jezik. Komunikativnost dela je močno vprašljiva, tako znotraj arheološke stroke, kot tudi izven nje. Upam si celo trditi, da bo ta razprava naletela na večinski negativni odmev v arheološki populaciji pri nas, oziroma bo njen učinek precej kontraproduktiven, saj bo v tako nerazvitem strokovnem polju, kot je teoretska arheologija pri nas, prej povzročila izolacionistične reakcije na obeh straneh, kot pa odprla možnosti uspešnih interdisciplinarnih konceptualizacij.

Postmoderni diskurz v družboslovju in humanistiki

Postmoderni diskurz, ki je v zadnjem desetletju preplaval literarne in likovne vede, je imel izjemen odmev tudi v družboslovju in humanistiki. Postmoderna percepcija preteklosti oziroma njena teorija postaja vse bolj močna in priljubljena. Njena temeljna naravnost je kritika 'modernega' oziroma njegovih nosilnih konceptov. V historičnih vedah to predvsem pomeni kritiko osnovnih konceptov in modelov struktur posameznih ved: arheologije, historiografije, antropologije, etnologije,... še posebej tistih konceptov, ki omogočajo notranjo stabilnost omenjenih ved. Izhodišče za to je negacija splošnih resnic oziroma podobnih ciljev, h katerim stremijo omenjene znanosti. To spoznanje, ki je mnogo starejše od postmoderne paradigme, pa jim omogoča kritiko celotne strukture ved in še zlasti njihove znanstvene metodologije.

Posledica take kritike je nujna relativizacija večine aspektov: znanstvenega vira, znanstvene metode, interpretacije, znanstvene strukture, organizacije znanosti, socialnih razmerij znotraj posameznih ved, strukture akademije, itd. Relativiziranje vseh naštetih aspektov nujno predstavlja tudi partikularistične pristope, ki po definiciji zavračajo smisel univerzalnih resnic. Postmoderna teorija v arheologiji in zgodovinopisju negira sicer že velikokrat ovrženo tezo o 'objektivni' poziciji znanstvenika. Tega seveda ne počne na nivoju filozofije, saj je to bilo že zdavnaj storjeno, temveč na nivoju produkcije tovrstne ideološke situacije, ki nastaja iz oblik mentalitet in konjunktur, če uporabim Braudelov izraz.

Nasproti temu postavlja aktivističen oziroma instrumentalizirajoč princip znanstvenega dela. Vsako znanost ali razlago nekdo piše za nekoga, za neko ciljno populacijo. Ker torej nima smisla slediti nekemu absolutnemu cilju, so cilji lahko le partikularni in instrumentalizirani.

Razlogi za tako skeptično in relativistično pozicijo v arheologiji so precej jasni. Njeni viri so izrazito fragmentarni in neuniverzalni, torej tudi njena razlaga. Nikjer ne obstaja možnost za definitivno verifikacijo arheološke razlage in zato ni več potrebno stremeti k posplošujočim razlagam socialnih procesov, temveč k bolj partikularnim, katerih smisel in namen sta manj odtujena od funkcij socialne realnosti, v kateri delo nastaja.

Zelo dobro opiše postmoderni diskurz v historiografiji G. Himmelsfarb, ko zanj pravi, da izhaja iz predpostavke, da je vsa zgodovina usodno zgrešena, ter da zato, ker ni absolutne resnice, ni tudi parcialne in naključne (1992, 42). Prvi od takih nesmislov pri stremenju za nekim jasnim ciljem naj bi bilo vztrajanje na uveljavljeni metodologiji. Vsaka metodologija je v funkciji nekega znanstvenega cilja oziroma intence. Ker postmoderni diskurz zavrača smisel takega cilja, je tudi vsa splošna ali generalizirajoča metodologija nesmiselna, smiselne pa so partikularne metodologije, torej tiste metodologije, ki se ad hoc kreirajo ob reševanju posameznih problemov, katerih pomen in smisel sedaj ni več instrumentaliziran v kontekstu neke splošne znanstvene usmeritve oziroma strategije, temveč v kontekstu partikularne realnosti ali oportunitizma (ponudbe in povpraševanja, kritike obstoječega socialnega reda v vedi, kritike znanstvene in akademske politike, politike publiciranja in prezentacije vede navzven,...).

Znanstvena metodologija, zlasti v arheologiji in zgodovino-
 napisju je vsekakor dedič pozitivizma 19. stoletja. Ravno v
 arheologiji mora ves čas vztrajati na nivoju materialnega
 aspekta preteklosti, če želi arheologija ohraniti svojo znan-
 stveno in akademsko suverenost. In prav zato je popolno-
 ma logično, da postmoderna teorija napada večino pozitivi-
 stičnih aspektov v njeni metodologiji, saj so ti zanjo temeljni
 kamni 'stare in absolutizirajoče' znanosti. 'Staro in
 absolutizirajoče' postmoderna teorija kritizira tudi v enem
 od svojih stalnih mest: zgodovino in arheologijo piše bela
 moška družba za svoje potrebe, uveljavljena metodologija
 pa je bila razvita v te namene. Ta klic, na katerega post-
 modernisti globoko prisegajo, niti ni zrasel v njihovih vr-
 stah, temveč ima svojo že zelo dolgo zgodovino v filozof-
 skih in družbenih gibanjih (od marksistične teze o nujnos-
 ti pisanja zgodovine razrednega boja do vseh oblik feminis-
 tičnih, črnskih, ter množice drugih gibanj v umetnosti in
 družboslovju). Dejstvo pa je, da so postmodernisti znali
 to danes najbolje uporabiti - preteklost nima samo ene raz-
 lage, temveč je njena razlaga multivokalna - vsaka družbe-
 na skupina zahteva svojo razlago preteklosti; *as you like it*
 - kot pravi Himmelfarbova v naslovu svojega članka.

Vsekakor ne gre zanikati veljave zahtevi po bolj demokrati-
 čni strukturi vede, pogled temnopoltih (oziroma pogled
 Afroameričanov, izraz, ki ga predlagajo levi postmoderni
 aktivisti v novem *politically correct language* - gre še za
 eno od zahtev postmodernizma) na zgodovino ZDA se
 vsekakor izjemno razlikuje od pogleda splošno sprejetega
 zgodovino-
 vinskih skupnosti - so moško označene, so kolektivistične
 v duhu znanih enot kolektivismov večinskega naroda,
 države, in vsekakor je pogled manjšin v tej strukturi
 (žensk, etničnih ali rasnih manjšin, socialnih marginal-
 cev,...) precej drugačen. Toda tu se nam zastavlja vpra-
 šanje, ali zahteva po multivokalni strukturi znanstvene
 razlage, ki bi zadovoljila različne ciljne skupine, ne po-
 meni samo še dodatno argumentacijo za pisanje tekstov, ki
 bi se jih dalo uporabljati v politične in ideološke namene,
 saj bi s tem še samo povečevali moč tistih, ki jo že imajo.
 Družbena elita ima po teh načelih prav tako pravico do
 svoje razlage, in če družbena elita potrebuje 'venetsko
 tezo' za svoje ideološke namene, jo bo tudi dobila, razlika
 bo v tem, da jo bo sedaj v novem duhu multivokalnosti
 neprimerno težje kritizirati in zavračati. Levo orientirani
 postmodernisti bi se seveda v takih primerih sklicevali na

etičnost znanstvenega dela, vendar tu nastopi paradoks,
 kajti z zanikanjem splošnih načel v sami vedi se zanikajo
 tudi splošna načela njene etike. Če ne drugo, je bolj ali
 manj disciplinirana metodologija 'moderne' znanosti impli-
 citno definirala tudi znanstveno etiko.

V svojih zahtevah po drugačnem izražanju so se v post-
 moderni teoriji porajali tudi taki koncepti, kot je naprimer
 poetika arheologije (Shanks 1989) ali zgodovine (glej
 Himmelfarb 1992, 43 o ameriškem zgodovinarju Haydenu
 Whiteu). Že prej omenjena multivokalnost ni zahtevala
 sprostitev znanstvene razlage samo v kontekstu različnih
 družbenih skupin, temveč je zahtevala tudi predrugačenje
 jezikovnega in tekstualnega izražanja. Koncept poetike
 nas očitno napeljuje na še eno značilnost postmodernega
 diskurza - na esteticizem tekstov (literarni, likovni, in
 drugi estetski prijemi), ki ruši metodološko sistemati-
 ko klasičnih znanstvenih tekstov, ki skušajo temeljiti v izra-
 žanju s čim bolj objektivno kavzalnostjo in sistemati-
 ko. Zaradi tega slednji tudi težijo k čim večji koherentnosti,
 jedrnatosti in učinkovitosti v komuniciranju.

Postmoderna zanikanje kavzalnosti ni nadomestila z no-
 vim ali alternativnim konceptom kavzalnosti v kontekstu
 znanstvenega diskurza in teorije znanosti, temveč je izhod
 iz te zagate poiskala v psevdoznanstvenih formah izra-
 žanja (na primer različne literarne forme), kjer kavzalnost
 ni temeljni notranji princip, na katerem gradi rešitev dolo-
 čenega znanstvenega problema.

Teh nekaj misli o postmoderni paradigmi sem navedel
 zato, ker so se mi zdele nujne za splošno umestitev Saksi-
 dovega teksta. Sam postmoderni diskurz zasluži veliko
 bolj poglobljeno analizo, kot sem jo podal na tem mestu.

Čeprav je njegovo delo težko enostavno označiti kot post-
 modernistično, pa v veliki meri le odgovarja taki usmer-
 jenosti. Napad na univerzo, na strukturo in metodologijo
 vede, jezik ki je veliko bližji literarnim formam izražanja,
 'feministična' arheologija, ki preveva njegov članek, objav-
 ljen v teoretskem bloku pričujoče številke *Arhea* ter še
 nekateri drugi javni nastopi (npr. predavanje 'Črna Eva';
 Saksida 1992), so po mojem mnenju dovolj jasni indika-
 torji postmodernega diskurza, kateremu samemu po sebi
 seveda ne zanikam znanstvene narave. Ravno nasprotno,
 zaradi njegovega pomena za kritiko marsikaterega koncep-
 ta konvencionalnega družboslovja, ga je gotovo treba upo-

števat. Problem tega diskurza vidim drugje - v želji po disoluciji znanstvene metodologije, kar se že očitno pojavlja pri najbolj radikalnih postmodernistih v družboslovju, naprimer v zahtevi J. Barreta po opustitvi koncepta arheološkega vira (Barret 1992); del tega lahko zasledimo tudi v Saksidovem tekstu. Namesto splošnih principov arheološke ali historiografske metodologije pa dobimo relativizme in oportunistične, katerih instrumentalizacija v druge namene je lahko teoretsko podprta.

LITERATURA:

BARRET, J. 1992. "The TAG Debate", referat na *Theoretical Archaeology Group Conference*, Southampton.

CHAPMAN, J. 1981. *The Vinča culture of South-East Europe*, *British Archaeological Reports (Int.ser.)* 117, Oxford.

GRAFENAUER, B. 1960. *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, Univerza v Ljubljani.

HIMMELFARB, G. 1992. "Kakor vam drago", *Naši razgledi*, 4.12.1992, 42-45.

KLEJN, L. 1988. *Arheološka tipologija*, Ljubljana.

KOROŠEC, J. 1950. "Arheologija in nekatere njene naloge", *Zgodovinski časopis* IV/1, Ljubljana, 5-22.

RENFREW, C. 1972. *The Emergence of Civilisation, the Cyclades and the Aegean in the Third Millenium B.C.*, London: Methuen.

RENFREW, C. 1979. "Trade and Culture Process in European Prehistory", v: Renfrew C.; *Problems in European Prehistory*, 22- 43, Edinburgh University Press.

RENFREW, C. 1980. "The Great Tradition versus the Great Divide: Archaeology as Anthropology?", *American Journal of Archaeology* 84, 287-298.

SAKSIDA, I. 1991. *Arheologi naši davni predniki*, Državna založba.

SAKSIDA, I. 1992. "Črna Eva, mati vseh živih", *predavanje v sklopu Humanističnega simpozija*, 24.11.1992.

SERVICE, E.R. 1962. *Primitive Social Organization*, New York: Random House.

SHANKS, M. 1989. "Identity, the past and an archaeological poetics", referat na *Theoretical Archaeology Group Conference*, Newcastle upon Tyne.

Predrag Novaković

Akademski prevara

(Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović - Dragoslav Srejović, *Leksikon religija i mitova drevne Evrope, Savremena administracija, Beograd, 1992.*)

Reprezentativne knjige i priručnici koji pokrivaju velika i u domaćoj kulturi tradicionalno nepokrivena područja su, u vremenu oskudice, ili izuzetno dobar ili izuzetno loš znak funkcionisanja te kulture. Kada se uzme u ruke ova knjiga, već na prvim stranama čekaju iznenađenja koja svedoče o niskom nivou rada uloženog u nju.

Prvo što pada u oči jeste da je *Predgovor* obeležen bar tri puta većim slovima nego sam naslov knjige, i da je njegov autor, istovremeno i recenzent, Miron Flašar, naveden neuobičajeno kao 'prof. Univerziteta u Beogradu'. No prava iznenađenja čekaju u tekstu. Naslov '*O bogovima, mitovima i verovanjima stare Evrope*' morao bi biti opravdan osnovnim obaveštenjima, ako ne i diskusijom, o najnovijem stanju i pravcima (školama) proučavanja mitologije, ali o tome nema ni traga. Nema imena, referencija, terminološke preciznosti, bibliografije, čak ni objašnjenja metodologije rečnika koji sledi. Sam autor u završnici *Predgovora* kaže da je napisano "*Išeno osnovne vrline*" koju, dođuše, po njemu ima sam rečnik, a to je "*što strože ograničavanje na objektivnu informaciju*". Sama 'objektivna informacija' izgleda u najmanju ruku raznoliko i nesistemizovano: šta da se kaže na ovakvo rešenje problema bibliografije o iberskoj religiji:

"Celokupna literatura o iberskoj religiji napisana je na španskom jeziku, a mahom je publikovana u španskim i portugalskim stručnim časopisima" (str.245). O tome da je metodologija nešto neprijatno za autore rečnika, Miron Flašar ovako svedoči: "*I u ovim obradama stalno su bili u prilici - ili neprilici - da se opredeljuju načelno i metodološki; a pred raznim pitanjima, počev od onog kako razgraničiti religiju i mit, ili religiju u užem smislu i nižu religioznost, supersticiju, folklor.*" (sic!, str.XXXIV). Ako su se autori u svakome primeru posebno opredeljivali 'načelno i metodološki', a sama načela i metodologija nisu izneseni, pa ni njihov raspon i okviri, čitaocu ostaje da pogađa šta je kada primenjeno, što je za priručnik vrlo štetno. Na osnovu ovakvih stavova autora, moguće je, na primer, zaključiti da se iz ciljne grupe čitalaca rečnika isključuju studenti, intelektualci i stručnjaci iz dodirnih oblasti, što Miron Flašar posredno dokazuje u završnoj rečenici *predgovora*, ističući prednost rečnika: "*...u tome što su njegovi autori uspeali da podare svome izlaganju, sažetom po obavezi, i privlačnost kontinuirano čitkog teksta. Nije to tek vrлина stila i spoljašna odlika. Dotiče se ona same suštine izloženog predmeta. Kultne povesti i mitovi o bogo-*

vima mogu se adekvatno preneti samo kao ono što oni jesu - kao pripoved, povest, kaža." (str.XXXV). To se protivi svakom enciklopedijskom principu, čak i kada bi se izdanje pripremalo za učenike osnovne škole. Zašto se onda ovo izdanje prikazuje kao 'leksikon', i čemu akademski dekor? Dragoslav Srejović i Aleksandrina Cermanović jednostavno nisu dobri pripovedači, pričanje je bez kriterijuma o važnosti a i bez logike, koju bi bilo kakav ponuđeni stručni i naučni aparat uspostavio. Ako se uzmu tri ključna velika termina *Leksikona*, grčka religija, neolitska religija i paleolitska religija, dobijaju se tri 'pričanja' bez ikakve međusobne relacije: neolitska religija je kombinacija osnovnih arheoloških podataka i za enciklopedijsko izdanje nerelevantnog esejiziranja o zemlji; ilustracije su kamene skulpture iz Lepenskog vira, a da u tekstu nema referencija na njih; te se skulpture u tekstu uz ilustracije određuju kao mezolitske, ali termina mezolitska religija jednostavno nema! Šta onda te ilustracije rade u tekstu u kojem se tvrdi da u neolitskoj religiji zemlja zamenjuje kamen? Zašto onaj ko je otkrio Lepenski vir nije u stanju da ga mitološki opredeli i tumači, i zašto se uopšte proizvodi zabuna ilustracijama koje nisu vezane ni uz šta? U terminu grčka religija, izostanak svake strukture u tekstu i svake moderne referencije pokriva se 'pričom', ovoga puta još i ozbiljno opterećenom neočekivanom ideologizacijom: "*Narod je, s druge strane, sve više tonuo u sujeverje i misticizam.*" (str.187). Što se paleolitske religije tiče, tekst je skoro savršen primer logičkog *non sequitur*, u kojem ni jedna rečenica logički ne izlazi iz prethodne. Pitanje pećinskog medveda, za kojeg nije pouzdano utvrđeno da je ikada 'žrtvovan', rešava se jednostavno: "*...na određen način žrtvovan je i pećinski medved.*" (str.417), i dalje: "*Kult medveda, odnosno žrtvovanje te životinje...*". Dve stvari nisu isto, pa ne mogu biti ni 'odnosne'. Drugim rečima, u pitanju nije samo potpuna zbrka oko metodologije, već i oko osnovnih podataka.

Ako se autori rečnika izvlače na 'priču', šta se od koncepta rečnika može naći u *Predgovoru*? Zabuna oko književnih termina je skoro manji problem, kada je reč o ozbiljnijoj zabuni oko položaja discipline i tekućih diskusija. O arheologiji, disciplini kojoj pripadaju dva autora rečnika, Miron Flašar kaže: "*Arheološka istraživanja donose dragocena saznanja o religiji, i to sada već u svim delovima Evrope. Arheološki nalazi ipak su, sasvim pretežno, 'nemi svedoci'*". (str. XIII). Na stranu egzotična pretpostavka

da do 'sada' nije bilo arheoloških istraživanja važnih za religiju 'u svim delovima Evrope', što je jednostavno neodgovorno; ozbiljniji je problem ograničavanje arheologije na 'nalaze', što pokazuje kašnjenje osnovnih informacija za bar dvadesetak godina. 'Nemi svedoci' (i to još 'sasvim pretežno') mogli bi se eventualno braniti u nekoj veoma konzervativnoj koncepciji arheologije, ali šta ćemo sa ovim stavom: "*Pri tom opet ne treba polagati odviše vere u to da arheološki podaci mogu prenositi razmimoilaženja u regionalnoj pisanoj dokumentaciji*". Znači, nešto malo vere ('ne..odviše') se ipak može polagati u prenošenje 'regionalne pisane dokumentacije' (arheološke ili neke druge dokumentacije, ili su možda u pitanju izvori?) - i to pošto se arheologiji već hladno odbila mogućnost semiotičkog čitanja, a kao 'nemi svedok' odvaja se potpuno i od kontakata sa lingvistikom! Autori rečnika, istini za volju, ni sami ne brane bolje svoju disciplinu. A Miron Flašar nije arheolog, već klasični filolog koji predaje antičke književnosti: "*Jedni u moralnoj pouci vide suštinu te tragedije* (klasične helenske, prim. S.S.). *Drugi opet smatraju da antička tragedija V veka pre nove ere nije bila u službi određenih moralističkih ciljeva. Istina je, verovatno, negde po sredini*" (str.XXXII). Još kada bi bar 'istina' bila u sredini, moglo bi se prosto zaključiti da je ovakva trivijalnost, ponovo bez ikakvog nagoveštaja o tome šta se zaista dešava u diskusiji o antičkoj tragediji danas, nedostojna; ali jezičko 'oneobičavanje' ('po sredini') pokazuje koliko se autor uznosi u svojoj neodgovornosti prema disciplini u kojoj bi trebalo da postavlja merila komuniciranja sa čitalačkom publikom. Mišljenje 'po sredini' i književna 'istina' su odlike zdravog razuma, a ne naučnog i pedagoškog diskursa, i ova 'umerenost', posebno kada se odnosi na antičku tragediju, na granici je opscenosti. O Eshilovim tragedijama: "*U senci viših sila čovekova akcija, borba, čak i pojedini čovekov gest, postaju izuzetno reljefni a delom i veoma odgovorni*" (str. XXVI). O Sofoklu: "*No Sofokle već gleda više na sudbinu junaka-pojedinca, jednog lika iz nasleđenog mita čiji se doživljaji i težnje plastično ocrtavaju u okviru nekakvog nadljudskog određenja*" (str.XXVII). Olako izrečene trivijalnosti ređaju se, pokazujući da je predgovor uistinu pisan bez uzimanja u obzir bilo kakve literature: "*Pričalo se, naime, kod starih Grka ovako...*" (str.XXXI); 'povest' o Pandori može se čitati i kao "*antifeministička pripovetka...*" (str.XXXII). Miron Flašar dakle veruje da je antifeminizam stav o ženama, a ne o feminizmu, što je

razumljivo, jer po njemu feminizam ne može nikako biti ni društveni pokret u svojim istorijskim okolnostima, ni akademska disciplina, već, kako izgleda, neki oblik mita.

Ako bi se pokušale spasti bar dobre namere autora *Predgovora*, moglo bi se tvrditi da je reč o izvesnom naivnom čitanju grčke tragedije, i nadati se da studenti to ne slušaju i kao predavanja. Jer, naivnosti je ipak suviše: "*I doista, kada na kraju Edipa na Kolonu čitamo reči kojima se bogovi obraćaju glavnom junaku tragedije, najednom smo u nekakvom davnom, mitskom svetu*" (str. XXXIII). "*Kulni činilac i mitska priča su presudni. Čak i za Sofokla lično, na neki način. Jer Sofokle je rođen u antičkom okruženju Kolonos i morao je imati veoma ličan stav prema tamošnjem kultu*" (ibidem). "*Prepoznamo onaj zlonosni gnev što je naglo suknuo i u Edipovoj mladosti. Tamo na nekom raskršću u Fokidi, kad je Edip napao na nepoznatog oca i ubio ga*" (ibidem). Dok 'zlonosni', 'okružje' (umesto okruga, ili prosto grčkog termina) i predlog na uz napasti opet svedoče o 'oneobičavanju', zaključak o 'veoma ličnom stavu' ništa ne znači, i još je jedan *non sequitur*, što ga stilski povezuje sa tekstom rečnika. Folkloristi i ispitivači religije su, po Mironu Flašaru, "*vrsta stručnjaka*" (str.XXIX). Da li to znači da stručnjak - autor *Predgovora*, budući da potiče iz jedne vrste, ne može komunicirati sa primercima - stručnjacima iz drugih, te da je neobaveštenost takoreći prirodna? 'Zakonitosti u procesu stanja', na istoj strani, uistinu nikako ne mogu biti razumljivi za veliki broj drugih 'vrsta stručnjaka'. U svakome slučaju, 'vrsta' Mirona Flašara odlikuje se, sem potrebom da komplikuje stil i, najblaže rečeno, osobitim odnosom prema logici izlaganja. "*Na prvi pogled nalazimo da je opravdana ta želja da se lik Prometeja ili tema Prometeja, ne ispituje izolovano nego tema "prometejstva", i to kao tema o plemenitom revoltu i slobodarskom duhu, a bez obzira na lik koji je njen nosilac*" (str.XXVIII). I dalje: "*Pa ipak specifična vezanost mnogih vidova helenske literature arhajskog i klasičnog razdoblja za kultnu sferu stajala je na put brzom posvetovljavanju mitske priče i mitskoga lika*" (str.XXVIII). Samo dve strane posle, tvrdi se sasvim suprotno: "*U staroj grčkoj poeziji potiskivanje kulturnog i madijskog sloja u pričama o bogovima sprovedeno je i naglo i dalekosežno*" (str. XXX). Pa ili je 'mitska priča' nešto različito od 'priče o bogovima', ili su brzo i naglo suprotice, ili je 'specifična vezanost' uzaludno 'staja-

la na put'. No, evo rešenja nedoumice: "Što nikako ne treba shvatiti tako da su u grčkoj mitologiji potisnuti do u potpunu nerazaznatljivost sve madjske i kultne crte:" (str.XXXI). Zajedno sa crtama koje su muškog roda, u potpuniju 'nerazaznatljivost', kako padeža tako i koncepta, izgleda da se ne može stići.

Ostaje, doduše, još jedna mogućnost, da je očita nelagodnost Mirona Flašara u 'vrsti' klasičnih filologa izazvana naklonošću ka našem, slovenskom, domaćem, nacionalnom, tako reći prirodnom izvoru naučnog i stručnog polja, i, naravno, najmoćnijoj 'vrsti'. Tu se teoretska preciznost kombinuje sa ekspresivnošću emocija: "Pokušaji da se njihovi običaji i verovanja prate u dublju starinu nastoje da slovenska plemena stave u neku vrstu srodničke veze sa Skitima i Sarmatima..." (str.VIII). Dok pokušaji nastoje, rafinman se povećava: "Jer, ako bismo mogli pouzdano utvrditi zavisnost stare slovenske kulture od kulture skitskih plemena, ili od one drugih, ovima prostorno i civilizacijski bliskih antičkih stanovnika evrazijskih stepa, bilo bi time opravdano i svako podrobnije razmatranje, recimo, o šamanističkim stupnjevima kroz koje je prošla najstarija slovenska religioznost; u takvom slučaju skito-slovenska teorija bi ohrabrivala ispitivače da najranijoj slovenskoj religiji pripisuju onaj i onakav stupanj "teriomorfnog" mitološkog mišljenja kakav je, verovatno, našao jedan od svojih izraza u ornamentici starih Skita prezasićenoj predstavama i mitovima iz životinjskog sveta." (ibidem). Posle ovakvog vrhunca, sledi rezignacija: "Znamo malo, a hteli bismo da znamo više." (ibidem). Bez obzira na teškoće probijanja kroz one i ove, takve i onakve, čitalac je suočen sa ključnim metodološkim stavom Mirona Flašara: ispitivači pripisuju. Tako se jedino može objasniti njegovo pisanje na širem planu, a na ovome (i ovakvome) primeru, kako stupanj mitološkog mišljenja nalazi izraz u ornamentici koja je sa svoje strane prezasićena mitovima. Poželimo iskreno da je, bar u ovome slučaju, reč o slovnoj greški, te da su u pitanju motivi. Deo Predgovora vezan za slovensku mitologiju izvesno ima drugačiji status od 'naivnog' pogleda na antiku: "Na koji način se manifestovalo pomeranje pesme iz šamanske u herojsku sferu, to bolje nego u helenskoj epici, gde je u Ilijadi i Odiseji taj proces već okončan, možemo uočiti u ruskoj književnosti XII stoleća, gde je izrekom zasvedočen." (str.X). Sem značajnih sintaktičkih inovacija, ovde je nesumnjiva i poetološka, izrekom zasve-

dočen, premda nije jasno da li je reč i inovaciji izrek ili o resemantizaciji izreke. Kako se na istoj strani pojavljuju i 'poetološki relevantni stihovi', stvari uistinu ne mogu biti jasnije. Najzad, u delu o slovenskoj mitologiji, Miron Flašar sebi dozvoljava i istraživačku samorefleksiju, koja nam dopušta konačni uvid u radionicu ove 'vrste' stručnjaka: "Naša izlaganja nisu se odmetnula u stranputičarenje (sic!). Gornji naši redovi upućuju na niz osnovnih pitanja u izučavanju religija i mitova stare Evrope. Upućuju na probleme koje neujednačenost izvora nameće izučavanju u toj oblasti. Upućuju i na pitanja u dometu nekih metoda." (str.XI - navodim tekst bez slovne greške iz originala). Impresivan sklop množine iz skromnosti i neprikosnovene pretencioznosti dobija, međutim, i ovakav zaključak, ekspresivno sinkopiran i neočekivano iskren: "Nad svim ostalim je problem obaveštenosti. Vraćaćemo se na njega. Evo i ovde već nekoliko napomena. Za slovensko područje." (sic! str.XI). Zaista, sve je to problem obaveštenosti. Predgovor *Leksikonu* je jednostavno neupotrebljiv. Ko želi, može da se razveseli ili ražalosti nad činjenicom da je akademik i univerzitetski profesor Miron Flašar napisao tekst u kojem pokazuje da je u svojoj oblasti katastrofalno nedoučen, da o susednima nema pojma, da ima ozbiljne probleme sa srpskohrvatskim jezikom, još ozbiljnije sa stilistikom, izuzetno ozbiljne sa logikom, i da je njegova prepotencija ravna nekritičkoj toleranciji sredine u kojoj je sve to moguće.

Autori *Leksikona* su već i zbog ovakvog predgovora u deprivilegovanom položaju. Oni su svoj prethodni kompilatorski posao od pre trinaest godina dopunili izvesnim brojem jedinica koje se odnose na evropske religije, bez ikakvog jasnog kriterijuma, bez ažuriranja podataka, bez naučnog i stručnog aparata. U *Predgovoru* se mogao izneti kriterijum izbora i koncept ovakvog rečnika, ali to je u potpunosti izostalo. Bibliografijama su snabdeveni samo zbirni termini, a na iznesenom primeru iberske religije vidi se da je taj postupak obavljen sumarno. Leksikon nije namenjen stručnjacima (arheolozima, filolozima, istoričarima umetnosti, istoričarima književnosti, filosofima), jer bi u tome slučaju morao imati neke referencije, posebno o recepciji mitova u književnosti, likovnim umetnostima, muzici. On nije namenjen najširoj publici, jer je izostao svaki ozbiljan pedagoški napor sistematizacije, utvrđivanja kriterijuma, a i nepouzdan je u podacima: na primer, u

Gaffney, V. and Stančić, Z.
1991. GIS approaches to regional analysis:

A case study of the island of Hvar. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 100 pp. ISBN 86-7207-036-4.

odrednicama *Akamant 2* i *Demofont 2* dolazi do zabune: u prvoj se uopšte ne pominje Akamantov brat Demofont, a iz druge izlazi da su se obojica oženila istom kraljevskom kćerkom. Ovakvih primera ima dosta, no pitanje je treba li na njima insistirati, kada je u tolikoj meri diskreditovana celina. Leksikon religija i mitova drevne Evrope je sramota za sredinu u kojoj se pojavio, i u kojoj dva akademika i jedan redovni profesor Univerziteta sebi mogu dozvoliti lukrativni amaterizam tako niske vrste, i tako prepotentno plasiran.

Svetlana Slapšak

The renaissance of the Department of Archaeology at Ljubljana University continues apace with their latest contribution to archaeological methodology. Not content with attracting guest lecturers such as Lewis Binford and Kenneth Kvamme to their portals, the Department has leapt ahead of most other Departments of Archaeology in Europe to produce an attractive, low-budget volume on Geographical Information Systems in archaeology. Indeed, with this volume, Ljubljana is setting an example to the rest of Europe, which has been singularly sluggish to come to terms with this particular New World technology.

Geographical Information Systems does with a computer what Professor Peter Fowler once did live on TV - signalling the end of the map-as-we-know-it by ripping it up. For the old notion, GIS substitutes deconstructed, computerised images based on concepts of space (and, one day, time) which are flexible, complex and capable of multivariate analysis in a way that few other systems pretend to master. The basic concepts are simple enough: scan or digitise spatial information into a single computer file (univariate space); put two or more such files together (multivariate space); analyse the combined files for complex spatial patterning. Call each file a map layer and the notion of a multi-layered spatial cake comes to mind, in which topography and geology, distance to water and soil classes, or any combination of these or any other spatial data layers may be explored for its archaeological significance. As in other key advances, such as chaotic theory, simplicity lies at the root of astonishing complexity.

The two authors have collaborated on several projects run by Ljubljana, but most significantly on the Hvar Project, involving in addition the Arheoloski Muzej Split, the Royal Ontario Museum, Toronto and the University of Bradford. Gaffney and Stancic managed to gain access to detailed maps of Hvar from local planning departments and took these to one of the shrines of American GIS research - the Arkansas Archaeological Survey. Two weeks with Fred Limp, Jamie Lockhart, Jim Fairley and many hectolitres of Michelob Lite and the Hvar data had been digitised and read into a GIS called GRASS - a vector-based system integrated with a statistical package called S-Plus. At the centre of the analysis is a module called DEM - the digital elevation model, which relies on

digitised map contours to provide 3-D and orthographic views of the island or any part of it.

The book is divided into two sections - an introduction to GIS and the pilot study of selected archaeological problems on Hvar. In the first section, brief descriptions are presented of the relevant hardware, remote sensing data, software, DEMs, the choice of GIS, the GRASS system itself and the graphics printers in use. This section is a most useful first primer in GIS studies, lucidly written and well structured, if perhaps too condensed.

The archaeological component of the GIS case study was based on Gaffney's doctoral research contribution to the Hvar Project, one aim of which was the production of a Sites and Monuments Record for the entire island. Most of the SRM was based on archive data but some of the new intensive survey data from the Hvar Project was included. Owing to limitations of time, only the prehistoric, Greek and Roman sites were included in this pilot study.

Four environmental variables were used in the spatial analysis - the DEM, soils, lithology and microclimate. Of these, perhaps the most straightforward was lithology, digitised from a 1:100,000 geological map. Microclimatic variations were sensitive on a scale of 1 km and were applied to Roman sites alone. The soils were mapped to an accuracy of 20 m, but, although the authors were aware of the strong probability of environmental change over the last 7 millennia, no attempt was made to allow for soil change. In any study of land use and settlement, this omission can be fatal and may potentially vitiate any of the conclusions summarised below. Finally, the DEM was based on 20-m contours digitised from 1:50,000 maps. The problem here was that GRASS could not handle such detail and extrapolations to a reduced vertical accuracy of 30 m was substituted.

Four data sets were used in order to study past land use within site territories: hillforts, cairnfields, Roman farms and Neolithic caves. There was additional discussion of the intervisibility of Greek watchtowers and protection of threatened sites and monuments.

Classic Higgsian catchment analysis of site territories was replaced by cost surface analyses, in which 90-minute radii were calculated automatically from the DEM. The choice of 90-minute territories is never justified and may

well turn out to be an overestimate for small dispersed settlements. Higher than expected proportions of good soils were found in hillfort, cairnfield and villa territories, the cairnfield finding supporting the Neothermal Dalmatia Project's hypothesis that cairnfields were *prima facie* evidence for Bronze Age agricultural clearance. Roman villas were also located with respect to better-than-average microclimate. These analyses predicted the approximate locations of hitherto undiscovered sites which should fall in the oases of good soils - thus providing an explicit test of the overall hypothesis. The analysis of Neolithic cave territories did not compare actual with predicted distributions of soil classes but indicated that poorer soils made up a high proportion of site territories. There are thus hints of a distinction between the land use strategies of such sites and those of post-Neolithic settlements. The omission of any reference to Johannes Müller's thorough analyses of Dalmatian Neolithic site territories (Müller 1990; 1991) marks this section, which assumes, again without justification, a 10-km radius for cave territories. Optimal path analysis based on the DEM allows for computerised assessment of the intervisibility of Greek watchtowers around the plain of Starigrad and the most efficient routes between them. A final consideration of site preservation produces the sad statistic, already outdated by military action, that only 52% of all known Sites and Monuments are well-preserved. This problem has been exacerbated by the war and will become even more critical if, against all archaeological advice, the Hvar authorities decide to go ahead with an airport on the plain of Starigrad.

This monograph highlights the archaeology of an island much neglected by most European researchers. The first part provides an excellent introduction to GIS in an archaeological context and some clearly presented territorial analyses are provided in part two. Inevitably, in such a short volume, crucial issues are glossed over or never raised. One such is the theoretical nature of GIS. The authors present GIS not so much as a system as a technology (p. 16). However, such a view ignores the heated debate in current geography about the theoretical and methodological status of GIS, in which the capitalist underpinnings of much of the analysis is considered by some to be a devastating disadvantage, by others a critical advantage.

SREČANJA

10. mednarodni kongres za grško in rimsko epigrafiko

The authors advance curiously contradictory views over the potential of GIS. In the introduction, GIS is claimed to be "the biggest step forward in the handling of geographic information since the invention of the map" (p. 13). But, nine pages later, it is admitted that the spatial analyses that follow "could with enough time be carried out with a sheet of paper and a handful of coloured pencils". In this way, the authors come very close to shooting themselves in the foot; fortunately, Kenneth Kvamme dispels the illusion that GIS is just faster and flashier than old-style analysis in his elegant preface.

Unfortunately, the reason for such a contradiction lies in the spatial analyses that make up the core of the book. It is encouraging to see any concrete study of GIS in archaeology but the questions asked of the data in the case study are "60's" questions which have never advanced beyond Eric Higgs' initial models and fall short of the sophistication of territorial analysis in 'The Early Mesoamerican Village' (Flannery 1976). One should acknowledge that the uses to which GIS is put in this volume do not mark the state of the art of GIS analysis in archaeology. Nevertheless, this is an admirably designed volume, laced with 'Punch' cartoons and well produced in every aspect except the BAR-style fall-apart binding. Typos do not abound but it will be irritating to the authors' colleague Shiel to be cited mostly as 'Sheil'. Sometimes, the computer graphics do not transfer well onto the page; site dots are occasionally illegible against other symbols. But these are minor technical problems when one considers the geo-political climate in which the volume was produced.

At the time this volume went to press, Slovenia was in the midst of a political struggle with Serbia, a struggle which concluded in the declaration of independence of Slovenia. It is right that all readers of this review should join with this reviewer in congratulating Slovenia on its achievement and to applaud the authors of this monograph and the Department of Archaeology at Ljubljana on their pioneering volume.

John Chapman

V mestu Nîmes (antični Nemausus) v Provenci, nekdanji provinci *par excellence*, ki je bila po mnenju antičnih avtorjev *Italia verius quam provincia*, je teden dni potekal 10. mednarodni kongres grške in latinske epigrafike (4. 10. - 10. 10. 1992). Organizatorji (med njimi Y. Duval, P. Ducrey, P. Gauthier, M. Christol, D. Feissel in L. Pietri, predvsem pa tudi tajnik O. Masson in arheologinja Arheološkega muzeja v Nîmesu, D. Dard), ki so kongres vzorno pripravili, so pričakovali nad 350 udeležencev, vendar jih je prišlo le okrog 270, kar je bilo v posameznih primerih seveda škoda, za splošni potek kongresa pa bolje.

V nedeljo, 4. okt., so si udeleženci lahko pod odličnim strokovnim vodstvom v dveh urah ogledali najpomembnejše spomenike mesta Nîmes. Mednje sodita predvsem arena, ki je ena največjih in najbolj ohranjenih v rimskem imperiju, in t.i. Maison carré, svetišče posvečeno Avgustu in njegovima posinovljencema, Cezarjema Luciju in Gaju, ki sta bila patrona rimske kolonije Nemausus. Zelo lepo je urejen park ob izviru La Fontaine, kjer je v antiki stalo svetišče boga tega izvira, Nemausa, nedaleč od njega pa nenavadna zgradba, t.i. Dianin tempelj, ki je bil po vsej verjetnosti knjižnica. Ostanke gledališča na drugi strani parka niso vidni.

Uvodno predavanje o francoskem epigrafiku F. Ségurierju iz 18. stol. je imel zvečer C. Nicolet. Seznam predavanj, ki so ga udeležencem razdelili ob prihodu skupaj z drugim gradivom, je bil žal že na samem začetku le deloma uporaben, ker je veliko predavanj zaradi odsotnosti predavateljev odpadlo; nekatere pa so predstavili iz ene sekcije v drugo. Program je bil razdeljen na tri glavne teme: dobroteljništvo (za katerega so uporabljali pred kratkim uveden nov strokovni izraz *evergetizem*) v grško-rimski antiki, epigrafika južne Galije in pregled epigrafske dejavnosti po regijah in provincah grško-rimskega sveta. V okviru tega programa je bilo nekaj predavanj sintetičnega značaja, namenjenih vsem udeležencem, zato medtem delo ni potekalo po sekcijah. Ta predavanja so bila skoraj vsa že objavljena v prvem zvezku Aktov, ki je izšel septembra.

Prvi dan so bila plenarna predavanja posvečena napisom Galije (galsko-grški napisi, mesta Narbonenzijske Galije: magistrati in svečeniki, krščanski napisi južne Galije). C. Habicht je nato predaval o vlogi kraljev kot dobrotelnikov mest in zvez, K. Bringmann o enaki vlogi kraljic in prinцев, A. Giovannini o darilih, ki so jih dinasti poklanjali

grškim svetiščem in L. Migeotte o evergetizmu državljani-
nov v klasični in helenistični dobi. Naslednji dan je bil
posvečen evergetizmu za časa rimske republike in imperi-
ja. J.-L. Ferrary je govoril o prehodu s helenističnega do-
brodelništva na rimsko, S. Panciera in S. Virlouvet o do-
brodelništvu v rimski republiki, G. Alföldy o dobrodelništvu
v avgustejskem obdobju in W. Eck o cesarskodobnih
mestih in dobrodelništvu. Alföldy je v svojem predavanju
med drugim tudi razložil, kako je mogoče prebrati napis,
ki je bil nekoč pritrjen na zgradbo z bronastimi črkami,
od katerih so ostale le neenakomerne luknje za žeblje. Ta
predavanja so bila tudi najbolj poučna. Popoldne so bila
kratka poročila razporejena geografsko v pet sekcij. Za
nas je bilo zanimivo predavanje C. Zaccarije o ekonomski
dejavnosti in dobrodelništvu družine Aratrijev v Akvileji.

V četrtek dopoldne smo odšli na ekskurzijo v Arles (Are-
late), kjer smo si ogledali gledališče, areno, monumental-
no mestno obzidje in lapidarij. Popoldne sem predstavila
epigrafsko dejavnost nekdanje Jugoslavije, ki ga je za čas
pozne antike dopolnil N. Duval. Sledila je vrsta zanimivih
predavanj, ki so potekala v vzporednih sekcijah in v kate-
rih so kolegi iz vsega sveta obravnavali bolj ali manj zani-
mive epigrafske novosti iz najrazličnejših krajev grško-rim-
skega sveta. Za nas so bila posebej zanimiva predavanja o
problematiki obrenskih in obdonavskih provinc ter Dalma-
cije in severne Italije. Pregled poznoantične epigrafike in
onomastike Salon je pripravil E. Marin, enako zanimivi
sta bili predavanji E. Webra o epigrafskih novostih iz Av-
strije in M. Hainzmanna o računalniški obdelavi noriških
napisov in nemediteranskih osebnih imen z noriških napi-
sov.

Zadnje popoldne je bilo posvečeno informatiki in uporabi
računalnikov v epigrafiki. Med drugim je kolega Jory iz
Avstralije predstavil CD-Rom disk z vsemi latinskimi napi-
si mesta Rima, objavljenimi v CIL VI, E. Weber pa je
poročal o poskusih dunajskega Inštituta za antično zgodovi-
no, da bi na osnovi fotografij napisov računalnik izdelal
risbe napisov. Kongres se je zaključil s sejo Mednarodnega
združenja za grško in latinsko epigrafiko (A.I.G.L.), kate-
rega novi predsednik je postal S. Panciera. V soboto so se
tisti, ki so to želeli, lahko udeležili zelo zanimive in dobro
organizirane ekskurzije v Lyon (Lugdunum). Obiskali smo
muzej galsko-rimskih starin, zgrajen ob ruševinah antične-
ga gledališča, ki je brez dvoma eden največjih in najlepših

arheoloških muzejev Francije. Ogledali smo si tudi katedra-
lo in obnovljene ostanke zidov starokrščanske bazilike,
odkrite z izkopavanji ob katedrali.

Tudi Arheološki muzej v Nimesu je zelo zanimiv in je na
vsak način vreden ogleda. Hrani lepe zbirke stekla in gal-
ske keramike tipa *terra sigillata*, poleg tega pa vrsto zani-
mivih predmetov od prazgodovine do srednjega veka. V
lapidariju je razstavljenih okrog 300 najlepših rimskih
spomenikov, v depojih jih hranijo še okrog 700. V celem
muzeju, ki ni majhen, sta zaposlena le ena arheologinja in
en asistent. Vsako leto priredijo več razstav in pogosto
organizirajo kolokvije, na katerih obravnavajo ožje teme,
ki se nanašajo na južnogalski prostor, in značilnosti arheo-
loške dediščine, ki jo hrani Arheološki muzej.

Marjeta Šašel Kos

XVIII. mednarodni kongres Rei cretariae Romanae fautores

V septembru je zgodovinsko mestece Székesfehérvár, za dober teden gostilo preko sedemdeset proučevalcev rimskodobne keramike iz skoraj vse Evrope. Razveseljujoče je bilo srečati tudi nekaj sijajnih strokovnjakov iz Amerike, med njimi tudi najvidnejšega strokovnjaka za helenistično in rimskodobno keramiko J. Hayesa, ki je že dvakrat obiskal tudi Ljubljano. Nekaj let zapored pa smo imeli izjemno priložnost sodelovati z njim na arheološki poletni šoli na Hvaru.

Med madžarskimi gostitelji je bila tudi znamenita keramologinja E. Bonis, ki je že med drugo svetovno vojno izdala temeljno knjigo o panonski rimskodobni keramiki, kjer je publicirano tudi slovensko gradivo.

Društvo *Rei cretariae Romanae fautores* ali okrajšano kar RCRF so osnovali sredi petdesetih let proučevalci rimske keramike, še posebej rimske *sigillate*. Ena izmed prvih nalog društva je bila, kar najbolj razširiti krog članov in omogočiti hitrejšo in boljšo izmenjavo mnenj, kot je to mogoče z objavami v tisku. Vsako leto izide okrožnica s točnimi naslovi vseh članov in seznamom njihovih publiciranih del. Leta 1958 so izšla v Tongerenu prva *Acta RCRF* in do sedaj jih je izšlo že sedemnajst. Plenarna srečanja so vsake dve leti, tema se določa vnaprej skupaj s sprejemom povabila določene dežele, ki včasih tudi poskrbi za tiskanje *Acta RCRF*.

Dežele gostiteljice običajno poskrbijo za predstavitev svojih zbirk, priredijo ogled dragocenih muzejskih depojev in bližnjih najdišč; nekako v navadi je tudi bilo, da so gostitelji ob tej priliki pripravili pregledno ali tematsko razstavo z bolj ali manj bogatim katalogom.

Srečanja so torej pomenila nezamenljivo priložnost ogleda depojev in zato posebej pripravljenih tematskih razstav, bila so in so še pomemben pretok informacij in živa izmenjava izkušenj in literature; ter seveda, kar je bilo za mnoge udeležence iz vzhodnih dežel najdragocenejše, ponujala so možnost publiciranja v ugledni in povsod dostopni reviji *Acta RCRF*.

Letošnje srečanje je bilo namenjeno rimskodobni glazirani keramiki, ki sta ga spremljali dve izjemno dobro pripravljene (in obiska vredni) tematski razstavi s katalogom. V Székesfehérvárju so madžarski keramičarji pripravili pregledno razstavo antične glazirane keramike s posebnim poudarkom na datiranih kosih. Druga priložnostna razsta-

va pa je bila na gradu v Budimpešti, kjer so na ogled izkoptane lončarske peči skupaj s keramičnim gradivom iz Aquincuma, rimskodobne vojaške in civilne naselbine v Budimpešti.

Letošnji predstavljeni prispevki na kongresu so bili, kot je to že običajno, kvalitetno, metodološko in tematsko dokaj različni. Jasna je bila zarez med zahodnimi in vzhodnimi raziskavami, kjer so posebej Francozi že zdavnaj prešli s klasične predstavitve keramičnih form na arheometrične študije keramičnih faktor s preučevanjem razširjenosti določenih izdelkov posameznih produkcijskih centrov s prostorski kompjutersko vodenimi raziskavami.

Vzhodni raziskovalci so bili letos večinoma iz dežele gostiteljice in razen naju dveh s kolegico Janko Istenič iz Ljubljane, ni bilo (že četrto leto zapored!) nobenega predstavnika iz nekdanjih jugoslovanskih dežel. Prav tako so manjkali kolegi iz dežel nekdanje Sovjetske zveze in Poljske. Gradivo so predstavili v največji meri klasično z analizami oblik in ornamenta. Nekaj zanimivih prispevkov je bilo o lončarskih pečeh, ki pa so se večinoma navezovali na tematsko razstavo v Budimpešti.

Osemnajsti kongres RCRF je člane pripeljal do odločilnega razpota. Ob volitvah novega predsedstva so največ vodilnih mest zasedli keramologi zahodnih dežel. Ob določanju višine letne članarine in izboru kraja naslednjega kongresa je prišlo prvokrat v zgodovini društva RCRF do resnih razhajanj. Gostovanje je namreč ponudilo le romunsko mesto Temišvar, zahodnoevropski kolegi pa so vztrajno predlagali srečanje v keramološkem centru Lyon, brez pravega odgovora na ponujeno gostoljubnost Romunov. Šele po dolgem prepričevanju je padla odločitev za Temišvar, saj je bilo zelo očitno, da v nasprotnem primeru utegne naslednji kongres ostati brez vzhodnoevropskih udeležencev.

Ob poznejšem razgovoru se je razkrilo, da novo izvoljeno predsedstvo skupaj z nekaterimi člani pripravlja nov, posodobljen koncept srečanj, kjer bodo govorili le povabljeni gostje, medtem ko bodo ostali dobili pravico le do predstavitve na posterju in v publikaciji (kar je v resnici že vsesplošen in običajen koncept podobnih srečanj).

Želja zahodnih keramologov je razumljiva in upravičljiva, saj v navezi z vedno bolj zaostajajočo vzhodnoevropsko polovico ne more doseči željene kvalitete tako predstavitev kot tudi ne publikacije.

Ostaja pa vendarle pomislek, morda povsem upravičen pomislek, da je društvo RCRF nastalo primarno v želji združevati (evropske) raziskovalce rimske keramike, omogočiti hitrejšo in boljšo izmenjavo mnenj, omogočiti ogled depojev in ob tej priliki narejenih razstav in pretrsov izkušenj. Pri keramiki je neobhodno potrebno (pre)poznavanje in študij na originalih; študij po literaturi je vsaj v prvih fazah največkrat pomanjkljiv in nezadosten. Prav zaradi specifičnega značaja keramike in zatorej tudi izjemnega pomena v arheologiji (keramika je brez dvoma najpogostejša arheološka najdba!) je tudi značaj društva in srečanj RCRF izjemen in specifičen. Četudi zahodne raziskave, predvsem seveda v tehničnem pogledu in temeljitosti študij, presegajo vzhodnoevropske, se je nujno zavedati, da je rimski imperij segal od Arabije do Britanije, izdelke pa srečujemo še globoko v tedanjem Barbariku. Izločitev vzhodnih raziskovalcev iz kroga RCRF (to praktično pomeni reorganizacija srečanj) bi prinesla hude izgube tudi zahodni keramologiji, kajti še tako natančne in moderne parcialne raziskave nikakor ne morejo dati slike celote.

Zahteve in pričakovanja zahodnih raziskovalcev so seveda razumljive glede na stanje znanosti na zahodu. Vendar vemo, da obstajajo tudi vsakoletna mednarodna srečanja arheometrov. V Riminiju je bil novembra mednarodni kongres arheometrov keramologov, katerega značaj popolnoma ustreza zahtevam in pričakovanjem, ki so jih izrekli zahodni kolegi na srečanju RCRF.

Društvo in kongresi RCRF so imeli veliko širše začrtane okvirje in v primerjavi z arheometrijo, je delovanje temeljilo v humanističnem pristopu. In če si smem dovoliti utrinek, je velika škoda da si RCRF utira pot parcialnega razvoja, saj je v evropski humanistiki holistični koncept že dolgo zaželen.

Postavlja se vprašanje, kot vedno na razpotjih, kaj sedaj Slovencem so vrata zahoda zagotovo dovolj široko odprta tako zaradi dolgoletnih sodelovanj in plodnih stikov inštitucij in posameznikov, kot tudi zaradi številnih zelo visoko kvalitetnih publikacij. In vendarle je težko razmišljati o enakovrednem sodelovanju, morda navsezadnje že zaradi tehnične slabe opremljenosti!

Vsekakor moramo razmišljati o načinu, ki bi še nadalje povezoval vzhod z zahodom in seveda vzhodne dežele med seboj. Stanje raziskav v evropski rimskodobni keramo-

logiji je natančna slika nepoznavanja depojev in gradiva. Bolj kot je katera zvrst keramike vsesplošno znana, več je najdene in seveda obratno. Obdobja, kjer prevladuje gradivo, ki je prihajalo iz vzhodnorimskih delavnic (pozna antika), so manj raziskana kot obdobja in področja, kjer prevladuje gradivo srednje ali zahodno mediteranskega in evropskega izvora.

Depoji in zbirke v Romuniji, Bolgariji, v deželah ob Črnem morju in maloazijskih deželah, skrivajo številne odgovore, ki jih zaman iščemo mimo njihovega natančnega poznavanja. Sprašujemo se torej, kaj storiti. Čakati na kulturno kolonizacijo iz razvitih dežel? Ali se usposobiti s trdim delom vsaj toliko, da dostojno publiciramo gradivo, ki je in ostaja enakovreden del evropske zgodovine. V tem primeru so izmenjave informacij in študij v zbirkah in depojih še vnaprej neobhodno nujne in vsekakor bi bilo potrebno razmišljati o takem (novem ?) RCRF, ki bi na nek način ustrezal tudi potrebam vzhoda. Navsezadnje nam preostaja samo dvoje, ali v divjem diru nenehno capljati (z zamudo) za zahodom ali pa najti način, ki ustreza stanju in smeri naših raziskav. Ta korak pa lahko omogoči le skrajno pošteno in trdo delo, ki v veliki meri temelji prav na dolgotrajnemu študiju gradiva v zbirkah in depojih na celotnem področju nekdanjega rimskega cesarstva. Neobhodno potrebno bi tudi bilo, da bi v okviru ene izmed domačih inštitucij osnovali temeljno keramološko knjižnico z osnovnim potrebnim laboratorijem.

V tem pogledu so za nas silno pomembni stiki z Madžari, ki so opravili prav v rimski keramologiji veliko delo. Konec koncev imamo odlične osebne stike in strokovna sodelovanja tudi s sosednjo Italijo in Avstrijo. Že nekaj let zapored sodelujemo v skupini za raziskavo grobe hišne keramike, ki poteka pod vodstvom arheološkega inštituta iz Bologne. Prav tako se zadnje leto udeležujemo tudi vsakomesečnih srečanj avstrijskih keramologov v okviru dunajskega inštituta za klasično arheologijo. Gotovo bi bila ena izmed najboljših rešitev ustanovitev mednarodnega keramološkega centra, kjer bi v polnem sodelovanju razvijali skupna spoznanja.

Razmišljanje ob letošnjem srečanju RCRF naj zaključim z željo, da bi načrtovane spremembe, četudi zaenkrat boleče, doprinesle tudi k nadaljnemu plodnemu razvoju slovenske keramologije.

Verena Vidrih Perko

Computer Applications in Archaeology 1992

Letošnji kongres skupine CAA, ki že dolgo časa predstavlja nove računalniške, statistične, matematične in nasploh kvantitativne metode v arheologiji, je vsekakor uspel. Če so se sprva organizatorji bali slabega obiska, saj je bilo srečanje prvič izven Anglije, se je kaj kmalu izkazalo, da je bojazen odveč. Simpozija se je udeležilo več kot tristo udeležencev. In ne samo da so trumoma prišli Angleži, ki so ob domačinih bili najštevilnejši, ampak so bili aktivno prisotni tudi strokovnjaki iz večine evropskih držav. Celo nekaj eksotično zanimivih Američanov in Azijcev se je udeleževalo arheoloških kvantifikacijskih orgij. Na tridnevem kongresu, ki je od 27. do 29. marca potekal v prekrasnem okolju Univerze v Aarhusu na Danskem, smo slišali približno devetdeset prispevkov. Predavanja so potekala v treh paralelnih sekcijah z izjemo štirih uvodnih, ki so bila plenarna. Plenarno so predavali Henrik Jarl Hansen, Clive R. Orton, Evzen Neustupný in Kuzumasa Ozawa. Najprej je gospod Hansen spregovoril nekaj besed o izhodiščih za projekt EUARCH, ki pa ga bralci *Arhea* že poznate iz predstavitve v 13. številki. Predavanja Ortona pa so že tradicionalno izredno zanimiva. Profesor Orton se vedno znova sprašuje o smislu in ciljih kvantifikacije arheoloških podatkov, zato so njegova razmišljanja zanimiva tako za začetnike kot eksperte. Sledilo je predavanje Evzena Neustupnýja, ki pa je žal s svojim prispevkom uspaval celo dvorano. Kot zaključni prispevek začetne plenarne seje je sledil prispevek gospoda Ozawe iz Nippon Univerze z Japonske. Le ta pa, ki se le ljubiteljsko ukvarja z arheologijo, povzroča travme vsem nam, ki smo za to delo sicer plačani. Ozawa San (kot ga vsi na kongresu imenujejo) je lansko leto predstavil uporabo GIS v arheoloških raziskavah japonskih monumentalnih grobnic, letos pa prispevek o vizualizaciji arheološke pokrajine. Pokazal nam je rekonstrukcijo vasi Yoshinogari na otoku Kusu (če vam to kaj pomeni), pomembno pa je to, da je bila rekonstrukcija narejena računalniško in sicer kot video film. Vsako sličico filma z vsemi detajli je veliki računalnik računal in izrisoval dobrih 5 ur. Če upoštevamo, da je video trajal 15 sekund, je torej računalnik samo za izdelavo vseh slik potreboval kakih 75 dni. Kakorkoli že, na vprašanje, zakaj je opustil svoje lanskoletno delo na področju GIS v arheologiji, je Ozawa San odgovoril v polomljeni angleščini: *"This is only my hobby!"*

Sledilo je delo po treh paralelnih sekcijah. Ker mi praviloma ne uspeva, da bi bil na treh mestih hkrati, se boste

morali sprijazniti s prikazom dogajanj, ki so mene osebno najbolj zanimala. Najprej GIS v arheologiji, čeprav ste jih morda v tej številki *Arhea* že sili. V primerjavi z lanskim letom, ko se je zdelo, da je bila večina predavanj na teoretični ravni, smo letos lahko videli mnogo praktičnih aplikacij. Čeprav so nekateri avtorji, kot Herbert Maschner iz Univerze v Santa Barbari (California), z GIS uspeli dokazati tisto, kar je očitno, smo le videli nekaj raziskav, ki dokazujejo, da je GIS med arheologi že sprejet. Zlasti so izstopali prikazi dosežkov integracije računalniških baz podatkov o arheoloških najdiščih za potrebe varovanja in upravljanja s kulturno dediščino, ki so jih za svoja področja dela podali Niel Lang za West Midlands v Angliji ter Glen Peterman in Gaetano Palumbo v Jordaniji. Hkrati je na vse nas naredila velik vtis cela vrsta kratkih in lepo koncipiranih aplikacij z jasnimi cilji in koncepti raziskav, kjer je GIS uporabljen kot orodje za raziskave prostorskih kontekstov arheoloških najdišč. Zanimiva so bila predavanja Cliva Rugglesa, ki je predstavil svoje astronomske raziskave najdišč na otoku Mull, in Dava Wheatlyja, ki je analiziral distribucijo neolitskih najdišč Wesssex.

Nažalost predavanj sekcij o statističnih analizah in arheoloških bazah podatkov nisem slišal, zato pa sem se tembolj veselil sekcije o uporabi računalnikov za obravnavo arheoloških izkopavanj. Tu je, ob sicer zanimivih prispevkih o izdelavi načrtov izkopavanj z CAD-CAM sistemi (Williem Beex, Grazia Semeraro, Thomas Urban in drugi), izstopal Dominique Powlesland. Dominique je znan angleški arheolog; uporabljal je računalnike na svojih izkopavanjih, še preden jih je večina nas imela v pisarnah. Hkrati ostaja Dominique trdno na zemlji in za vsako uporabo računalnika išče tehtne razloge - to so: povečanje učinkovitosti, hitrejše delo, nižja cena... Na simpozij je prišel takorekoč s terena in nam vsem prisotnim, povečini akademskim arheologom, še z zemljo za nohti in kljub preveseljačeni noči, predaval, da smo ga zares z veseljem poslušali. Skratka, odlično, konkretno in jasno predavanje o tem, zakaj se sploh uporabljajo računalniki na izkopavanjih.

Zelo pomemben je bil tudi sklop predavanj o geofizikalnih metodah v arheologiji, kjer so kot običajno, izstopali strokovnjaki Bradfordske Univerze iz Anglije. Letos smo prvič lahko poslušali tudi nekaj predavanj o avtomatizaciji publiciranja arheološke periodike.

Utrinki s simpozija

'Settlement Patterns between the Alps and the Black sea, 5th - 2nd millenium b.c.'
Verona-Lazise, 28. september - 3. november 1992

Ob resnem delu kongresa je potrebno poudariti tudi izredno dobro načrtovano družabno plat. Imeli smo celo vrsto neformalnih večerij. Višek je vsekakor bila večerja v Inštitutu za prazgodovinsko arheologijo v Moesgardu, predmestju Aarhusa. Nisem si mislil, da sicer prislovično hladni Skandinavci lahko pripravijo tako pristno veselico. Res je sicer, da se arheologe kaj lahko da zadovoljiti, če je le pijače dovolj, pa vendar je večerja v Inštitutu ponujala pravo mero domačnosti in galantnosti. Simpozij je skratka vsekakor uspel. Na vse dogajanje je padla le ena senca in sicer, da so se organizatorji kljub evropski orientiranosti odločili, da naslednje srečanje CAA 93 pripravijo spomladi v zakotnem mestecu v Staffordshiru imenovanem Stoke-on-Trent. Če potrebujete kake informacije, me prosim pokličite, mesteca pa nikar ne iščite na zemljevidu, ker ga ne boste našli.

Zoran Stančić

Na vzhodni obali Gardskega jezera, ki jo imenujejo tudi *'Riviera degli olivi'* in katera nedvomno pripada pokrajini Veneto, saj nas na to spominjajo številni krilati levi Sv. Marka, leži mestece Lazise - prizorišče letošnjega simpozija z naslovom *'Settlement patterns between the Alps and the Black sea 5th - 2nd millenium b.c.'* Mestece je poznano predvsem po romanski cerkvi 'San Nicolo' iz 12. stoletja - sicer je vzhodna obala Gardskega jezera, kakor nasploh pokrajina Veneto, posejana s številnimi romanskimi cerkvami - ter beneški carinarnici (Dogana Veneta) iz 16. stoletja. Grad in mestno obzidje je postavila družina Della Scala. Človeka, ki se znajde v Laziseju, preveva vtis brezčasnosti; mestece, ki je izjemno mirno, tiho in zaprto, spominja na zadušljivo in vase zagledano situacijo iz Mannove novele *'Smrt v Benetkah'*.

Gardsko jezero, ki se razprostira na površini tristoosedemdeset km², je prava mediteranska oaza sredi severne Italije. Milo podnebje, v katerem ne uspevajo le olive, temveč tudi mimoze, palme in agrumi - ter, če že podlegam stereotipnim predstavam - odlično vino, je združeno z naravnim okoljem molčečih gora. Jezero, ki je skorajda že morje, ter bogata kulturno-zgodovinska kulisa nudita idealne možnosti predvsem za turizem instantnega tipa ali zgolj za ugodno potepanje brez pravega smisla, čeprav je ta prostor vsekakor zelo privlačen tudi za bolj zahtevenega turista oz. ciljno natančneje orientirano publiko. Širše območje Gardskega jezera je bilo poseljeno že v času srednjega in mlajšega paleolitika, mezolitika, eneolitika ter bronaste in železne dobe. Rimljani so ga imenovali Benacus, med 11. in 12. stoletjem pa je mesto Garda dalo jezeru svoje ime.

W. Goethe si je nekoč izbral september za pohajkovanje ob Gardskem jezeru. Isti mesec so izbrali tudi organizatorji letošnjega simpozija - Università degli studi Milano in Museo civico di storia naturale Verona. Udeležba na simpoziju je bila zadovoljiva, sodelovali so arheologi iz kar dvanajstih držav, nekateri posamezniki (npr. B. Govedarica in B. Hänsel) pa iz opravičenih razlogov niso prišli. Glede na teritorialno zamejitev tematske usmeritve simpozija, ki se nanaša na prostor med Alpami in Črnim morjem, smo pogrešali udeležbo arheologov iz Hrvaške, ki po nekaterih informacijah sploh niso bili povabljeni. Zakaj je temu tako, lahko seveda le ugibamo.

Dogajanje se je pričelo odvijati 28. septembra s svečano otvoritvijo v beneški carinarnici iz 16. stoletja, ki je danes

domiselno in z veliko mero okusa spremenjena v reprezentančni prostor. Tukaj so nas pozdravili predstavniki lokalnih oblasti, organizatorji in sponzorji simpozija. Sledilo je uvodno predavanje Ch. Strahma (Freiburg/Br.), ki je podrobneje predstavil temo simpozija in podal nekakšno splošno klasifikacijo naselbinskih tipov, od samotnih kmetij, preko zaselkov in vasi do protourbanih in urbanih formacij. Naslednji je predstavil svoj referat J. Aslanis (Atene), ki je govoril o naselbini Dimini. Šest lokov obzidja je vpel samo v dve poselitveni fazi, konec naselbine pa je povezal s pojavom malarije. G. Lazarovic (Cluj) in Z. Kalmar (Napoca) sta predavala o naselbinski strukturi iz Parte in pozno eneolitskih naselbinah v Transdanubiji, pri čemer smo lahko videli tudi številne, včasih kar malo neverjetne rekonstrukcije naselbin in hiš znotraj le-teh. B. Brukner (Novi Sad) se je v svojem referatu ukvarjal z večplastnim naseljem vinške kulture na Gomolavi, N. Tasić (Beograd) pa je podal sliko vučedolskih naselbin v jugoslovanskem Podonavju. V obeh primerih je šlo za pregledni prikaz že znanih dejstev. Madžarski predstavniki so bili P. Patay, N. Kalicz, R. Kalicz-Schreiber in P. Raczky. Prvi je predaval P. Raczky (Budimpešta), ki je govoril o pozno-neolitskih naselbinskih vzorcih v Potisju. N. Kalicz (Budimpešta) je na modelu tell naselbine Herpaly predstavil poselitveno strukturo znotraj neolitske Herpaly kulture na vzhodnem Madžarskem, P. Patay (Budimpešta) pa naselbino Tiszaluc. R. Kalicz-Schreiber (Budimpešta) je govorila o naselbinah zgodnje bronastodobne kulture Nagyrev v zahodnem delu osrednje Madžarske. Vsa štiri predavanja so bila izrazito klasičnega tipa. Edina bolgarska predstavnica, H. Todorova (Sofija) se je lotila široke teme poselitvenih modelov v neolitiku in eneolitiku Bolgarije. Podrobneje je predstavila naselbino Durankulak. Enigmatični gost iz Moldavije, V. Dergacev (Kishinev), je govoril o modelih poselitve v Tripolie kulturi na območju Karpati-Dnjester in Bug-Dnjeper, kjer naj bi bilo odkritih kar dvatisočetsto arheoloških lokacij te kulture. Naselbine je razdelil po velikosti, pri čemer je značilno, da so zelo velike naselbine brez izjeme enoslojne in istočasne. Dotaknil se je tudi paleodemografskega vidika. M. Korkuti in F. Prendi (Tirana) sta predstavila tipe neolitskih in eneolitskih naselbin v Albaniji (od jamskih, preko naselbin odprtega tipa in kolišč). B. Novotný (Bratislava) je predstavil utrjene višinske naselbine badenske kulture na Slovaškem, M. Novotna (Bratislava) pa utrje-

no, zgodnjebronastodobno naselbino Otomany. E. Plesova (Praga) je orisala utrjeno višinsko mlajše-eneolitsko naselbino Homolka. M. Buchvaldek (Praga) je postavil grobišča LBK-kulture na Češkem v zanimivo relacijo do naselbin, oz. izkoristil znane podatke iz grobišč ter jih preko demografskih izsledkov povezal z naselbinami, da bi tako zapolnil vrzel na področju arheologije LBK naselbin. J. Pecska (Mikulov) je kot zadnji predstavnik Češko-Slovaške orisal zgodnjebronastodobno poselitev Moravske. S. Kadrow in J. Machnik (Krakow) sta zgodnje-bronastodobno naselbino Babia Gora/Iwanowice postavila v kontekst istočasne poselitvene mreže jugovzhodne Poljske. Skozi večstopenjsko raziskavo sta na mikro-regionalnem nivoju vzpostavila dva centra, ki sta kljub svoji teritorialni bližini razmejena, ter več hipotetično podrejenih naselbin. Oba centra sta povezana z grobišči ter imata poselitveno kontinuiteto. A. Machnikova (Krakow) je ta referat pospremila s paleobotaničnim in paleosteološkim dopolnilom. Čeprav je ostalo marsikaj nejasno, je vendar mogoče reči, da se omenjeni avtorji, predvsem S. Kadrow, trudijo razreševati poselitveno problematiko s sodobnejšo metodologijo. Avstrijska arheologa, J.W. Neugebauer in Ch. Neugebauer-Maresh (Dunaj) sta orisala izsledke bronastodobne naselbinske arheologije na širšem območju St. Poelten v Dolnji Avstriji. M. Budja (Ljubljana) je zastopal Slovenijo. Njegova tema so bili neolitski in eneolitski poselitveni vzorci na zakraselem območju Bele krajine. Izsledki temelje na opazovanju poselitvenega vzorca in časovni strukturiranosti arheoloških najdb na intenzivno opazovanem območju Bele krajine, ki ga določajo značilni tipi prsti in bližina vodnih virov. Poselitveni vzorec, opazovan na regionalni ravni, naj bi odražal spremembe med časovnima obdobjema neolitika in eneolitika - gre za širjenje dometa naselbin oz. prostorsko razpršitev le-teh. Nemčijo je zastopalo kar nekaj arheologov; Th. Urban (Berlin) je predstavil večletne izsledke arheoloških raziskav na območju spodnjega Potisja (Feudvar). B. Engelhart (Landshut) je govoril o poselitvenem vzorcu kulture Altheim na primeru naselja Ergolding/Fischergasse. Opozoril je, da gre v dolini reke Isar za spremembe v poselitvenem vzorcu med zgodnjim oz. srednjim neolitikom ter eneolitikom; sprva se poselitvena mreža zgoščuje, nato se točke poselitvene mreže razprše. B. Dieckmann (Hemmenhofen) je razpravljal o obrežnih naselbinah na območju Hornstaad-Hoerle (zahodna obala Bodenskega jezera). Poleg klasične predstavitve na-

selbin in krajših oznak materialne kulture je načel tudi problematiko kulturnega dometa posameznih naselbin. Areal izkoriščenosti okolja naselbine se namreč s časom veča oz. širi. H. Schlichterleja (Hemmenhofen) je zanimala struktura naselbin na vlažnih tleh, na območju severno od Alp. Strokovnjaka na področju arheologije kolišč, ki že vrsto let izkopava na Bodenskem jezeru, niso zanimali le tipi naselbin in spremembe poselitvene mreže skozi čas, temveč predvsem način funkcioniranja naselbine v kontekstu širšega okolja, torej odnos posameznih naselbin do njihovega zaledja ter stopnja odvisnosti, do katere so bili prebivalci obrežnih naselbin funkcionalno povezani z drugimi poselitvenimi točkami v zaledju. I. Matuschik (Freiburg/Br.) je razpravljal o konstrukciji jarkov v pozno-neolitskih naselbinah na vzhodnem alpskem obrobju, pri čemer je podal zanimivo in sintetično podobo. Ch. Strahm (Freiburg/Br.) je v svojem drugem predavanju orisal območje južne Nemčije v poznem neolitiku. Ch. Wolf (Freiburg/Br.) je pri označbi koliščarskih naselij iz neolitika zahodne Švice edini izkoristil možnosti, ki jih ponujajo etnološke paralele, pri čemer se je oprl na izsledke francoskih etnoarheoloških raziskav kolišč v zahodni Afriki. Kot zadnji so se na simpoziju predstavili gostitelji, arheologi iz Italije; P. Biagi (Venezia) je podal splošno sliko neolitske poselitve severne Italije, medtem ko so A. Aspes (Verona), L. Fasani (Milano) in F. Marzatico (Trento) skupno predstavili strukturo obrežnih naselbin v zgodnji in srednji bronasti dobi severne Italije. M. Bernabo-Brea (Parma) in M. Cremaschi (Milano) pa sta orisala značilnosti terramar naselbin.

Med številnimi predavanji smo si popestrili čas tudi z ekskurzijami. Pot nas je vodila na eno zelo pomembnih kolišč, na lokaciji Fivavé, ki leži v južnem predelu doline Giudicarie, v bližini Trenta. Območje pokriva jezerska kotanja nekdanjega jezera Carera (znano tudi kot jezero Fivavé), ki se je osušilo šele v zadnjem stoletju. Na severu ga zapira morena, na vzhod in zahod Monte Misone (1605 m) in Monte Cogorna (1866 m), na jugu pa se odpira proti Gardskemu jezeru. Kolišče, ki leži 654 m nad morjem in klimatsko sodi v alpsko območje, je prvič vzbudilo zanimanje že leta 1853. Vsled velikega upada vodne gladine leta 1929, so se začela poskusna izkopavanja. Leta 1937 je to izkopaval R. Battaglia, takratni direktor Istituto di antropologia dell'Università di Padova. Ime, ki ga na tem mestu ne moremo spregledati, je R. Perini, ki je

na imenovani lokaciji izkopaval vrsto let. Gospod Perini nas je pričakal na samem kolišču, ki je danes na voljo strokovnim in turističnim ogledom; v ta namen morajo vedno znova izčrpati vodo. Koliščarska naselbina Fivavé se sestoji iz dveh delov, pri čemer prvo poselitveno območje sodi v poselitveni čas od poznega neolitika (tardoneolitico-eneolitico), preko razvite srednje bronaste dobe (bronzio medio III), do pozne bronaste dobe (bronzio recente). Ta del naselbine naj bi se razvil na suhem, nato se je razširil na območje pokrito z vodo. Drugo poselitveno območje, ki se nahaja dvajset metrov vzhodno od prvega, je bilo v uporabi v času zaključnega odseka zgodnje bronaste dobe (Bd A III) in srednje bronaste dobe (bronzio medio II) - (Perini 1976, 4, 8). Oba dela naselbine se razlikujeta po gradbeni strukturi.

Če smo se prej nahajali v Trentu, smo se nato napotili v Reggio di Emilia. Dogajanje se je odvijalo na 'terramari' Santa Rosa di Poviglio, blizu Parme, kjer smo si ogledali ne le lokacijo 'terramare' (tip naselbine značilen za centralno območje Padske nižine), temveč tudi arheološka izkopavanja, ki potekajo že nekaj let (na kraju samem smo mimogrede videli veliko več stratigrafskih enot, kot smo jih lahko zasledili v ugotovitvah vodstva izkopavanj). Projekt raziskav na tem območju se je pričel leta 1984, v kooperaciji med Soprintendenza archeologica dell'Emilia Romagna (M. Bernabo-Brea) in Dipartimento di scienze della terra dell'Università di Milano (M. Cremaschi). Naselbina Santa Rosa di Poviglio, ki se razprostira na sedmih hektarjih, je sestavljena iz dveh delov, nepravilne kvadratne oblike, z medsebojno oddaljenostjo vsega nekaj deset metrov. Kot zaščita pred poplavami reke Pad sta služila nasip in jarek. Časovni razpon razvoja naselbine obsega srednjo in pozno bronasto dobo. Višinski posnetki terena omogočajo, zaradi izredno dobre vidljivosti, odličen pregled nad površinskimi arheološkimi zapisi. V primerni kombinaciji z analizami površinskih najdb bi lahko dobili globalen vpogled v bronastodobni poselitveni vzorec.

V teku raziskovalnega projekta Santa Rosa di Poviglio je nastala tudi zbirka arheološkega materiala, pridobljenega s sistematskimi izkopavanji. V teku simpozija smo si lahko ogledali več manjših, priložnostnih zbirk, npr. arheološko zbirko v kraju Cavaion Veronese. Predstavili pa so nam tudi senzacionalnega 'lovca z ledenika' iz Similauna (Ötztalske Alpe), arheološko odkritje na višini 3602 m, na

katero bi bili na vsak način radi ponosni tako Avstrijci kot Italjani. S predavanjem je odkritje predstavil W. Leitner (Innsbruck), H. Northdurfer (Bolzano) pa je ob tej priliki pripravil fotografsko razstavo.

Če si na zaključku dovolim kratko oceno dogajanja v Laziseju, potem želim najprej izreči pohvalo organizatorjem, ki so skrbno pripravili in izpeljali simpozij, pri čemer je bila gotovo med najbolj prizadevnimi A. Aspes - njenemu budnemu očesu se ni mogla izmuzniti niti najmanjša podrobnost. In kaj lahko rečem o avtorskih prispevkih na simpoziju? Razen redkih izjem med predavatelji smo bili priča izjemno tradicionalnim pristopom k sicer velikopotezno zastavljeni problematiki simpozija *'Poselitveni vzorci med Alpami in Črnim morjem med 5. in 2. tisočletjem'*. Referati so bili večinoma povzemanje že znanega, interpretacije oz. reinterpretacije velike količine informacij, sicer dosegljivih v objavah arheoloških publikacij, ki niti niso več najnovejšega datuma. Nema lokrat se nismo dvignili nad nivo 'preštevanja hiš in lukenj za kole'; sposobnost globljega razumevanja arheoloških zapisov oz. vključitev rezultatov (nema lokrat dolgoletnih) raziskav v širši kontekst predstavlja večini arheologov problem, ki se jim ga ne zdi vredno niti načeti. Le malokdo nam je uspel podati koherentno podobo in tematiko ponuditi v zanimivi obliki, pospremljeno z ustreznimi argumenti (sem nedvomno sodita H. Schlichterle in S. Kadrow). Vprašljivo ostaja, koga je tovrstna *'deja vu'* situacija sploh zadovoljila. Potrebno je omeniti, da so se nekateri avtorji brez potrebe spuščali v izjave, ki so imele jasne politične konotacije. Prav tako je razprava, ki je sledila vsakemu predavanju, včasih dosegala nezavidljivo raven. Nekateri arheologi so se bolj ali manj elegantno izogibali vprašanju, ki so jih postavljali poslušalci - njihovi kolegi. Nekajkrat se je morala razprava po sili razmer nepreklicno končati, še preden smo se tega prav zavedli. Morda je kriva moja tovrstna neizkušnost ali zgolj prevelika pričakovanja 'novopečenega' arheologa, da bomo na simpoziju slišali predstavitve najnovejših izsledkov s področja naselbinske arheologije, ali vsaj sveže ilustracije že publiciranih tem. Miselni preskok iz materialnega na spekulativni nivo je vsekakor težavna zadeva, toda v kolikor moje razumevanje vsaj do neke mere lovi vsebino pojma arheološke vede, potem smem domnevati, da je konkretna materialna kultura zgolj podatkovna baza, ki nujno služi kot odskočna deska za nadaljne izpeljave. Seveda pa se je potrebno 'odrniti' in 'odskočiti' - še dlje.

Kakorkoli že, vsaka izkušnja je po svojem bistvu dobra. Mislim pa, da ne bo odveč zaključiti tega razmišljanja z besedami junaka iz Alice v čudežni deželi, ki pravi: *"V tem primeru, bi jaz predlagal, da se konferenca odgodi vsled takojšnje opcije bolj energičnih protiukrepov"* (Carroll 1990, 32).

LITERATURA

PERINI, R. 1976. "Die Pfahlbauten in Torfmoor von Fia-ve (Trentino / Oberitalien)", *Mitteilungsblatt der SGUF* 27, Basel, 2-12.

CARROLL, L. 1990. *Aličine dogodivščine v čudežni deželi in v ogledalu* (prev. G. Jakopin), Ljubljana.

Tatjana Greif

Civilna zaščita in kulturni spomeniki; Padova, 30. 10. - 1. 11. 1992

Od 30. 10. do 1. 11. 1992 je bil v Padovi sejem prostega časa *'Tuttinfiera'*. Pod pokroviteljstvom tega sejma oz. organizacije Padovafiere je 1. 11. 1992 v organizaciji Gruppo archeologico Veneto potekalo srečanje *'Civilna zaščita in kulturni spomeniki'*. Namen srečanja je bil pregledati doseganje delovanje organiziranih prostovoljskih skupin v Italiji, ki so ob naravnih nesrečah ukrepale v primerih, ko je bila ogrožena kulturna dediščina, ter spremembe, ki jih je s tem v zvezi prinesla nova italijanska zakonodaja.

Na sejmu je bilo v posebnem paviljonu z manjšo fotografsko razstavo predstavljeno delovanje italijanskih amaterskih organizacij (Gruppi archeologici), prav tako pa tudi Evropski forum organizacij za zaščito kulturne dediščine in dve mednarodni akciji, ki sta bili letos organizirani v okviru tega telesa: izkopavalna tabora v Carnuntumu v Avstriji in v Podbočju/Stari grad v Sloveniji. Od 27. 7. do 8. 8. 1992 je namreč Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, ki je na 2. generalni skupščini Evropskega foruma v Alden Biesenu v Belgiji (23. do 26. 4. 1992) postal pridružen član tega telesa, organiziral izkopavalni tabor na najdišču Podbočje/Stari grad. Pri izkopavanju srednjeveškega gradu ob spodnji Krki je sodelovalo tudi osem mladih iz vse Evrope in prav fotografije udeleženca iz Italije, Alberta Cappellarija, so tabor predstavile na sejmu.

V soboto popoldan, 31. 10., je bila organizirana manjša tiskovna konferenca, na kateri je bil novinarjem nekaterih severnoitalijanskih časopisov predstavljen Evropski forum in ob tem tudi tabora v Carnuntumu in v Podbočju. Pomočnik hrvaškega ministra za izobraževanje in kulturo pa je govoril o uničevanju kulturnih spomenikov v vojni na Hrvaškem.

Srečanje *'Civilna zaščita in kulturni spomeniki'* je v nedeljo otvoril predsednik organizacije Padovafiere Giancarlo Marcato. Nato je Adriana Martini, predsednica Gruppo archeologico Veneto, razložila namen srečanja. Gruppo archeologico Veneto namerava v sodelovanju z drugimi skupinami (Gruppi archeologici) v Italiji in z Evropskim forumom v Padovi ustanoviti nekakšen center za civilno zaščito kulturnih spomenikov, v katerem bi se zbirale informacije in organizirali ter usklajevali potrebni ukrepi. Poleg tega je predstavitev delovanja prostovoljcev na področju zaščite, varovanja in tudi sodelovanja pri raziskovanju kulturne dediščine na sejmu, ki je namenjen zelo

širokemu krogu obiskovalcev, pomembna tudi kot poziv vsem ljudem. Gruppi archeologici želijo vsakomur ponuditi pomoč pri razumevanju človekove preteklosti in dejstva, da jo je treba ohranjati. Po besedah Adriane Martini ne moremo pričakovati prihodnosti, če pozabimo ali izbrišemo preteklost, saj ne bomo imeli osnove, na kateri bi prihodnost zgradili. Hkrati pa Gruppi archeologici d'Italia nudijo tudi praktično pomoč pri civilni zaščiti spomenikov.

Enrico Genovesi, odgovorni za civilno zaščito pri Gruppi archeologici d'Italia, je predstavil spremembe, ki jih v organizaciji prostovoljskih intervencijskih skupin prinaša novi italijanski zakon o prostovoljstvu. Člen, ki ureja delovanje civilne zaščite, pravi, da so prostovoljci, organizirani na kakršnemkoli nivoju, oproščeni mobilizacije, v primeru intervencije pa ne izgubijo svojega osebnega dohodka, le da prihajajo ta sredstva ves čas, ko je skupina aktivirana, direktno iz državnega proračuna.

Prostovoljske intervencijske skupine so v preteklih 30. letih že večkrat uspešno posredovale ob naravnih nesrečah (npr. potresa v Toskani 1971 in v Furlaniji 1976, poplave v Toskani 1967...). Gruppi archeologici d'Italia že nekaj let organizirajo tečaje, na katerih se prostovoljci usposablajo za pravilno reševanje posameznih vrst dediščine: arhivski material, arhitektura, freske... Nepravilno reševanje lahko kaj hitro pomeni zgolj nepotrebno dodatno uničevanje spomenikov. Poleg tega so sedaj uvedli posebno telefonsko službo, ki deluje 24 ur na dan in je namenjena zbiranju podatkov o nujnih primerih, pri katerih je potrebna intervencija, pa tudi organiziranju in koordiniranju dela interventnih skupin. Začeli so tudi sodelovati s podjetjem Renault Italia, ki naj bi v takšnih primerih priskrbelo prevozna sredstva.

Podobno so o potrebah bolj učinkovitega organiziranja prostovoljcev govorili Luigi Silvestri, odgovorni za civilno zaščito pri Gruppo archeologico Romano, Glauco Toniutti, tajnik Gruppo archeologico Reunia in Antonio Stievano, direktor Gruppi archeologici del Triveneto. Slednja dva sta podrobno predstavila uspešne akcije svojih skupin ob potresu v Furlaniji leta 1976.

Na koncu je Ivan Šarić, pomočnik ministra za kulturo in izobraževanje Republike Hrvaške in predsednik Hrvaškega arheološkega društva, predstavil najnovejše podatke o

ORGANIZACIJA STROKE

Koroški Pokrajinski muzej Slovenj Gradec se predstavlja

škodi, ki so jo v vojni na Hrvaškem utrpeli kulturni spomeniki. Kulturni spomeniki so v tej vojni žrtve zaradi svoje vloge, ki jo igrajo kot pričé zgodovinskega spomina hrvaškega naróda. V okviru poskusov osvojitve ozemelj pomeni uničevanje kulturne dediščine brisanje nacionalne, religiozne in kulturne identitete prebivalstva.

Popoldan smo se ločeno srečali še predstavniki organizacij članic Evropskega foruma iz Italije, Avstrije, Slovenije in Hrvaške. Sredi oktobra se je v Leydenu sestalo vodstvo Forumu. Dogovorili so se, da je treba Forum strožje organizirati, predvsem glede finančnega poslovanja. Zaenkrat so edini vir dohodkov članarine (100.000 ITL letno za vsako članico). V bodoče bo treba pooprstiti nadzor nad plačevanjem članarin. Generalni blagajnik bo Tony Wageman (Belgija), ki pa bo le nadzoroval dohodke in izdatke, medtem ko se bo denar fizično stekal na Segreteria Nazionale v Rimu (sedež organizacije Gruppo archeologico Romano), kjer bo zanj zadolžena Eleonora von Guggenberg. 50% tako zbranih sredstev bo namenjenih za režijsko porabo, drugih 50% pa za biltene in druge, predvsem informacijske dejavnosti Forumu.

Na srečanju v Leydenu je bilo dokončno oblikovano tudi besedilo statuta Forumu. Dogovorili so se za poenoteno poimenovanje v več evropskih jezikih, o čemer nas bodo v kratkem natančneje obvestili.

Delovanje Evropskega foruma je treba načrtovati bolj realno in manj ambiciozno kot doslej. Forum naj bi služil predvsem za izmenjavo informacij med člani in v njegovem okviru naj bi se tesneje povezale organizacije članice iz sosednjih dežel, ki lažje sodelujejo med seboj. Zaenkrat je pomembno, da ohranjamo stike, da po svojih močeh promoviramo kulturno dediščino in naše delovanje, da organiziramo, če je le mogoče, konkretne aktivnosti (npr. raziskovalne tabore, tečaje, srečanja), pa je seveda zaželjeno. Predvsem je pomembno, da problem prostovoljcev- amaterjev v odnosu do kulturne dediščine približamo tudi drugim (ne)strokovnim organizacijam, ki bi tovrstno delovanje lahko podprle finančno in tudi politično.

Katja Predovnik

22. aprila leta 1951 je bil v Slovenj Gradcu ustanovljen Okrajni muzej NOV. Ustanovil ga je Okrajni ljudski odbor Slovenj Gradec; največje zasluge pri tem je imel Bogdan Žolnir, ki je z veliko mero navdušenja in osebnega angažiranja pričel z zbiranjem gradiva že kmalu po končani vojni leta 1945 in postal tudi prvi ranvatej muzeja. Že na samem začetku je muzej pokrival celotno koroško regijo, zajel je vse tri doline Mežiško, Dravsko in Mislinjsko, kasneje pa se je zbiranje preneslo tudi na zamejsko Koroško. Leta 1956 se je muzej preselil v prostore stare mestne hiše na Glavni trg 24, kjer je še danes sedež muzeja. V duhu povojnih političnih razmer je bila temeljna naloga muzeja proučevanje osvobodilne vojne v letih 1941 - 45. Poleg osnovnih muzejskih nalog, ki jih je muzej vseskozi izvajal, se je lahko pohvalil z zelo odmevno razstavno dejavnostjo in velikim številom obiskovalcev.

Ko je v 80-ih letih zapihal nov politični veter, je bilo na dlani, da kot tako ozko specializirana ustanova ne bo mogel več delovati. Ker na območju koroške regije ni bilo ustanove, ki bi skrbela za zaščito vse premične kulturne dediščine, kot to nalaga občinam zakon o naravni in kulturni dediščini, se je porodila ideja, da bi obstoječi muzej revolucije prerasel v splošni pokrajinski muzej. Sprva kot enota Zavoda za kulturo Slovenj Gradec se je muzej leta 1980 odcepil in postal samostojna delovna organizacija na področju kulture. Ko je s 1. 1. 1989 v celoti prešel še na republiško financiranje redne dejavnosti, je odpravil številne težave, ki so ga pestile do takrat. 18. 12. 1991 je bil po številnih zapletih dokončno registriran kot regionalni muzej splošnega tipa z nazivom Koroški pokrajinski muzej Slovenj Gradec.

Muzej ima danes okrog 500 m² razstavnih in delovnih površin, s posebnim odlokom pa je za postavitve stalne arheološke zbirke 'Arheologija koroške krajine' od občine Slovenj Gradec dobil v upravljanje še 120 m² v pritličju matične stavbe. Okrepil se je kadrovsko, poleg treh zgodovinarjev sta se na novo zaposlila še arheologinja in muzejski tehnik. Potrebno bi bilo zaposliti tudi etnologa, saj smo samo v lanskem letu pridobili okoli 1000 etnoloških muzealij (med njimi Čarfovo zbirko panjskih končnic - prav ta čas potekajo dogovarjanja z Ministrstvom za kulturo o odkupu celotne zbirke). V muzeju je trenutno okoli 2750 muzejskih predmetov, okoli 6500 fotografij, dvakrat toliko negativov, preko 30 tekočih metrov arhivskega ter

okoli 3000 enot knjižnega gradiva. Delno smo si tehnično že opomogli (4 osebni računalniki, videorekorder, televizor), pesti pa nas velika prostorska stiska, saj moramo ob morebitnem gostovanju razstave iz druge ustanove podirati našo stalno postavitev. V ta namen sta že izdelana osnutki ureditve podstrešnih prostorov ter predračunski del za pridobitev delovnih prostorov za strokovno osebje, laboratorij, arhiv in muzejsko knjižnico.

Tesno sodelujemo s Slovenskim znanstvenim inštitutom Celovec, Inštitutom za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor ter drugimi sorodnimi ustanovami. Nastopamo kot pobudnik in soustanovitelj Zgodovinskega društva za Koroško, ki ima sicer kronične denarne težave, pa mu je delno tudi z našo pomočjo le uspelo organizirati 26. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, ki je potekalo v dneh od 28. - 30. 9. 1992 v Slovenj Gradcu.

V zadnjih letih smo sodelovali domala v vseh kulturnih akcijah regijskega značaja, objavljamo članke in razprave v strokovnih revijah in časopisih. Znotraj muzejskega raziskovalnega dela sta v zadnjih letih nastali in izšli dve obsežnejši deli iz naše novejši zgodovine, v pripravi je tretje. Leta 1985 smo pripravili obsežno razstavo o zaključnih bojih 2. svetovne vojne na naših tleh, leta 1990 razstavo *Koroški plebiscit*, ob kateri je izšel katalog, organiziran je bil tudi strokovni simpozij na isto temo (razstavi se obeta stalna postavitev v Libeličah). Ob proslavitvi 40. obletnice muzeja smo odprli razstavo *Koroška krajina 1945 - 53* s prikazanim razvojem naše krajine in poudarkom na družbenem, gospodarskem, kulturnem in agrarnem področju. Ob tej priložnosti smo organizirali strokovni simpozij vse-slovenskega pomena na temo povojna zgodovina na Slovenskem, referate s simpozija pa objavili v posebnem zborniku. Ob razstavi je izšel tudi obsežen katalog.

Leto 1992 se bo v muzejske anale zapisalo kot promocijsko leto. Po svojih najboljših močeh smo našo preobrazbo izkazali in dodobra razvili preko razstavnih dejavnosti. Nekaj naj jih naštejemo: začelo se je z gostovanjem prve arheološke razstave v našem muzeju, ki je prišla iz Arheološkega muzeja v Zadru '*Rimsko steklo Argyruntuma*', sledila je otvoritev stalne arheološke postavitve '*Arheologija koroške krajine*', pa otvoritev Čarfovih panjskih končnic, predstavitev stare radijske opreme ob 30. obletnici Koroškega radia ter gostovanje razstave *Človeka nikar* iz

Muzeja narodne osvoboditve Maribor. Če je bil že začetek leta arheološko obarvan, se je tako tudi končal. V začetku decembra smo po treh mesecih zaključili z izkopavanji rimske *ville rustice* v Zg. Dovžah.

Če hočemo spregovoriti še nekaj besed o arheološki dejavnosti našega muzeja, se moramo vrniti v drugo polovico prejšnjega stoletja, ko sta baron K. Czöernig sen. ter K. B. Hauser prekopala nekaj gomil na Legnu. Gradivo se je izgubilo, prvi načrt grobišča je leta 1911 izdelal P. Schlosser. Rimsko poštno postajo, znano iz *Tabule Peutingeriane* je uspelo odkriti slovenjgraškemu notarju dr. Hansu Winklerju v letih pred 1. svetovno vojno (1909-12). Odkopal je del grobišča in nekaj temeljev hiš, znanstveni pečat njegovemu delu je dal priznan graški arheolog Walter Schmid, ko je poskrbel za finančno podporo, in ko se je s tiskanjem prvih poročil vključila še dunajska Akademija znanosti. Uspešno sta raziskala še puščavsko gradišče s poznoantičnimi in staroslovanskimi grobovi ter, kot je to opredelil Walter Schmid, stavbne objekte, ki jih je pripisal keltiziranemu avtohtonemu prebivalstvu mlajše železne dobe. Vse izkopanine so bile odpeljane v graški muzej, ki je takrat upravno pokrival ozemlje Štajerske.

Največje zasluge, da je vsaj nekaj arheološke zapuščine ostalo doma, nosi Jakob Soklič, ki je takoj, ko je leta 1933 kot mestni župnik prišel v Slovenj Gradec, sprostil raziskovalno vneto in začel proučevati preteklost mesta. Kot vsestransko razgledan z obsežnim znanjem zgodovine in drugih družbenih ved, je začel zbirati arheološke in umetnostnozgodovinske starine. V mestnem župnišču je leta 1937 uredil Sokličev muzej, katerega del je tudi arheološka zbirka, bogata z najdbami iz domala vseh arheoloških obdobij.

Po teh odmevnih začetnih odkritjih, ki so dodobra razgibala strokovno javnost doma in po svetu, so se arheološke raziskave, bodisi da je šlo za priložnostne nadzore, topografske študije ali kasneje zaščitna izkopavanja, omejile na najnujnejše. To nalogo sta z vso zavzetostjo opravljala arheolog Stanko Pahič iz Pokrajinskega muzeja Maribor ter od 70. let naprej arheologinja Mira Strmčnik Gulič iz Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor, sicer domačinka iz Legna pri Slovenj Gradcu. V naši zavesti bodo ostala izkopavanja leta 1977 v *Colatiu* (naselbina in grobišče), njena prizadevanja po sprotni publicistični in razstavnih dejavnosti (zglede primer je objava legenskih

gomil kot temeljno delo v poznavanju starejše železnodobne poselitve Koroške v odnosu do srednjeevropskega prostora) ter nenehna prisotnost na terenu, kolikor je to dopuščala velikost ozemlja, ki ga pokriva Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor. Bele lise na arheološkem zemljevidu koroškega kota bi bile brez njenih ambiciozno zastavljenih ciljev gotovo še večje. Neprecenljiva je njena zasluga, da smo v Koroškem pokrajinskem muzeju Slovenj Gradec, kot prvi in edini, na območju Koroške začeli razvijati samostojno arheološko dejavnost. Krono vsega pa predstavlja skupni projekt Koroškega pokrajinskega muzeja Slovenj Gradec in Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor - obsežna stalna razstava *'Arheologija Koroške krajine'*.

Postavitev je razdeljena v štiri večje formacije, ki si kronološko sledijo od najstarejših obdobij naprej. Obljudenost jame pod Herkovimi pečmi v Vasi blizu Remšnika je dokazana s preprostimi orodji iz belih kremenovih prodnikov za čas zadnje medledene oz. zadnje ledene dobe pred okoli 115-70 tisočletji. Po starosti ji sledi jama Špehovka nad Hudo luknjo z najdbami kamenega orodja ter koščeni konic kopij iz zgodnjega mlajšega paleolitika pred okoli 30-20 tisočletji. Jama pa je predvsem znana po najdbi dveh odlomkov koščeni enorednih harpun, ki sta datirani v mezolitik, in ki za razliko od prejšnjih najdb že pripadata skupini sodobnega človeka. V tem prvem sklopu postavitve so predstavljene še slučajne najdbe kamnitih orodij iz obdobja od mlajše kamene do bakrene dobe, ki že kažejo na človekovo ustaljeno naselitev, najdena pa so

bila po dolinah ob rekah (Legenska terasa, Dovže, Stari trg, Trbonje) in gričevju (Brdinje, Podkraj, Zelen breg). Podoba zaključujeta izbor arheološkega gradiva iz Sokličeve zbirke ter predstavitev pomembnih starejših raziskovalcev naše davne preteklosti, že omenjenih: dr. Hansa Winklerja, Walterja Schmida, Jakoba Sokliča ter Srečka Brodarja.

Drug tematsko zaokrožen krog predstavljajo pomembne najdbe z Legna, ki so shranjene v graškem deželnem muzeju Joanneumu in ki so nam jih za našo razstavo ljubeznivo posodili. Čas železne dobe pomeni pravzaprav začetek kontinuirane poselitve za naše kraje in je izpričan z utrjenimi gradišči v slovenjgraški kotlini (še naraziskano Gradišče na Legnu, Puščava nad Starim trgom, Šance) ter v spodnjem delu Mežiške doline (Tičlerjev vrh nad Ravnami). Gradišče na Legnu, skupaj z obsežnim gomilnim grobiščem, ki se z novimi grobovi iz leta v leto večja, sodi med vodilna starejšeželeznodobna najdišča v Sloveniji.

Čas rimskega gospostva pri nas najbolje osvetluje krajinsko središče *Colatio* (Stari trg pri Slovenj Gradcu). Naselbina ob prometni žili *Celeia - Virunum* je v teku svojega obstoja doživljala različno intenzivnost razvoja od 1. do zač. 5. stoletja.

Preveč mačehovski bi bili, če ne bi vsaj omenili rimskih marmornih spomenikov (njih število se giblje okoli 70) iz Zagrada pri Prevaljah ter *ville rustice* iz Zg. Dovž, ki se nam od letošnjega leta naprej kažejo v vsej svoji kompleksnosti. Tu pa so še posamezne najdbe nagrobnikov na

območju celotnega koroškega ozemlja (Dobja vas, Ravne, Kotlje, Dravograd, Radeljsko in Mučko polje, Zg. Vižinga in Vuzenica).

Na koncu se predstavlja še zgodovinsko izredno bogata Puščava nad Starim trgom, kjer so med poznorimskimi grobovi odkrili 136 staroslovanskih, ki pripadajo köttlaškemu kulturnemu krogu.

Bilo bi lepo, če bi uspeli gradivo, ki je sedaj prvič predstavljeno na domicilnem mestu, kot tako predstavljeno tudi obdržati. Tu pa bi moralo nastopiti naše Ministrstvo za kulturo in se z dogovarjanji na državnem nivoju aktivno vključiti v reševanje naše arheološke dediščine.

In kako je z načrti za prihodnost?

Na področju arheologije je potrebno najprej izdelati temeljito arheološko topografijo vseh treh dolin, nadaljevati s sistematičnimi izkopavanji *ville rustice* v Zg. Dovžah (ter

odkriti morebitne ostanke še ene) in ob koncu raziskav izsledke ustrezno objaviti v strokovni literaturi. Čakajo nas sondažna izkopavanja izredno dobro ohranjenih 'turških šanc' (z okopi ter vmesnimi utrdami) na relaciji Kotlje - Ravne z morebitno prezentacijo *in situ* ter domnevno prazgodovinskega naselja Pigl nad Ravnami. Nenehno nadzorujemo zemeljska dela, saj se še vedno dogaja, da ostajajo mnoge tovrstne akcije neprijavljene (kot je to primer letošnje trase za plinovod na Legnu). Evidentirati poskušamo čimveč privatnih arheoloških zbirk in jih primerno vključiti v našo arheološko predstavitev. V bližnji prihodnosti pa nas čaka še en velik zalogaj - zgodovinsko izredno bogata Puščava nad Starim trgom, ki bo z ustreznimi sodobnimi raziskavami dobila ustrezno mesto ne samo med slovenskimi temveč celo evropskimi kulturnozgodovinskimi spomeniki.

Saša Đura Jelenko
